

Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi

Sayı 6, Yıl 2021 ISSN: 2536-443X

Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi

Sayı 6, Yıl 2021 ISSN: 2536-443X

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Doç. Dr. Levent BİLGİ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil TANIK

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Adem ÖLMEZ
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN
Prof. Dr. İbrahim MAZMAN
Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER
Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ
Prof. Dr. M. Sait ŞAHİNALP
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet Emin ÜNER
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL
Prof. Dr. Mustafa DAŞ
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ
Prof. Dr. Veysi GÜNAL
Doç. Dr. Abdulnasır YİNER
Doç. Dr. Ahmet İLYAS
Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK
Doç. Dr. Gülşah ESER
Doç. Dr. Ömer TOKUŞ
Doç. Dr. Şerif DEMİR
Doç. Dr. Yasin TAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Remzi AVCI

Sayı Hakemleri / Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer TOKUŞ (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerif DEMİR (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulnasır YİNER (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Harran Üniversitesi)

Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi

Sayı 6, Yıl 2021 ISSN: 2536-443X

Dr. Öğr. Üyesi Remzi AVCI (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil TANIK (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fasih DİNÇ (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan GÜLERCE (Harran Üniversitesi)

Yayın Kurulu Sekreteri

Arş. Gör. Serkan ŞENEL

Tasarım / Design

Dr. Öğr. Halil ÇOBAN
Dr. Öğr. Abdullah ORAK
İç Mimar Abuzer EKİNCİ

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sehirveirfan>

e-mail: sehirirfan@gmail.com

Tüm hakları saklıdır.© All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

Sunuş

Şehirler kendilerini meydana getiren insanların ruhudur. Her medeniyet kurmuş olduğu şehirlerle kendisini gösterir. Bu dünyayı dönüştürme hayalimizdeki ulvi düşünce ve tasarım, inşa ettiğimiz şehirlere siner. Şehirleri insanlar kurar, insanlarıysa şehirler. Şehir sadece bir yerleşim yeri değildir. Çevreyi ve kendimizi tanıma, tanımlama, bir kimlik edinme, insanlarla daha yakın ve medeni bir ilişki kurma biçimidir. Her toplum ve medeniyet kendisine bir kimlik oluştururken onu yaşadığı yerle, toprakla, şehirle ilişkilendirir.

Şehirler, medeniyetin özü, aynası ve medeniyetin tanımlayıcı insan eserleri olarak tasvir edilirler. İnsanların bütün başarıları ve bozgunları şehirlerde yatar. Her mamur ve virane şehir, bu başarı ve bozgunların mekânlarıdır. Dostoyevski “Bir şehrin yerlisi olmak, gidecek yeri olmaktır” der. Biz, bu anlayışla yola koyulduğumuz Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi’nde şehre, irfana ve insana olan aidiyeti disiplinler arası bir kavrayışla, Sosyal Bilimlerin bütün alanlarına açarak şehri çözümlenmeye çalışıyoruz. Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi, şehri hem disiplinler hem de disiplinler arası bir yaklaşımla ele alan akademik bir dergidir. Dergimiz, şehrin analizinde temel bilim alanları ve yaklaşımları olan mimarlık, şehir planlama, yerel yönetimlerin yanı sıra *tarih, edebiyat, sosyoloji, yerel siyaset, antropoloji, sanat tarihi, arkeoloji, kültürel çalışmalar, coğrafya ve kentsel değerlendirmeye* konu olan her tür bilimsel yaklaşımı şehri tanımlarken anlamlı bulmaktadır. Bu amaca yönelik olarak üretilen kuramsal ve uygulamalı özgün çalışmaları yayımlamayı kendisine ilke edinmektedir.

2021/Aralık sayısında şehre ve insana dair makaleleri ile okuyucusuyla buluşuyor. Sosyal Bilimlerin birçok alanında akademik makale kabul eden dergimizin bu sayısında okuyucularımızı şehrin topluma bakan yönü ile sosyoekonomik konuları içeren makaleleri okumaya davet ederken 2022/Haziran sayımız için de katkı sunmalarını kendilerinden bekliyoruz. Sözlerimi tamamlarken bu sayımıza katkıda bulunan yazarlarımıza, ekibimize ve dostlarımıza teşekkür ederim.

Editör

Prof. Dr. Abdullah Ekinci

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Efe DURMUŞ	“Maraba” Kelimesinin Tarihi Serüveni <i>The historical adventure of the word "Maraba"</i>	1
Mustafa DAĞ Berna TORKAK	Cumhuriyet Döneminde Urfa’da Sıtma Hastalığı ve Mücadele Yöntemleri (1923-1950) <i>Malaria Disease and Fighting Methods in Urfa in the Republican Era (1923-1950)</i>	10
Mehmet KISAK	Fars Milliyetçiliğinin Oluşumuna Katkı Sağlayan Bir İdeolog: Mahmud Afşar <i>An Ideologist Contributing to the Formation of Persian Nationalism: Mahmud Afşar</i>	35
Abdullah ORAK	Savaş Ekonomisi Koşullarının Urfa’ya Yansımaları (1939-1945) <i>Reflections of War Economy Conditions on Urfa (1939-1945) ..</i>	53
Kenan TAZEFİDAN	Sosyolojik Açıdan Güvenlik Kavramını Yeniden Okumak: Küreselleşme, Göç, Covid-19 ve Farklılaşan Güvenlik Algısı <i>Rereading the Concept of Security from a Sociological Perspective: Globalization, Migration, Covid-19 and Differentiating Perception of Security</i>	73

“Maraba” Kelimesinin Tarihi Serüveni
The historical adventure of the word "Maraba"

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ*

Özet

Para işletmenin borçlanan yönünden en ağırı demek olan “Murabaha”lık biçimine, Anadolu’nun doğu vilayetlerinde rastlamaktayız. Ekonominin kötü olduğu zamanlarda kısa vadeli çözümler üretilerek hayatın idame ettirilmeye çalışılması köy merkezli tarım faaliyetleriyle yakından ilgilidir.

Genellikle ihtiyaç nedeniyle parasızlıktan düzenini yürütemez hale gelen çiftçiler paralı kimselerden borç para alarak bunun karşılığında alacaklarına “murabaha” olmak durumuna düşmüşlerdir. Tarım faaliyetinin ekonomik alandaki karşılığı olan Murabaha kavramının tarih boyunca serüvenini izlediğimizde iktisat tarihi açısından nasıl bir evrim geçirdiği görülmektedir.

Bu çalışma, “Murabaha” kavramının sosyo-ekonomik dönüşüm geçirerek Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinin halk diline “maraba” olarak geçmesi hakkındadır.

Anahtar Kelimeler: Maraba, Murabaha, Ziraat Tarihi, Güneydoğu Anadolu

Abstract

We encounter the form of "Murabaha", which means the heaviest in terms of borrowing money, in the eastern provinces of Anatolia. Trying to sustain life by producing short-term solutions when the economy is bad is closely related to village-centered agricultural activities. Farmers, who could not maintain their order due to lack of money due to need, had to borrow money from moneyed people and become "murabaha" for what they would get in return. When we follow the adventure of the

* Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanbey Kampüsü/Şanlıurfa
efedurmus@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8801-5199.

concept of Murabaha, which is the economic equivalent of agricultural activity, throughout history, it is seen how it has evolved in terms of economic history. This study is about the socio-economic transformation of the concept of "Murabaha" and its transition to the vernacular of the Eastern and Southeastern provinces as "maraba".

Key Words: Maraba, Murabaha, History of Agriculture, Southeastern Anatoli

“Maraba” kelimesinin tarihi serüveni

“Maraba” kavramı genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, özelde Şanlıurfa ilinde çok sık kullanılmaktadır. Özellikle tarım faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı bölgelerde kullanılan “Maraba” kavramı sosyo-ekonomik bir anlam taşımaktadır. Sözlük anlamı “toprağa tohum ekerek mahsulü ortaklaşa işletmek olan “muzâraa” (Enis-Muntasır-Savahili-Ahmed, 2004:392), İslam fıkında emek-toprak ortaklığı anlamında kabul edilir. Özünde toprak sahibinin arazisini kiralayana işletmesidir (Tabakoğlu, 2016:348).

Tarım toplumlarının genel yapısı toprağa dayalı olduğu için İlkçağdan günümüze kadar benzer işletim sistemleri; coğrafyalar farklı olsa da arz-talep dengesinin neden olduğu iktisadi faaliyetler ve hayatı idame ettirme meşgalesi aynı olmuştur.

İlkçağ’da tarım faaliyetlerinin hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olduğu gerçeği tarihi olayların iktisadi açıdan değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. İlkçağ’dan 18. yüzyılda Sanayi İnkılâbı’nın başlamasına kadar en önemli iktisadi faaliyet, toprakların işlenerek tarım ürünlerinin yegane geçim kaynağı olarak kullanılmasıdır.

İlkçağ’da Mezopotamya’da kurulan bütün medeniyetlerde tarım işletim sisteminde çiftçinin kredi kullanması usulüne tarihi metinlerde rastlamaktayız. M.Ö. 2118-2007 yılları arasında yaşamış önceleri Sümer ve Akkad Kralları unvanını taşıyan III. Ur hanedanının, Yukarı ve Aşağı Mezopotamya’yı birleştirerek, III. Binlerin sonunda gerçekleştirdiği ekonomik ilerleme, iki ekonomik ve toplumsal eğilime neden olmuştur.

Tüccarların sermaye ve emeği veya her ikisini paylaşmaları veya ticaret için başkalarına sermaye sağlamaları mümkün olduğu için ortaklıklar farklı biçimler

almıştır. Topluluğun mülkleri giderek büyük ve küçük ailelerin ellerine geçmeye başlar. Bu da doğal olarak her türlü servet eşitsizliğine yol açmıştır. Birçok insan toprağını yitirmiş, ücretli işçi ya da büyük mülk sahiplerinin topraklarında çalışan küçük kiracı durumuna düşmüştür. Bazen de tarım işçisi en düşük düzeyde yiyecek, giyecek sağlayan ve çalışma koşullarını saptayan bir sözleşme ile kendini kullandırmıştır (Duri 1974:146).

Ticaret mallarının çoğalmasının sonucu olarak ortaya çıkan faizciliğin gelişmesi, özgür insanların durumunu daha da ağırlaştırmıştır. Faizciler (özellikle rahip ve rahibeler) meyve bahçelerine, toprağa ve taşınmaz mallara yatırım yaptılar. Büyük faiz karşılığında yoksullara buğday, para ve kerpiç verdiler. Borçlarını ödeyemeyen borçlular köle düzeyine indi. Ya kendisi alacaklılar hesabına çalışacak ya da yakınlarından birini çalıştıracaktı (Diakov-Kovalev 1987: 102-103).

Daha ilkçağlarda örneğine rastladığımız Murabaha usulü, Ortaçağ'da İslam hâkimiyeti döneminde de bir kazanç yolu olarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat Murabaha usulünün tefeciliğe dönüşmesi çok daha sonradır. Gerçekte tefeciliğe karşı dinî nedenlerden kaynaklanan bir yasaklamanın Ortaçağ'da Akdeniz'in çevresinde hem İslâm hem de Hıristiyan dünyasında egemen olduğu doğrudur. Ancak, faiz ve tefecilik ya da Arapça deyimle riba, Kuran'da yasaklanmıştır. Bu yasağa örnek olarak Kur'an-ı Kerim'de *“Ey iman edenler, katlanarak artan ribâdan yemeyiniz”*, (Âl-i İmrân, 3/130), ve *“Faiz (Riba) yiyenler, kıyâmet günü kabirlerinden, başka türlü değil, ancak şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkacaklardır. Bunun sebebi, “Alış-veriş de tıpkı faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah, alış-verişi helâl, faizi haram kılmıştır. Her kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizcilikten vazgeçerse, önceden aldıkları kendisine aittir. Artık onun hakkındaki kararı Allah verecektir. Kim de yeniden faizciliğe dönerse, işte onlar cehennemden yoldaşlarıdır ve orada ebedî kalacaklardır”*, (Bakara, 2/275) gibi ayetler gösterilebilir.

Daha sonraki İslâm edebiyatında şiddetle eleştirildiği halde Ortaçağ İslâm hukuku içinde bu yasakların etrafından dolaşmanın çeşitli yolları keşfedilmişti. Bu hukukî oyunlar, uzman hukukçular tarafından fazla hararetli olarak benimsenmese de, hiç olmazsa İslâm hukukuna aykırı bulunmamıştı. Bu nedenle, ticari işlemlerde faiz

kullanımının önünde aşılması mümkün olmayan engeller bulunmuyordu. Zira mudaraba denilen kâr elde etme yöntemi Hz. Peygamber (sav) ve dört halife devrinde de onaylanmıştı (Duri 1974: 151).

Ancak, Ortaçağ İslâm dünyasında bu seçenek kullanılmamıştır. Onun yerine, faizli kredi işlevini görecektir başka yöntemler ya da araçlar geliştirilmiş ve böylece faizli borçlanmaya gerek kalmamıştır. Tümü de İslâm dini tarafından kabul edilen bu yöntemler içinde çeşitli iş ortaklıkları ile kredi düzenlemeleri, borç transferleri ve kredi mektupları en önde geliyordu. Bu alternatif yöntem ve araçlar toplumsal olarak daha kabul edilir ve daha etkili görüldükleri için, faizli borçlar yerine yaygın olarak bunlar tercih edilmiştir (Duri 1974: 194).

Ortaçağ İslâm toplumları ileri bir şehirleşme aşamasına ulaştıklarından İslâm hukukunun özelliklerini de dikkate alarak oldukça ileri finans araçları ve kurumları geliştirdiler (Gül 2001: 79). 12. ve hatta 13. yüzyıllarda, Doğu Akdeniz’deki kredi ve finans kurumları Batı ve Güney Avrupa’dakilerden daha ileriydi. Osmanlı kredi ve finans kurumları da, 17. Yüzyılın sonlarına kadar Avrupa’daki gelişmelerden pek etkilenmeden İslâm geleneği içinde kaldılar. İslâm’ın faiz yasaklarına karşın, Osmanlı kentlerinin içinde ve yakın çevresinde yoğun kredi ağları gelişti. Diğer İslâm toplumlarında rağbet gören İslâm iş ortaklıkları, Osmanlı toplumunda da yaygın olarak kullanıldı (Pamuk 2007: 75-76).

Ortaçağ İslâm dünyasında, birikmiş parası bulunanların, emek çekmeden onu üretmekte başvurdukları iki usul vardı. Bunlardan biri “selem”, diğeri de “murabaha” idi. Bu iki üretim türünü, para sahipleri ancak köylerdeki çiftçi halk arasında kullanabiliyordu. Bunlardan “selem” usulü üretim, şöyle işlemekte idi. Para sahipleri (ki bunlar genellikle kapıkulları, yeniçeriler, tımarlı sipahiler, eski kadı, müderris, sancak beyi vb. idiler), köylünün en çok paraya ihtiyacı olduğu ilkbahar aylarından itibaren ürünün harmana gelmesine kadar geçen en sıkıntılı döneminde onlara tarımdan elde edebilecekleri maddelerle ödemeleri şartı ile borç para veriyorlardı. Yani ürün henüz tarlada, bağda, bahçede iken ya da yetişmemiş küçük yavru hayvan durumunda bulunduğu sıralarda satın alınmış oluyorlardı. Ortaya gelmeden önce bu

biçimde satın alınan ürün ya da hayvan herhangi bir suretle ziyana uğrar, yani örneğin bir kaza, doğal afet gelirse, köylüyü borçlandırmış olan için bu durumda elbette bir zarar söz konusu değildi (Güran 1998: 136).

Diğer usul olan ve para işletmenin borçlanan yönünden en ağırı demek olan “murabaha”lık biçimine, Anadolu’nun doğu vilayetlerinde rastlamaktayız. Mardin, Urfa, Diyarbakır, Malatya, Harput (Elazığ), Bayburt ve öteki çevrelerde “faiz” ve “selem” usulü borçlanma sanki bilinmemekte, parasızlıktan düzenini yürütemez hale gelen çiftçiler paralı kimselerden borç para alarak bunun karşılığında alacaklarına “murabaha” olmak durumuna düşmekte idiler. Alınan borcun miktarına, borç verenin insafına, borç alanın sıkışıklık durumuna göre, “murabahalığa kabul eden” ile “murabahalığa girenin” aralarında yapılması zorunlu olan sözleşme koşullarının birbirinden farklı olması yönünden pek çok murabaha biçimlerini bilmekle beraber XVI. Yüzyılın birinci yarısına ait Güneydoğu Anadolu bölgesinde kadıların tuttıkları defterlerin elimizde bulunmayışı yüzünden bu konulardaki senetleşmelerden örnek verme imkânımız yoktur (Pamuk 2007: 75-76).

Fakat şu kadarını belirtmeliyiz ki, borcunu ödeyememe sonucu, murabahalığa giren çiftçinin çoluk çocuğuyla bütün kazancına alacaklı ortak olduğundan başka, her şeyi de yine alacaklının malı durumuna geçmekte idi. (Akdağ 1999: 181-182).

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı devletinde halka yönelik ulusal bir kaynak sağlama kurumu yoktu. Bundan da en çok çalışan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan çiftçiler zarar görüyordu. Çünkü tamamen kendi kaderine terk edilmiş tarım kesiminde, geçim sıkıntısı içinde bulunan büyük bir çiftçi topluluğu başvurabilecekleri banka niteliğinde kurumsal bir finansal yapı olmadığı için, sürekli olarak özel şahıs kredilerine muhtaç durumdaydı (Cin 1992: 399). Kredi verenler, bu işi meslek edinmiş faizci kimselerin yanı sıra, tarım gereçlerini satan tüccar, toptancı, ihracatçı, komisyoncu, kabzımal ve köy bakkalı gibi çeşitli ticaret erbabı ve esnaflardı. Yüksek faizli bu tür özel Şahıs kredilerine **Tefeci** veya **Murabaha Kredileri** denilmekte idi.

O sıralarda yıllık faiz % 900'leri buluyordu ve borçlarını ödemekte son derece zorlanan çiftçiler, ürünlerini kaçınılmaz olarak hasattan önce bu kişilere satmak (**Selem Usulü**) zorunda kalıyorlardı.

Tanzimat döneminde müdahaleci bir politikanın en belirgin uygulandığı alan ziraî kredi ilişkilerinin düzenlenmesi olmuştur. Bu alanda hem özel kredi piyasasını düzenleyici kurallar getirilmiş, hem de devlet tarafından çiftçiye kredi verilmiştir.

Önce 1848 yılında pilot bölge olarak Kütahya seçilmiş ve ziraî krediler için faiz haddi %8 olarak tespit edilmişse de 1851 yılında bütün Osmanlı İmparatorluğu kararın kapsamına alınmıştır. Fakat faiz oranı %12'ye yükseltilmiştir. 1846 tarihli Murabaha Nizamnamesi de bu uygulamayı sürdürmüştür (Güran 1998: 53).

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Yugoslavya'nın Niş merkezli Tuna Eyaleti Valisi olan Mithat Paşa, çeşitli alanlarda başarılı çalışmalarının yanı sıra, çiftçilerin, tefecilerin elinden kurtarılması için devlet yardımının gerektiğini, ancak bu yardımın halk hareketiyle desteklenmesi gerektiğini düşünerek, 1863 yılında, milli bankacılığın ilk örneğini oluşturan Memleket Sandıkları'nın kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Görüldüğü üzere, Ziraat Bankası, Mithat Paşa öncülüğünde, devlet eliyle ve devlet himayesinde kurulmuş ve fakat sermayesi çiftçilerin oluşturduğu kaynakla finanse edilmiştir.

1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle sandıklar ülkenin her yanında faaliyete başlamışlardır. İzleyen yıllarda sandıkların işleyişinde gözlenen bozulmalar üzerine Hükümet, 1883'te, aynı amaçlar doğrultusunda Menafi-i Umumiye Sandıkları'nı kurmuştur. Menafi-i Umumiye Sandıkları'na geçilmesiyle, idare yeniden düzenlenmiş, kayıt ve muhasebe işleri çağdaş ve ilmi esaslara uygun olarak yürütülmeye başlanmış ve merkezi hükümetin doğrudan denetimine tabi tutulmuştur. Bu yeni yapılanma, Sandıkların idaresine nispeten ciddi, bilimsel, denetime açık bir kimlik kazandırmış olmakla birlikte, çağdaş bir örgütlenmeye duyulan gereksinimi de tamamen giderememiştir. Nihayet, 15 Ağustos 1888'de, Ziraat Bankası modern bir finans kurumu olarak resmen kurulmuş,

“Menafi Sandıkları” da bankanın şubeleri olarak yapılandırılmış, böylece ilk kez teşkilatlı tarımsal kredi uygulama dönemi başlamıştır (Özdemir 2009: 153-154).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve öncesinde Türk köylüsünün durumu içler acısıydı. 1922 yılında nüfusun yüzde 70-75’i tarımda istihdam edilmekte, köylü aşar vergisi dolayısıyla, mültezim, murabaha ve büyük toprak sahiplerine bağlıdır. Tarım teknolojisi son derece ilkel olup, ürünün pazarlama olanakları oldukça yetersizdir. Daha 1920’lerde köylünün İstanbul’da hamallık yapmaya gelmesinin sebebi bir çift öküzle bir tarlacık alabilmek için para biriktirmek ihtiyacıdır. Bu yüzden köyünden senelerce uzak kalabilmektedir. (Toprak 2002: 604)

Köylünün Murabahacıardan kurtuluş yolları dönemin ziraat ve iktisat gazetesi Yeni Ziraat’te de yer bulmuştur. Halkalı Mektebi iktisat hocası Fazıl Bey, “Çiftçilerin Murabahacıardan Tahlisi” adlı makalesinde özetle şu tavsiyelerde bulunmuştur:

“...Bu hususta en ziyade vazifedar olan nahiye müdürleri ile ziraat muallim ve memurlarıdır... Kooperatif şirketleri teşkil edilmeli ve bu suretle köylünün ihtiyacı karşılanmalı. Böylece istediği şeyleri alır satar ise kısmi para tedarikine muhtaç olmaz. ... Ziraat memurları köylüden söz anlayanları, askerlik edip, gezmiş görmüş olanları bir araya toplayarak kooperatif çiftçi cemiyetleri kurmalıdır. Şahsi teavün (yardımlaşma) cemiyetleri kurulmalı ve köylülerden de azalar seçilmeli... Almanya’da ziraatın ve çiftçilerin terakkisine hizmet bu teavün sandıkları yoluyla tesis edilmiştir... sebat ve hüsn-i niyetle çalışmak şartıyla bizde de muvaffak olmak mümkündür. Bu suretle köylü tabiatıyla murabahacıların elinden kurtulurlar.” (Fazıl 1920: 2-3).

1926’da köylünün kredi ihtiyacını temin ve murabaha sisteminin ilgası için “itibarı zirai” birliklerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Devlet politikası şehirli tüketicilerin menfaatlerini korumaya çalışmaktadır (Silier 1981: 292). Cumhuriyet devrinde bu eski gelenekten vazgeçmek pek kolay olmamıştır ve uzun müddet ziraat mahsulleri fiyatları şehirli tüketicilerin menfaatleri bakımından mütalaa edilmiş ve ele alınmıştır (Aykanat 2007: 110).

Sonuç

Sonuç olarak bir sosyo-ekonomik dönüşüm geçirerek günümüzde “Murabaha” kavramı, Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinin halk diline “maraba” biçiminde geçmiştir. Maraba kavramı, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Bayburt’ta “Çiftlik Kâhyası ve Çiftçilikte toprağı işleyerek ürüne ortak olan kimse, ortakçı” Malatya’da “Çiftçi” anlamında kullanılmıştır (Derleme Sözlüğü 1977: 3127).

Ortaçağ’ın büyük tarihçisi, filozofu, sosyoloğu İbn Haldun’un dediğı gibi, “Geçmişin geleceğe benzemesi suyun suya benzemesi gibidir.” (İbn Haldun 1998: 100). Bu benzerlik günümüzdeki kavram ve olayların geçmişteki izlerini bulmamıza yardım etmektedir. Araştırmamızda halk kültüründe günümüzde kullanılan deyim ve kavramların tarihi önemini göstermeye çalıştık. Nitekim murabaha usulü tarım toplumundan modern topluma geçişte feodal yapının sosyo-ekonomik göstergesini ifade açısından “Maraba” olarak günümüzde kullanılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (1999). *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559)*. C.2, Ankara: Barış Yayınevi.
- Aktan, R. (1978). *Türkiye İktisadı*. Ankara: Siyasal Bilimler Fakültesi Yay.
- Aykanat, M. (2007). *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.
- Cin, H. (1992). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- Derleme Sözlüğü. (1977). C.9, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Diakov, V. Kovalev, S. (1987). *İlkçağ Tarihi, Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, (İnce, Ö. Çev.). Ankara: V Yay.
- Durî, A. (1974). *Târîhu’l- ‘Irâkı’l-İktisâdî fi’l-ğarni’r-râbi ‘i’l-hicrî*. Beyrut.
- Fazıl, H. M. (1920). “Çiftçilerin Murabahacılardan Tahlisi”, *Yeni Ziraat Gazetesi*, R.1 Teşrin-i Evvel 1336/M.1 Ekim 1920, (S.6, s.2-3). İstanbul.

Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

İbn Haldun, (1988). *Mukaddime*, (C.1.) (Haz: Uludağ, S.). İstanbul: Dergâh Yay.

Mu'cemu'l-Vasıt, (2004). (C.1)(Haz: Enîs, İ. Muntasır, A. el-Savalihi, A. Ahmed, M.H.)

Özdemir, B. (2009). *Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yay.

Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yay.

Silier, O. (1981). *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yay.

Tabakoğlu, A. (2016). *İslâm İktisadına Giriş*. 4. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay.

Toprak, M. (2002). "Osmanlı'dan Devreden Kriz Potansiyeli ve Tek Parti Dönemi Ekonomik Krizleri". *Türkler*. (C.17, s.598-614) Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Cumhuriyet Döneminde Urfa’da Sıtma Hastalığı ve Mücadele Yöntemleri (1923-1950)
Malaria Disease and Fighting Methods in Urfa in the Republican Era (1923-1950)

Arş. Gör. Mustafa DAĞ*
Berna TORKAK**

Özet

Salgın hastalıklardan biri olan sıtma, İnsanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahiptir. Hastalığın salgına dönüşmesi ve yeryüzünde etkili olması insanoğlunun doğaya hâkim olma mücadelesinin etkisiyle gerçekleşmiştir. Tarımla uğraşan toplumlarda varlığını yoğun olarak gösteren hastalık, Anadolu’nun da tarım bölgesi olmasından dolayı bu coğrafyada yaşayan halkın her dönemde mücadele ettiği salgınlardan biri olmuştur. Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti sağlıklı bir nesil yetiştirme politikası yürütmüştür. Bundan dolayı oluşan yeni kadro sıtma hastalığının yoğun olduğu bölgelerde hastalıkla mücadelede önemli adımlar atmıştır. Mücadele amaçlı önemli adımların atıldığı sahalardan biri de Urfa olmuştur. Urfa’nın bu sahada yer almasının nedeni sağlık şartlarının iyi olmaması ve halkın çoğunun kırsal kesimlerde ikamet etmesi sebebiyle hayvancılık ve tarımla uğraşmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bu koşullar göz önünde bulundurularak Urfa merkez ve ilçelerde yaşayan halkın sıtma hastalığıyla imtihan süreci ve hastalıkla mücadelede kullanılan yöntemler ele alınarak sıtmanın toplum üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Hastalıkla mücadelede yerel basının rolü ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede sıtma hastalığı ve mücadele yöntemlerine dair bu çalışmada yerel basında çıkan haberler (Akgün, Işık, Urfa Postası, Urfa’da Milli ve Yenilik Gazeteleri), meclis konuşmaları, arşiv belgeleri ve Resmi Gazetede çıkan metinlerden istifade edilmiştir.

* Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseleri ve Medeniyeti Tarihi, 100/2000 Doktora Bursiyeri, mustafadag@harran.edu.tr ORCID: 0000-0003-4571-8115

** Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseleri ve Medeniyeti Tarihi, 100/2000 Doktora Bursiyeri, bernatorkak44@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1994-9956.

Anahtar Kelimeler: Sıtma, Bataklık, Urfa, Kinin, Salgın Hastalık.

Abstract

Malaria, one of the epidemic diseases, has a history as deep as the history of humanity. The fact that the disease turned into an epidemic and became effective on the earth was realized with the effect of the struggle of human beings to dominate nature. The disease, which shows its existence intensely in societies dealing with agriculture, has been one of the epidemics that the people living in this geography have struggled in every period due to the fact that Anatolia is also an agricultural region. With the proclamation of the Republic, the Republic of Turkey pursued a policy of raising a healthy generation. Therefore, the new staff has taken important steps in the fight against malaria in regions where the disease is intense. Urfa was one of the fields where important steps were taken for struggle. The reason why Urfa is located in this area is due to the poor health conditions and the fact that most of the people live in rural areas, dealing with animal husbandry and agriculture. Considering all these conditions, the examination process of the people living in the center and districts of Urfa against malaria and the methods used in the fight against the disease were discussed and the impact of malaria on the society was emphasized. The role of the local press in the fight against the disease has been tried to be discussed. In this context, in this study on malaria disease and its control methods, news in the local press (Akgün, Işık, Urfa Postası, Milli and Yenilik Newspapers in Urfa), parliamentary speeches, archive documents and texts published in the Official Gazette were used.

Keywords: Malaria, Swamp, Urfa, Quinine, Epidemic.

Extended Summary

Subject and Scope of the Research; In this study, which covers the years between 1923 and 1950, the effect of Malaria, which is one of the epidemic diseases that continued its effect intensely in the first years of the Republic, as it was in the pre-Republican period, in the province of Urfa and especially focused on the methods

of struggle. In particular, the role of the local press in the struggle will be emphasized. The main reasons for the disease, which started in the first years of the Republic in the Urfa region and showed its existence until 1950, can be cited as the fact that the majority of the population residing in the region lives in rural areas and makes their living from agriculture, and the living areas are unsuitable in terms of hygiene. Since the proclamation of the Republic coincided with the year 1923, it became a criterion for determining the start date of our study. Also II. The examination of the effect of World War II on the spread of the disease was decisive in limiting our study to the year 1950. Considering the space limitation that the study has examined, it has been determined as the city center and the districts connected to the center, as well as townships and villages. Since the role of the local press in the fight against the disease was evaluated, naturally one of the main topics of our study was the place and importance of the Urfa press in the fight against the disease. The study is handled as an introduction and three sub-titles. In the first title, the development process of malaria disease throughout the country was mentioned. After dealing with the fight against the disease in the second title, the role of the local press in this struggle is discussed as a sub-title. Under this heading, the measures and measures taken to combat the disease and prevent the epidemic are mentioned.

Purpose and Method of the Study; The aim of the study is to prevent malaria, which is one of the infectious diseases that caused serious social problems between 1923 and 1950, from turning into an epidemic, and to determine the socio-economic consequences by taking it under control throughout the province. The fact that the majority of the people of the region live in rural areas, the lack of attention to hygiene, the prevalence of swampy areas that accelerate the transmission of the disease, and the inadequacy of the health equipment, health personnel and health institutions that will serve in the struggle have caused the disease to increase from place to place. In this context, in our study, answers were sought by asking a number of questions to determine the socio-economic consequences of the disease among the people of Urfa and the developments and problems on public health. What is the

scope of the struggles carried out against the disease, which especially increases its severity in certain periods? What are the developments that cause the disease to show this increase? What are the measures taken by health institutions and municipalities as well as other institutions against the epidemic? What is the impact of the local press in the fight against the epidemic? What are the areas where the disease is most common? It has been tried to find answers to these questions in this way. Archival sources, provincial yearbooks, local media organs and written works have been examined and classified according to the determined subject headings, taking into account the chronology. For example, archive documents, yearbooks and written works related to the spread of the disease throughout the country and within the borders of the province have been classified according to space and chronology. In order to determine the effect of the local press in the struggle carried out in the areas where the disease, which is the main subject of the study, was examined, the findings were classified according to the method of struggle, chronology and place. It is aimed to make an analysis by using the findings obtained as a result of the classification.

Sources of Research; As the main sources of this study, documents selected from the Prime Ministry Republic Archive, copyrighted works and Akgün, Urfa Postası, Ulusal, Urfa'da Milli, Yeni Işık and Yenilik Newspapers active in the local press were used. While dealing with the fight carried out throughout the country and in Urfa within the framework of the fight against the disease, 9 archive documents from the document collections such as the Prime Ministry - General Directorate of Transactions, the Prime Ministry - Decisions Department and Political Parties - Republican People's Party were used.

Giriş

Anadolu coğrafyasında sıtma olarak isimlendirilen Malarya hastalığı, İtalyanca kökenli olmakla birlikte *male* (*fena/kötü*) ve *aria* (*hava*) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur (Sezgin, 2015: s.37). Malarya tabirinin kullanılmasının nedeni insanların bataklık alanlarda havanın zehirli olduğuna ve kötü havanın insanlar

tarafından solunması ile bu hastalığın oluştuğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır. Hastalık dünyanın farklı bölgelerinde farklı isimlerle anılmıştır (Dağ, 2021: s. 162). Örneğin çeşitli dönemlerde *Palüdizm*, *Remittan Ateşi*, *Entermittan Ateşi*, *Bataklık Humması*¹ ve *Wechselfieber* gibi adlarla anılırken, (Gökberk, 1948: s. 1) M.Ö. 200 dolaylarında Roma halkı arasında *Roma Ateşi* adıyla da isimlendirildiği bilinmektedir (Tümbay, 2016: s. 186-187). Anadolu coğrafyasında yaşayan insanların bu hastalığı sıtma olarak isimlendirmesinin nedeni malaryanın en belirgin arazi olan *ısıtmak*'tan kaynaklanmaktadır (Eser, 2016: s. 1657-1658). Hastalık Hindistan halkı üzerinde ciddi etkiler bıraktığından dolayı *Hastalıkların Kralı* olarak isimlendirilirken Çinli bilim adamları ise bu hastalığa *Üç Şeytan* ismini vermişlerdir (Akdur, 2006: s. 53).

Malarya, *Plazmodium* ismiyle bilinen tek hücreli ve hücre içi parazitlerle meydana gelen hastalık çeşididir (Diker, 2020: s. 1825-1826). Hastalığın *Anofel*² olarak adlandırılan sivrisineğin mikrobu ısırma yoluyla aktardığı bilinmektedir. İnsanın kanını emerek beslenen sivrisinekler bu hastalığa yakalanmış olan bireyden aldığı kanı hasta olmayan bir bireye ısırma yoluyla aktararak hastalığı bulaştırmış olur. Sıtma parazitinin dört farklı türü bulunmaktadır. Bunlar; *Vivax*, *Falsiparum*, *Malariae* ve *Ovale*'dir. Bu türler içerisinde bulunan *Vivax*³ en az ölümcül olan sıtma türüdür. *Falsiparum*⁴ ise hastalığın en ölümcül türüdür. *Falsiparum* türü Türkiye'de yerel olarak görülmesi de ülke dışından gelen bireyler aracılığıyla azda olsa bu tür vakalara rastlanılmıştır. *Ovale* ise sadece Batı Afrika kıtasında tespit edilmiştir (Akdur, 2001: s.2). Bu tür parazitler dışında az da olsa beşinci parazit türü olarak *Pl. Knowlesi* görülmüştür. Bu tür genel olarak maymunlarda görülmekle birlikte nadiren de olsa insanlarda da tespit edilmiştir. (Gökberk, 1948, s. 2).

¹ Osmanlı döneminde humma dışında humma-yı rub', maraz-ı sıtma veya marazı merzagi isimlerle anılmıştır (Işık, 2021: s. 53).

² *Anofel*: Anofel bir sivrisinek türüdür. Dünya üzerinde yaklaşık olarak dört yüz türü bulunmaktadır. Dünyada bulunan bu türler içerisinde ise kırk türe yakını sıtma hastalığına neden olmaktadır (Dağ, 2018: s. 74).

³ *Vivax*: Üç günde bir nöbet veren hastalık türüdür. *Benign* sıtma olarak da adlandırılan bu hastalık türü Türkiye'de görülen yerli hastalıktır (Akdur, 2001: s. 2).

⁴ *Falsiparum*: Malign Bu hastalık türü sıtma türleri içerisinde en ölümcül etkiye sahip olmakla birlikte genellikle Afrika, Uzakdoğu ve Güney Amerika gibi tropik bölgelerde sıklıkla görülmektedir. Tropik bölgelerde görülmesinden dolayı tropik sıtma olarak da isimlendirildiği bilinmektedir (Akdur, 2001, s. 2).

Hastalığın yayılışı yalnızca iklim ve doğa etkenli olmamakla birlikte insanların su ve toprağı aşırı olarak kullanması, sivrisineklerin yaşam alanlarından uzak olan bataklıkların kurutulması ve buna bağılı olarak sivrisineklerin yeni bataklık arayışına girmesi, ormanlık alanlarının tarım amaçlı tahrip edilmesi, devamında bu alanların bataklığa dönüşmesi, insanların doğaya olan müdahalesi ile ekolojik dengenin zarar görmesi gibi başlıca etkenler karşımıza çıkmaktadır (Yüksel, 2008: s.3-4). Eylül ve Ekim ayları hastalığın en yaygın dönemlerinden biridir. Bunun temel sebebi sivrisineklerin bu aylarda üremiş olmasıdır. Temmuz ve Ağustos ayları ise hastalığın yayılma etkisinin en düşük olduğu aylardır. Çünkü bu aylarda sivrisinekler sıcak havadan dolayı su kaybetmektedirler (Akgün Gazetesi, 14 Haziran 1946: 1-2). Bundan dolayı hastalıkla mücadelede sivrisineklerin üreme döneminden önceki zaman zarfını kullanmaları etkili olmaktadır.⁵ Sivrisineğin ısırma yoluyla insan vücuduna aktardığı mikrop kısa zamanda kemik iliklerine, dalağa, beynin ince damarlarına ve karaciğere yerleşmektedir. Mikrobun bireyin vücuduna iyice yerleşmesi neticesinde bireyde zayıflama (özellikle kol ve bacaklarda), karında şişme, yürüyemez ve iş göremez hale gelme gibi belirtilere rastlanılmakla birlikte günlük hayatı olumsuz şekilde etkilemektedir (Tuğluoğlu, 2008: s. 351-352).

Hastalığın tarihsel gelişim sürecine baktığımızda, Hint ve Mısırlı hekimlerin hastalığın belirtilerini günümüzden yaklaşık olarak 3500 yıl önce tanımladıkları görülmektedir. Bu hekimler yaptıkları çalışmalar neticesinde hastalığın belirtilerini ortaya koyarken sivrisineklerin de önemine değinmeyi ihmal etmemişlerdir. Yine sıtma hastalığının insanlık tarihinin ilk yazılı metinlerinde yer alacak kadar eski bir geçmişe sahiptir. Sıtma ayrıca salgın hastalıklar arasında insan üzerinde en fazla etki bırakan hastalık olarak bilinmektedir. Tarihin farklı dönemleri incelendiğinde ülke ekonomilerinde ve ülke nüfus artışlarında olumsuz etkiler bıraktığı da görülebilmektedir. Mezopotamya, Grek ve Eti gibi dünyanın köklü uygarlıklarının zayıflayıp tarih sahnesinden silinmesinde etkili olan hastalık olarak tarih kayıtlarına geçmiştir (Yüksel, 2008: s.3).

⁵ Sıtmayla mücadelede vatandaşa düşen görevler hakkında bilgi aktaran haber metni için bkz. Ek-1 (Akgün Gazetesi, 9 Ağustos 1945, s. 1).

Literatür taraması neticesinde Cumhuriyet döneminde Urfa’da görülen sıtma hastalığı ile ilgili Abdullah Orak “Urfa’da Sağlık Sorunları”, Mustafa Dağ, Urfa’da Sağlık (1900-1950) - Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar” ile “Cumhuriyet Döneminde Urfa’da Sağlık (1923-1950)” çalışmalarının yapıldığı tespit edilmiştir. Bu manada bulaşıcı hastalıklardan biri olan Sıtma Hastalığının Urfa’daki durumuna dair bu çalışma ile literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

1. Ülke Geneline Sıtma Hastalığının Gelişim Süreci

Sıtma hastalığı daha önceleri Anadolu’da varlığını göstermekle birlikte bilhassa Osmanlı İmparatorluğun son dönemlerinde yoğun olarak görülmüştür (Yücebaş, 2020: s. 65). İmparatorluğunun son dönemlerinde olduğu gibi temelleri atılan yeni devletin de sıtma hastalığıyla mücadelede kısa zamanda başarı elde edebilmesi için hastalıkla mücadele alanında eğitilmiş memurlar yetiştirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda 1926 yılında *Küçük Sıhhiye Memurları Kanunu* çıkartılmıştır. Hazırlanan bu kanun çerçevesinde askerler arasında okuma yazma bilen 500 kişilik bir gruba bu alanda eğitim verildikten sonra 18 ay sıtma hastalığı ile mücadele için memurluk yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu uygulamadan başarı elde edilmesi durumunda uygulamanın her yıl düzenli olarak devam ettirilmesi kararı alınmıştır (Özpekcan, 2002: s. 769). Hastalıkla mücadelede asıl önemli adım 13 Mayıs 1926 tarihinde 21 maddeden müteşekkil *Sıtma ile Mücadele Kanunu* ile atılmıştır. Bu kanun çerçevesinde kanlarında parazit bulunan bireylerin tedavi edilmesi, hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla hastalığa yakalanmamış bireylerin hastalıklı ortamlardan uzak tutulması ve Anofellerin üremesini engelleyerek bataklıkların en kısa zamanda kurutulması kararlaştırılmıştır. Fakat Sıtma İle Mücadele Kanunu Meclis’te tartışmalara neden olmuştur. Çünkü yasayla belirlenmiş olan kanunlara uymayan bireylerin cezalandırılmasına yönelik maddeler içerisinden dolayı tartışmalara neden olmuşsa da kısa zamanda kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir (Özkaya, 2016: s. 79).

Zamanla kinin⁶ ilacına duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte bu ilacın dış ülkelerden karşılanmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Örneğin 26.04.1930 tarihinde Avrupa'dan kinin satın alınması kararlaştırılmıştır (BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 10, Dosya: 22, Sıra: 4). Hollanda, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerden kinin satın alınmıştır (BCA, Fon: 030.10.1.2, Kutu: 178, Dosya: 230, Sıra: 9; BCA, Fon: 030.10.0.0, Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 17; BCA, Fon: 030.18.1.1, Kutu: 14, Dosya: 39, Sıra: 10). Kinin ilacının temini konusunda yaşanan sıkıntılar ve ilacın yeterli miktarda bulunmamasından dolayı 1933 yılında Resmi Gazete'de bir genelge çıkarılmıştır. Bu genelgede kinin ilacının ve diğer sıtma ilaçlarının sadece fakir köylülere, geçimini sağlamak için toprakla uğraşan işçilere, kasaba ve şehirlerdeki fakirler ile sıtma mücadelesi çerçevesinde belirlenen bölgelerde gerekli görülen insanlara dağıtılması hususları yer almıştır. Genelge çerçevesinde belirlenen kişiler dışında kinin ilacını farklı kişilere dağıtan şahıslar suçlu bulunacaktır (Resmi Gazete, 15 Teşrinisani 1933, S. 2553, s. 1).

Bunun yanı sıra ileriki yıllarda ülke içerisinde sıtma hastalığı ile mücadelede deneyimli ve bilgili bireylerin yetiştirilmesi için 03 Haziran 1935 tarihinde Roma'da düzenlenecek kurslara Dr. Abdurrahman Beren ve Dr. Muhit Çolakoğlu'nun katılmaları için karar alınmıştır (BCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 55, Dosya: 45, Sıra: 13).

1936 yılına gelindiğinde, hastalığın oluşumuna ve yayılmasına zemin hazırlayan çeltik ekimini kontrol altında tutmak, arazi sulamalarını düzenlemek ve çeltik arazilerinde çalışan işçilerin hastalıktan korunmaları için *Çeltik Ekim Kanunu* çıkartılmıştır (Karacaer Çakır, 2021: S. 218). 1940'lı yıllara gelindiğinde ise Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye genelinde %50 olan sıtmalı hasta oranı çıkarılan kanunları ve yapılan çalışmalar sonucunda %11'e düşmüştür (Özkaya, 2016: s. 80).

21 Eylül 1940 tarihinde memleketin kinin ihtiyacını ithalat yoluyla karşılamak için Türk Kızılay Cemiyeti'ne 1 milyon lira kredi verilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, Fon:

⁶ Kinin: Amazon bölgesinde yetişen Kınakına adı verilen ağacın kabuğundan toz şeklinde elde edilen bir ilaç çeşididir. Farklı türleri bulunan bu ilaç tabiplerin sıtma hastalığı tedavisinde en fazla kullandığı ilaçtır. Acımsı bir tadı olmakla birlikte sindirimi kolay ve suda erimesi zor olan bu ilaç özellikle ateşli hastalıklar olan grip ve sıtma gibi hastalıklarda yıllarca tek tedavi ilacı olarak kullanılmıştır. Ancak sıtma hastalığının tüm çeşitlerine cevap vermediği için ve ayrıca zamanla kimya biliminin gelişmesi ve sıtma hastalığının tedavisi için daha etkili ilaç üretilmesi ile birlikte önemini kaybetmiştir (Sert ve Dölen, 2017: s. 637-638).

030.18.1.2, Kutu: 92, Dosya: 92, Sıra: 1). Kinin ilacı kadar sıtma hastalığı ile mücadelede hastaları tedavi etmek amacıyla Atebrin denilen ilacın da kullanıldığı tespit edilmiştir (Tanık, 2019: s. 224). Bu ilaç sıtma hastalığını tamamen yok etmemekle birlikte tefrih (kuluçka) devresini uzatmaktadır. Atebrin, hastalığı tamamen yok etmemesine rağmen halk tarafından daha fazla tercih edilmektedir. Bunun nedeni ise; ilacın daha ucuz olması, ilacı kullanan hastaların ağızlarında acılık oluşturmaması ve kulak çınlamasına neden olmasından kaynaklanmaktadır (Ünalın, 1943: s. 155-156).

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte ülkeler arasında gerçekleşen ticaret olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu dönemde sıtma hastalığı ile mücadelede kullanılan kinin ilacının kolaylıkla temin edilemediği görülmektedir. 1941 yılında ülke genelinde kullanılan kinin 46.000 kg iken 1944 yılında bu oran 5.000 kg'a düşmüştür. Hükümet savaş tehlikesini göz önünde bulundurarak savunmaya ayrılan bütçeyi arttırmak zorunda kalmış ve bu durum da hastalıklarla mücadele edilmesi için ayrılan bütçede kısıtlamaya gidilmesine neden olmuştur. Her ne kadar 1930'lu yıllarda hastalığın üreme ve yayılma ortamı olan bataklıklar kurutulmuş olsa da II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu alanların bakımsız kalması sonucunda bataklıklar tekrar hastalığı yayan sivrisineklerin üreme alanları haline gelmiştir. (Orak, 2015: s. 116) Yine Mustafa Kemal'in Manastır Askeri Lisesi'nde öğrenci iken 1896 yılında sıtma hastalığına yakalandığı bilinmektedir. Hastalığının ilerlemesi üzerine üç aylık bir izin neticesinde Selanik'e gelmiş ve burada iki ay dinlenip tedavi gördükten sonra tekrar eğitimine devam etmek için Manastır'a dönmüştür (Borak, 1996, s. 120).

2. Urfa Basınında Sıtma Hastalığı ve Mücadele Yöntemi

Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Urfa vilayeti sınırları dâhilinde sağlık kurumlarının mücadele ettiği bulaşıcı hastalıklarından biri Sıtma (Malarya) olmuştur. Urfa halkının yaşam standartlarının iyi olmaması, bölgede bataklık alanların oldukça fazla olması ve halkın geçimini topraktan sağlamasından dolayı hastalığın bölge halkı arasında yaygın olarak görülmesine neden olmuştur (Asoğlu, 2019: s. 287).

Tüm bu etkenlerin yanı sıra Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa halkının hekimlere ve modern tıp tedavi uygulamalarına ilgi ve güven duymadığı tespit edilmiştir. Şehir merkezinde olduğu gibi kırsal bölgelerde yaşayan halkın hekimlere güvenmediği

özellikle kırsal kesimde yaşayan bölge halkının modern tıp tedavi uygulamaları yerine tekkelerin, türbelerin, hocaların ve atarların hastalıklarına şifa olacağı düşüncesi hâkimdir. Nitekim bölge halkı arasında Urfa bir kadının hastalığa yakalanması neticesinde kadının hekimlere başvurarak tedavi olması uygun bulunmazdı. Yakalanmış olduğu hastalıktan kurtulmak için hekimlere başvuran Urfalı kadınlar ise yanlarında refakatçi bir erkek alarak hekimin yanına giderek hastalıklarını anlatmaktadırlar. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte sağlık alanında yapılan çalışmalar neticesinde modern hekim hizmeti veren kurumlar arttırılmaya başlanmıştır. Yapılan bu düzenlemeler sonucunda modern tedavi yöntemlerinde başarı sağlandığını gören halk, modern tıp yöntemlerini uygulamak için alanında uzman hekimlere başvurmaya başlamıştır. Bu gibi gelişmeler Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Urfa'da da hekimlere karşı duyulan olumsuz düşüncelerin zamanla değişmesini sağlamıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde var olan bu olumsuz havanın ortadan kalkmasıyla birlikte bölge halkının gerek hekimleri gerekse modern sağlık kurumlarını tercih etme oranında da artış görülmüştür (Kısıklı, 2015: s. 20).

Yine bölge halkının hekimlerden çok halk arasında sağlık alanında ehil olmayan kişilere rağbet gösterdiği tespit edilmiştir. Konuyla alakalı Kazım Yazğan, Urfa'da o zamanlarda halkın doktordan ziyade berbere güvendiğini ve berberle anlaşmayan doktorun da yükselemeyeceğini belirtmektedir. Zira halk, berberin önerdiği doktorun başarılı, önermediği doktorun ise cahil olduğunu düşünürdü. Berberler, doktordan hangi ilacın nasıl kullanılacağını öğrenip sağlık alanında ehilmiş gibi davranmaya başlamışlardı. Söz konusu bu durum ehil maskesi altında akıl satan insanların çoğalmasına, halkın da bu insanlara itibar etmesine neden olmuştur (Ulusal Gazetesi, 8 Nisan 1935, s. 2).

2.1. Sıtma Hastalığına Karşı Yürütülen Mücadele

I. Dünya Savaşı sürecinde İmparatorluk genelinde yaygın olarak görülen sıtma hastalığı ile mücadele etmek amacıyla Kinin önemli bir ilaç olarak kullanılmıştır. Hastalığın yaygınlık kazanmasıyla birlikte imparatorluk genelinde halka ücretsiz Kinin ilacı dağıtılmasını ön gören '*Sihhiye Müdüriyet-i Umumisi Bütçesine 50.000 Lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat Kanunu*' çıkarılmıştır. Bu kanun

çerçevesinde 1916 yılında sıtma hastalığı ile mücadele kapsamında Urfa halkının tedavi edilmesi amacıyla 10 kilo kinin gönderildiği tespit edilmiştir (Sert ve Dölen, 2017: s. 639).

1924 yılına gelindiğinde ise dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam (1881-1942) başkanlığında bulaşıcı hastalıkla mücadele etmek amacıyla “Sıtma Mücadele Komisyonu” kurulmuştur (Özer, 2020, s. 706). Komisyonun göreve başlamasıyla birlikte cumhuriyet döneminde sıtma hastalığı ile mücadele başlamıştır (Evsile, 2018: s.9). Komisyonda yapılan çalışma ve araştırmalar neticesinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında hastalığın yaygın olarak görüldüğü Ankara, Adana, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan illerde gerekli tedbirlerin alınması yönünde bir neticeye varılmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde 1928 yılında kendi alanında tek kuruluş olarak bilinen *Adana Sıtma Enstitüsü’nün* kurulması kararlaştırılmıştır. Yine Adana Sıtma Enstitüsü’nün faaliyet göstermesi amacıyla gerekli olan kurum binalarının tahsis edilmesi amacıyla 1927 yılında birkaç barakanın satın alındığı kayıtlara geçmiştir (BCA, Fon: 30. 18. 1. 1, Kutu: 24, Dosya: 29, Sıra: 15). Enstitünün kuruluşunda Almanya’dan getirilmiş olan yabancı uzmanların etkili rol oynadığı bilinmektedir. Adana Sıtma Enstitüsü’nün yanı sıra gerek Adana ve Urfa gerekse bölgede bulunan diğer illerde hastalıkla mücadelede görev alan bir diğer önemli kurum olarak Gureba Hastaneleri bir diğer ifadeyle Memleket Hastaneleri önemli görev üstlenmişlerdir. Kuruluşu Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerine dayanan Urfa Gureba Hastanesi’ne⁷ bu mücadelede önemli görevler düşmüştür (Korhan, 2017: s. 610-611).

1927 yılında şehir merkezinde sıtma hastalığı alanında ciddi bir bulaşıcı hastalık sorununun olmadığı ifade edilmekle birlikte şehir merkezine bağlı olan Suruç ve Viranşehir gibi ilçelerin merkezinde, Halfeti’ye bağlı bazı köy yerleşim alanlarında yaşayan insanların yaşam koşullarının iyi olmaması, yoksulluktan dolayı sağlıklı yaşama

⁷ Urfa Gureba Hastanesi: II. Abdülhamit döneminde yapımına 1903 yılında başlanan hastane 11 aylık geceli gündüzlü çalışma neticesinde Urfalıların hizmetine açılmıştır. Şehirde bulunan Müslüman ve gayrimüslimlere ayırım yapmadan hizmet veren hastane farklı dönemlerde Gureba Hastanesi, Millet Hastanesi, Memleket Hastanesi veya Hamidiye Hastanesi olarak adlandırılmıştır (Dağ, 2017: s. 42-44. ; İkinci ve Asoğlu, 2017: s. 109-111).

gereken önemin verilmemesi ve halkın tarımsal yaşamla iç içe olmasından dolayı sıtma vakalarının bu bölgelerde görülmesine neden olmuştur (Kapaklı, 1998: s. 20). Viranşehir, Suruç ve Halfeti'nin merkez ve kasabalarında bulaşıcı hastalıkla mücadele etmek amacıyla önemli çalışmalar yürütülmüştür. Urfa İl merkezinde Özel İdare'nin bünyesinde bulunan 50 yataktan oluşan bir hastanenin yanı sıra şehir merkezine bağlı Siverek ilçesinde bulunan hastane hastalıkla mücadelede üs olarak kullanılmıştır. Yine şehir merkezinde hastalıkla mücadelede kullanılmak üzere gezici görevi yapan iki hastane ve küçük çapta görev yapan iki de gezici sağlık ekibi bulunmaktadır. Bölge halkının büyük çoğunluğunun geçim kaynağının tarım olması ve bundan dolayı kırsal alanda yaşamını devam ettirmesi neticesinde şehir merkezine veya ilçe merkezine gelip tedavi olması her zaman mümkün olamıyordu. Ancak yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık politikası çerçevesinde “Ülkenin en ücra köşesinde bulunan bireyin sağlıklı olma hakkı vardır” ilkesi doğrultusunda “Gezici Sağlık Ekipleri” oluşturularak, bu ekiplerin bizzat köylere giderek sıtma hastalığına yakalanmış olan bireylerin tedavilerini yapmakla görevlendirilmiştir (Güzel, 2012: s. 247-248).

Gezici sağlık ekipleri her ne kadar sıtmalı hastaların tedavisi konusunda faaliyet göstermiş olmasına rağmen ortada bir gerçek vardı ki o da bölge halkının geçim kaynağının tarım olması ve kırsal alanda yaşaması idi. 1943 yılında gerek vilayet genelinde gerekse de Suruç kazası, Mercihan ve Akziyaret nahiyesinde bulunan çoğu köylerde sıtma hastalığı yaygın olarak görülmüştür. Hastalığın halk arasında yayılması tarım sektörünü de olumsuz olarak etkilemiştir. Nitekim tarım işinin yoğun olduğu dönemlerde hastalığa yakalanan halk, haftalar boyunca iş yapamaz hale gelmiştir. Söz konusu bu durum temmuz ayında hasadı yapılması gereken ekinlerin hastalıktan dolayı hasadının yapılamaz hale gelmesine neden olmuştur. Hastalığın bu boyutta artmasındaki etkenlerden biri geçim kaynağı ve kırsal alandaki yaşam iken diğer etken de kinin ilacının yetersizliği idi. Kinin ilacının da bulunmaması sonucunda tabii olarak sıtma tedavisi ağırlaşmakta idi. Tüm bu yetersizlikler bir defa yatağa düşen köylünün haftalarca hastalıktan başını kaldıramaz hale gelmesine sebep olmuştur. Hastalığa karşı kinin tedarik edilmesi ve alınması gereken diğer önlemler böylesi bir durumda adeta memleket dersi olarak görülmüştür (Yenilik Gazetesi, 13 Ağustos 1943, s. 1. ; Orak,

2017: s. 83). Kinin ilacının yetersiz olması ve ilaca duyulan acil ihtiyaç, ilgili makamların önlem almaları yönünde basında çağrılar yapılmasına sebep olmuştur. Şehirdeki kırmızı ve beyaz kininin bulunmaması, sıtma savaşında dahi bulunmayan kinin çağrılar yolu ile temin edilmesi amaçlanmıştır (Akgün Gazetesi, 27 Şubat 1947, s. 1).

II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) oluşturmuş olduğu olumsuz koşullar neticesinde 1942-1943 yıllarında Türkiye genelinde sıtma hastalığına yakalanma oranı %32'ye yükselmiştir. Bu dönemde hastalıkla mücadele çerçevesinde 19 ayrı bölgede, 109 şube açılarak hastalıkla mücadeleye girilmiştir. Hastalık bulaşıcı olması nedeniyle kısa sürede o kadar yaygınlık göstermiş ki, ülke genelinde 4614 köyün sıtma hastalığıyla mücadele kapsamına alındığı tespit edilmiştir (Çakırçoban, 2015: 56-57). Ülke genelinde sıtma vakalarının artış ve yaygınlık göstermeye başladığını gören devlet yetkilileri 1945 yılında “*Olağanüstü Sıtma Kanunu*” çıkarıldıktan hemen sonra aynı yıl içerisinde “*Sıtma Savaş Kanunu*” yürürlüğe konularak hastalıkla kesintisiz şekilde mücadele edilmesi hedeflenmiştir. Çıkarılan bu kanun çerçevesinde hastalıkla mücadelede daha önce belirlenmiş olan 19 sıtma savaş bölgesine ek olarak 53 bölgenin de olağanüstü savaş bölgesi olarak ilan edildiği görülmektedir. Urfa'nın da aralarında bulunduğu yeni sıtma savaş bölgesi olarak belirlenen iller arşiv belgesinde şu şekilde geçmektedir;

“Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çoruh, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Seyhan, Siirt, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Urfa, Yozgat, Zonguldak.” (BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 107, Dosya: 106, Sıra: 17).

Ülkenin her tarafında örgütlenmiş olan Halkodaları ve Halkevlerinin de başta sıtma ve trahom olmak üzere bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli görevler üstlenmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreter Vekili N. Kansu, sıtma hastalığı ile mücadelede Halkodalarının ve Halkevlerinin hükümete destek vermesinden dolayı hastalığın önünün alınacağı konusunda ümitli olduğunu aktararak

bu desteğin sadece sıtma hastalığında değil frengi ve trahom gibi diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadelede de devam etmesi temennisinde bulunmuştur. Halkodaları ve halkevlerinin özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadelede atılacak olan adımlar hakkında halkı bilgilendirme faaliyetleri, halka hastalıklardan korunma yollarının neler olduğu hakkında bilgi vermesi ve broşürlerin dağıtılması gibi görevler üstleneceklerini ifade etmişlerdir (BCA, Fon: 490.01.0.0, Kutu: 5, Dosya: 26, Sıra: 22). Aynı faaliyetlerin Urfa Halkevi tarafından da icra edildiği görülmektedir. Urfa Halkevi Başkanı Salahadin Atabey 3 Mart 1943 tarihinde sıtma hastalığıyla mücadele çerçevesinde bölge halkına ücretsiz şekilde muayene hizmeti vermekte olan Dr. H. Basri Yücesoy'a, Hükümet tabibi Esat Erol'a, Sıhhat Müdür Kemal Gülay'a, H. Dâhiliye Müdürü Müfit Hekimoğlu'na, H. Baştabibi Bürhanettin Önay'a, Trahom Hastanesi Baştabibi Zeki Onal'a teşekkür etmiştir. Sıtma hastalığı ile mücadele bu doktorlar yoğun bir mesai ve gayret göstermişlerdir. Pazar günleri hariç olmak üzere isimleri zikredilen doktorlar, bilhassa fakir vatandaşları parasız muayene ve tedavi ederek mücadeleye katkı sağlamışlardır (Yenilik Gazetesi, 3 Eylül 1943, s. 1).

Sıtma hastalığıyla mücadele çerçevesinde görev yapan doktorların dışında kadroyu güçlendirmek amacıyla çevre illerden doktor tayinlerinin gerçekleştiği görülmektedir. 1943 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin emirleri üzerine Maraş Sıtma Mücadele teşekkülüne mensup Dr. Cemal Akçar Urfa'ya tayin edilmiştir. Urfa Halkevi'nde göreve başlayan Cemal Akçar, sabah saat (08:30'dan 12:00'a) ve (15: 30'dan 18:00'a) kadar sıtma hastalığından mustarip olanları parasız tedavi ederek mücadeleye dahil olmuştur (Yenilik Gazetesi, 22 Eylül 1943, s. 1). Cemal Bey göreve başladığı andan itibaren dört gün içerisinde 700 sıtmalı hastaya bakmakla birlikte aynı zamanda daha öncesinde değerinden daha fazla fiyata satılan kinin ilacını da ücretsiz dağıtmıştır. Dört gün içerisinde 700 hastanın bir doktor tarafından muayene edilmiş olması hastalığın ne denli yaygın olduğunu göstermekle birlikte il dâhilinde görev yapan sağlık personelinin de yetersiz olduğunu gözler önüne sermektedir (Yenilik Gazetesi, 26 Eylül 1943, s. 1).

Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında salgın hastalıklarla mücadelede Şifa Eczanesi'ni (Boncuklu) çalıştıran Mehmet Zeki Anlağan, Yeni Eczanesi'nin sahibi Halil Nejat Sezer, Musa Kazım Eczanesi'nin sahibi Musa Kazım Bey, Burhanettin Adnan Sayrun Bey⁸, Dr. Salih Süleyman Dörtbudak Bey,⁹ Dr. Burhanettin Oney, Hüsamettin Özgan gibi isimlerin Urfalılara bu alanda hizmet verdikleri tespit edilmiştir (Dağ, 2017: s. 90-100). Hastalıkla mücadelede adeta seferberlik başlatılmış ve Urfa halkının hastalıkla mücadele etme ve hastalıktan korunması konusunda bilgilendirilmesi için Halkevleri, Halkodaları, Belediyeler ve sağlık alanında bölgede hizmet veren diğer kurumlar olduğu gibi yerel basının da bu konuda önemli görevler üstlendiği dikkat çekmektedir. Basın mücadeleye verdiği önem ile sıtma hastalığında kullanılan ilaçların ne şekilde kullanılması gerektiği konusunda halkı bilgilendirme misyonunu üstlenmiştir (Akgün Gazetesi, 7 Mayıs 1945, s. 1, 4). Özellikle Urfa'da dönemin önde gelen gazetelerinden biri olan Yenilik Gazetesi'nin üzerine düşen görevi yerine getirmek amacıyla sıtma hastalığı ve hastalıkla mücadele yöntemleriyle ilgili olan gelişmelere geniş yer vererek halkı bilgilendirmeye çalıştığı tespit edilmiştir (Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944, s. 2; Yenilik Gazetesi, 2 Mayıs 1944, s. 2; Yenilik Gazetesi, 4 Mayıs 1944. s. 2). Bu bağlamda örnek olarak ise 27 Nisan 1944 tarihinde "Sıtmaya Karşı Yeni Mücadele Usulleri" başlığı ile çıkan haber gösterilebilir.

"Umumi olarak sivrisineklerin naklettikleri hastalıklara gayet sıcak ülkelerde rastlanır ve cenup Amerika'da mevcut olan malarya hastalığı nadiren imal eyaletlerinde baş gösterir. Sarı humma ve malaryanın yalnız sivrisinekler tarafından nakledildiği hakkında yapılan keşifler dünya tıp tarihinde müstesna bir hadise teşkil etmektedir. Sarı humma gayet tehlikeli bir hastalıktır. Fakat bu öldürücü hastalığın aşısı vardır. Malarya muhafiyeti için tertibat alınmayan yerlerde, kandaki malarya mikroplarına karşı kinin ve son zamanlarda inkişaf eden atabirinle mücadele edilmektedir. Lakin bu ilaçlar hastalık üzerinde tamamen müessir değildir ve aynı zamanda bu ilaçların zararlı olmaları da

⁸ Adnan Sayrun Bey 1949 ile 1961 yılları arasında özellikle trahom salgınıyla mücadelede Urfa'da önemli hizmetlerde bulunmuş göz doktorudur (Doğan, 2017: s. 70).

⁹ Yzb. Salih Dörtbudak 1933 ile 1935 yılları arasında Urfa Askeri Hastanesinde sağlık hizmetinde bulunmuştur (Tok, 2017: s. 124).

mümkündür. *Malarya dünyanın birçok kısımlarında bir belde hastalığı olarak tespit edildiği için, kontrolü güç olan bir numaralı askeri hastalıktır.*

Geçen dünya savaşında bütün ordular *malarya hastalığından hareketsiz kalmışlardı. Makedonya'da Alman ve Müttefik ordularının üç sene birbirlerine karşı harekete geçmelerine sıtma mani olmuştur. Şiddetli ve müzmin malarya hadiseleri savaş kurşunundan daha ağır kayıplara sebebiyet vermiştir. Malarya hastalığının salgın halini aldığı yerlerde, muntazam surette sivrisinekler öldürülerek bunlara hastalığı nakletmek imkânları verilmemektedir. Bu usulle malaryanın kontrol edilişi, olgunlaşmamış sivrisineklerin yok edilmesi işine yeni bir ehemmiyet bahşetmiştir. Sivrisinekleri öldürmek hususunda en ehemmiyetli silahlardan biri de Birleşik Amerika Ziraat Vekâletindeki "Entomotogy" Bürosu tarafından inkişar ettirilen aerosol usulüdür"* (Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944, S. 2 benzer haberler için bkz. Yenilik Gazetesi, 23 Nisan 1944, s. 2; Yenilik Gazetesi, 28 Ocak 1950, s. 3; Yenilik Gazetesi, 8 Nisan 1943, s. 2; Akgün Gazetesi, 13 Temmuz 1946, s. 2; Akgün Gazetesi, 14 Ağustos 1937, s. 2).

Gerek belediyenin yürütmüş olduğu mücadele faaliyetleri gerekse hastalıkla mücadele çerçevesinde görev yapan memurların özverili çalışmaları neticesinde 1945 yılından itibaren Urfa ilinde sıtma hastalığıyla mücadelede %50 oranında başarı elde edilmiştir. Ancak il genelinde yürütülen mücadelede tam anlamıyla bir başarı sağlanamamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri şehrin ortasından geçmekte olan Karakoyun Deresi'nin etrafa yaymış olduğu hastalığa neden olan mikroplardır. Diğer bir neden ise ölen hayvan leşlerinin yaşam alanlarına yakın bölgelere atılmış olmasıdır (Akgün Gazetesi, 10 Ekim 1945, s. 1). Bu nedenler sıtma hastalığının bireylere bulaşmasında etkili olduğu gibi gerekli önlemlerin alınmaması durumunda da ölüm vakalarına sebebiyet vermektedir. Sıtma hastalığıyla mücadelede kullanılan ilaçların belediye tarafından meccanen verilmesi, ücretli almak isteyenlerin de eczaneye başvurması gibi olanaklar mücadelenin en belirgin çabalarından biri olmuştur (Akgün Gazetesi, 14 Haziran 1946, s. 1-2).

Yürütülmüş olan bu çalışmalar ve çabalar neticesinde sıtma hastalığıyla mücadelede başarı elde edilmeye başlanmıştır. Nitekim geçen yıllarda sıtmanın yoğun

olduğu köylerde bu yıl sıtma derecesi yüzde yirmi nispetinde düşmüştür. Sıtma vakasındaki bu düşüş halkın tarım işleriyle uğraşmasını ve tarım sektörünün yeniden canlanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla il genelinde sıtma savaşına karşı yürütülen bu mücadele halkı memnun eder hale getirmiştir (Yenilik Gazetesi, 30 Ağustos 1945, s. 1).

1945 yılında elde edilen başarıdan sonra da sıtma hastalığı ile mücadele faaliyetlerine aralıksız şekilde devam edilmiştir. 1948 yılında Sıtma Başkanlığı hastalıkla mücadelede alınacak tedbirleri şimdiden alarak hastalığın yayılım derecesini düşürmeye çalışmıştır. Hastalığa karşı alınan tedbirler arasında sivrisineklerin üreme alanlarından biri olan Karakoyun Deresi'nin pislik sularının kurutulması ve köylerde yaşayan Urfalıların sıtmaya karşı korunması idi. Yine bu yıllarda Sıtma Savaş Dairesi şehrin daha işlek olan Kunduracılar Pazarı'na taşınması kararı verilmiştir (Yenilik Gazetesi, 9 Mart 1948, s. 1; Yenilik Gazetesi, 17 Temmuz 1948, s. 1).

Urfa Sıtma Başkanlığı'nın başına 1948 yılında Dr. Faruk Aksüyek tayin edilmiştir. Aksüyek, göreve gelir gelmez sıtma hastalığı ile mücadele çalışmalarına başlamıştır. Nitekim bu yoğun çalışmaları neticesinde bir buçuk yıllık zaman zarfında sıtma hastalığı ile mücadelede ciddi başarı elde edilmiştir (Yenilik Gazetesi, 6 Şubat 1948, s. 3; Yenilik Gazetesi, 20 Nisan 1949, s. 1). Dr. Faruk Aksüyek'in 20 Nisan 1949 tarihinde Sıtma Başkanlığı görevinden ayrılmasından sonra yerine 21 Mayıs 1949 tarihinde Nurettin Ökten getirilmiştir (Urfa Postası Gazetesi, 24 Mayıs 1949, s. 1). Hastalığa karşı yürütülen mücadele çerçevesinde göstermiş oldukları başarıdan dolayı doktorların terfi aldıkları da görülmektedir. Terfi alan doktorlardan biri Adil Üçok'tur. Urfa sıtma savaş bölgesi Merkez-Akçakale şube doktoru Adil Üçok namzetlik süresini doldurması ve görevindeki liyakatinin anlaşılması sonucunda memur sınıfına kabulüne karar verilmiştir (Urfa Postası, 25 Kasım 1949, s. 1)

1949 yılından sıtma hastalığıyla mücadelede mazot ve petrolün uygulanmaya başlandığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı sürecinde hastalığa yakalanma oranında yaşanan artış bu yeni tedavi yönteminin kullanılmasını gerektirmiştir. Savaşın bitmesi ve yeni tedavi yönteminin kullanılması ile birlikte hastalığa yakalanma oranlarında düşüş meydana geldiği gözlenmiştir (Özkaya, 2016: s. 80).

Dolayısıyla yapılan çalışmalar ve alınan önlemler neticesinde sıtma hastalığı ile mücadelede başarı sağlanmıştır. Daha önceleri büyük oranda sıtmalı olan bölgelerde bu oranın oldukça düşürüldüğü ve köylerde yaşayan insanların büyük bir kısmının sağlıklarına kavuşarak yeniden işlerinin başına geçtiği görülmektedir (Orak, 2017: s. 117-118).

SONUÇ

Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu halkının en önemli sorunlarından biri salgın hastalıklar olmuştur. Bu hastalıklardan biri olan sıtma, mücadelenin en çetin ve başarılı örneklerini göstermiştir. Söz konusu bu hastalıklar ile mücadele etmek amacıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sağlık ve Sosyal Bakanlığı bünyesinde Sıtma Mücadele Komisyonu kurulmuştur. İlk etapta hastalığın yoğun olarak görüldüğü bölgeler tespit edilmiş daha sonrasında ise bu bölgeler olağanüstü sıtma savaş bölgesi ilan edilmiştir. İlan edilen bu yerler arasında Urfa vilayeti de bulunmaktadır. Hastalıkla mücadele çerçevesinde il ve ilçelerde hastane ve dispanserler kurularak zaman içerisinde bu teşkilatlanma geliştirilerek köy halkına kadar ulaştırılmıştır. Urfa ve civar bölgelerinde sıtma salgının yoğun olarak görülmesinin nedenlerinden biri ekonomik sıkıntılar olmakla birlikte diğer yandan olumsuz çevre koşulları, sağlık imkânlarının oldukça kısıtlı olması, halkın kırsal kesimlerde yaşaması, geçimi tarım ve hayvancılık yaparak sağlaması ve tüm bu kırsal yaşamda sağlıksız ortam neticesinde karasineklerin fazlaca olması hastalığın yoğun görülmesine etken olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sıtma hastalığının Urfalılar üzerinde ciddi etkilerinin olmasına bağlı olarak gerekli önlemlerin alınmaması durumunda ölüm vakalarının da yaşandığına şahit olunmuştur. 1925 yılından itibaren Sağlık Bakanı Refik Saydam liderliğinde hastalıkla mücadelede önemli adımların atılması neticesinde kısa zamanda başarı elde edilmiştir. Urfa ve ilçelerinde görev yapmak üzere gezici ekiplerin yanı sıra çok sayıda hekim ve sağlık personelinin bölgeye tayin edilmesi yerel basına yansımış ve bu başarının adımlarından biri olmuştur. Sıtma hastalığından korunmanın yollarını basın aracılığıyla halka duyuran sağlık teşkilatı ayrıca tedavi yöntemlerinden biri olan Kinin ilacının da ne şekilde

kullanılacağı ve halka ücretsiz şekilde dağıtılacağını yerel basın aracılığı ile duyurmuştur. Hekim ve sağlık personelinin noksanlığı, bilhassa kinin ilacının yetersizliği ve II. Dünya Savaşı'nın oluşturmuş olduğu olumsuz koşullar mücadeleyi sekteye uğratmış olmasına mukabil 1945 yılından itibaren hastalığın etkisinin azaldığı görülmüştür. Netice olarak 1948 yılında artık sıtmaya karşı bölgede başarı sağlandığı yerel basında çıkan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu başarının sağlanmasında en önemli etken hastalıkla mücadele ve sivrisineklerin üreme alanı olan bataklıkların kurutulmuş olmasıdır.

Sağlık Bakanlığı sıtma hastalığına karşı yürütülen mücadeleyi yalnızca Urfa ve çevresinde değil ülke genelinde de devam ettirerek bu alanda meydana gelen gelişmeleri dikkatle takip etmiştir. İlk yıllarda zor şartlar altında yürütülen sıtmayla mücadele faaliyetleri zamanla hastaneler, dispanserler, köy tedavi evleri ve sağlık personellerinin sayısının artırılmasıyla mücadelede daha kararlı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Yürütülen kararlı mücadele neticesinde sıtma sadece Urfa'da değil, ülke genelinde de kontrol altına alınmıştır. Genç devletin sağlık alanında bölgede hızlı bir şekilde teşkilatlanarak oluşturmuş olduğu güçlü kadronun çalışmaları ve hastalığın yayılmasına yönelik alınan önlemler neticesinde hastalık kontrol altına alınmıştır. Hastalıkla mücadele çerçevesinde alınmış olan önlemler ve hastalığın gelişim sürecine dair elde edilen bulgular ise bölge nüfusunun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşıyor olması, hijyene gereken önemin verilmemiş olması ve sağlık alanında gerekli yatırımların yapılmamış olması hastalığın kısa sürede salgın haline dönüşmesine neden olmuştur. Ancak Genç devletin bölgede sağlık alanında yapmış olduğu yatırımlar, ataması yapılan sağlık personelinin sayısında artışın olması ve halkı sağlık alanında bilgilendirmek amacıyla yapılan çalışmalar neticesinde hastalığa karşı başarı elde edildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akdur, R. (2001) *Sıtma*, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaşı Daire Başkanlığı.

Borak, S. (1996), *Bilinmeyen Yönleri İle Atatürk*, İstanbul: Ak Yayınları.

Dağ, M. (2021), *Urfa'da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar*, İstanbul: Hiper Yayınları.

Gökberk, C. (1948), *Sıtma ve Benzeri Hastalıklar*, Adana: Türksözü Basımevi.

Sherman, Irwin W., (2016), *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, Çev. Emel Tümbay, Mine Anğ Küçüker, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kapaklı, K. (1998), *Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami - Salname 1927*, İstanbul: ŞURKAV Şanlıurfa İl Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.

Ünalın, A. (1943), *Sıtma – Sıtmalı Yerlerde Çalışan ve Yaşayanlara Pratik Bilgiler*, Ankara: Titaş Basımevi.

Tezler

Asoğlu, İ. (2019), *Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Bektaş, Y. (2006), *Çukurova ve Çevresinde Sık Rastlanan Salgın Hastalıkların Tanı ve Tedavisine Yönelik Bilinçlendirme ve Eğitim Çalışmaları Üzerine Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çakırçoban, İ. (2010), *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Dağ, M. (2018), *Cumhuriyet Döneminde Urfa'da Sağlık (1923-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Orak, A. (2015), *II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)*,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Tanık, İ. H. (2019), *Demokrat Parti Döneminde Urfa (1950-1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Yüksel, M. F. (2008), *Şanlıurfa Yöresinde Görülen Sıtma Olgularının Tanısında Konvansiyonel Yöntemlerle Moleküler Yöntemlerin (PCR) Karşılaştırılması ve Tür Tayini*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa.

Makaleler

Akdur, R. (2006), “Sıtma ve Sıtma Salgınları Tarihi,” *Bilim Tarihi Araştırmaları*, 2: 37.

Çakır, G. K. (2021), “Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53: 202-228.

Esen, A. (2017), “Sihhi-i İçtimai Coğrafya Kitaplarına Göre İç Anadolu’da Görülen Salgın Hastalıklar (1922-1926)”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60: 73-90.

Ekinci, A. Asoğlu, İ. (2017), “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa’daki Faaliyetleri”, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 106-117.

Evsile, M. (2018), “Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri (1923-1950)”, *Kesit Akademi Dergisi*, 4(3): 1-19.

Dağ, M. (2017), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa’da Sağlık Kurumları”, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 36-50.

Dağ, M. (2017), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Urfa’nın İlk Eczaneleri ve Sağlık Personeli”, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 89-104.

Diker, A. (2020), “Sıtma Hastalığının Sınıflandırılmasında Evrimsel Sinir Ağlarının Performanslarının Karşılaştırılması”, *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 9(4): 1825-1835.

Doğan, H. (2017), “Urfa’da Trahom Salgını”, *Şehir ve İrfan*, 5: 62-71.

Eser, G. (2016), "II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Sıtma İle Mücadele: Kocaeli Örneği," *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III Bildirileri*, Kocaeli: 1657-1668.

Güzel, A. (2012), "1927 Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafya Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi," *Gaziantep Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(1): 231-262.

Işık, Z. (2021), "Osmanlı'nın Son Zamanları Cumhuriyet'in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına arşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti", *Selçuk Türkiyat Dergisi*, 51: 53-51-82.

Kısıklı, E. (2015), "Urfa Vilayeti" İsimli Eser Çerçevesinde Urfa'nın Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Yılları," *Şurkav Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 22: 16-20.

Koylu, Z. Doğan, N. (2010), "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler," *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 3 (34): 209-215.

Korhan, T. (2017), "Çukurova Bölgesi'nde Görülen Sıtma Salgınlarının Tarihsel Süreci," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, : 603-620.

Orak, A. (2017), "Urfa'da Sağlık Sorunları", *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 74-88.

Özpekcan, M. (2002), "TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyet'in İlk On Yılında Sağlık Politikamız," *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları : 760-781.

Özer, S. (2020), "Maraş'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1935-1960)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX(41): 701-728.

Özkaya, H. (2016), "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele," *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, 2(20): 77-84.

Sert, G. Dölen, E. (2017), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet Kinini," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*: 637-658.

Sezgin, D. (2015), "Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkeler: Türkiye'de Sıtma İle Mücadele", *Akademik Bakış Dergisi*, 50: 33-47.

Tuğluoğlu, F. (2008), "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)," *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 4(32): 351-359.

Tok, F. (2017), “Urfa Askeri Hastanesi”, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5: 120-124.

Yücebaşı, F. (2020), “Gaziantep’te Salgın Hastalıklar ve Alınan Tedbirler (1923-1933)”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı: 57-76.

Gazeteler

Akgün Gazetesi, 13 Temmuz 1946.

Akgün Gazetesi, 14 Ağustos 1937.

Akgün Gazetesi, 7 Mayıs 1945.

Akgün Gazetesi, 10 Ekim 1945.

Akgün Gazetesi, 14 Haziran 1946.

Akgün Gazetesi, 14 Haziran 1946.

Akgün Gazetesi, 9 Ağustos 1945.

Akgün Gazetesi, 27 Şubat 1947.

Resmi Gazete, S. 2553.

Urfa Postası Gazetesi, 24 Mayıs 1949.

Urfa Postası Gazetesi, 25 Kasım 1949.

Ulusal Gazetesi, 8 Nisan 1935.

Yenilik Gazetesi, 3 Eylül 1943.

Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944.

Yenilik Gazetesi, 2 Mayıs 1944.

Yenilik Gazetesi, 4 Mayıs 1944.

Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944.

Yenilik Gazetesi, 23 Nisan 1944.

Yenilik Gazetesi, 28 Ocak 1950.

Yenilik Gazetesi, 8 Nisan 1943.

Yenilik Gazetesi, 22 Eylül 1943.

Yenilik Gazetesi, 26 Eylül 1943.

Yenilik Gazetesi, 30 Ağustos 1945.

Yenilik Gazetesi, 9 Mart 1948.

Yenilik Gazetesi, 17 Temmuz 1948.

Yenilik Gazetesi, 6 Şubat 1948.

Yenilik Gazetesi, 20 Nisan 1949.

Yenilik Gazetesi, 13 Ağustos 1943.

Arşiv Belgeleri

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 10, Dosya: 22, Sıra: 4.

BCA, Fon: 030.10.1.2, Kutu: 178, Dosya: 230, Sıra: 9.

BCA, Fon: 030.10.0.0, Kutu: 177, Dosya: 223, Sıra: 17.

BCA, Fon: 030.18.1.1, Kutu: 14, Dosya: 39, Sıra: 10.

BCA, Fon: 30.18.1.2, Kutu: 55, Dosya: 45, Sıra: 13.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 92, Dosya: 92, Sıra: 1.

BCA, Fon: 30. 18. 1. 1, Kutu: 24, Dosya: 29, Sıra: 15.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 107, Dosya: 106, Sıra: 17.

BCA, Fon: 490.01.0.0, Kutu: 5, Dosya: 26, Sıra: 22.

Fars Milliyetçiliğinin Oluşumuna Katkı Sağlayan Bir İdeolog: Mahmud Afşar
An Ideologist Contributing to the Formation of Persian Nationalism: Mahmud Afşar

Mehmet KISAK*

Özet

Yirminci yüzyıl büyük dünya savaşlarına sahne olurken aynı zamanda milliyetçilik dalgasının yayıldığı bir dönem olmuştur. Birçok ülkede olduğu gibi İran’da da bu dalga hissedilmiştir. Rıza Şah döneminde Fars milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkan bu milliyetçilik şekli birçok ideolog tarafından beslenmiş ve destek görmüştür. Kaleme aldığı yazılarında ve çıkarmış olduğu dergide bu düşünceyi sıkça vurgulayan Mahmud Afşar bu düşüncenin en önemli temsilcileri arasında yer almıştır.

Bu çalışmada Mahmud Afşar ve onun merkezi bir devlet ve ulusal bir kimlik oluşturma hedefine odaklanan Ayende dergisindeki yazıları ele alınmış, bu çerçevede Mahmud Afşar’ın Fars milliyetçiliğinin oluşum sürecindeki etkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Rıza Şah’ın bu milliyetçilik kapsamında gerçekleştirdiği uygulamalara değinilmiştir. Çalışmada ele alınan dönemin önemli kaynaklarından biri olan Ayende dergisinde Fars milliyetçiliği kavramının sıklıkla vurgulandığı saptanmıştır. Diğer muhtelif kaynaklarda ise Rıza Şah’ın bu milliyetçilik kapsamında bazı uygulamalar gerçekleştirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İran, Mahmud Afşar, Fars Milliyetçiliği, Ayende Dergisi, Rıza Şah Pehlevi.

Abstract

While the twentieth century was the scene of great world wars, it was also a period in which the wave of nationalism spread. As in many countries, this wave was felt in Iran as well. This form of nationalism, which emerged in the form of Persian

* Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ortadoğu Çalışmaları Programı, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, mhmtksk63@gmail.com ORCID: 0000-0001-6494-7496

nationalism during the reign of Reza Shah, was nourished and supported by many ideologues. Mahmud Afşar, who frequently emphasized this thought in his articles and in the journal he published, was among the most important representatives of this thought.

In this study, Mahmud Afşar and his articles in Ayende magazine, which focuses on the goal of creating a central state and a national identity, are discussed, and in this context, the influence of Mahmud Afşar on the formation process of Persian nationalism is tried to be examined. In addition, the practices of Reza Shah within the scope of Persian nationalism were mentioned. It was determined that the concept of Persian nationalism was frequently emphasized in the journal Ayende, which is one of the important sources of the period discussed in the study. In other various sources, it has been seen that Reza Shah carried out some practices within the scope of this nationalism.

Keywords: Iran, Mahmud Afşar, Persian Nationalism, Ayende Magazine, Reza Shah Pahlavi.

Structured Abstract

While the twentieth century was the scene of great world wars, it was also a period in which the wave of nationalism spread. One of the countries that felt this wave was Iran. This form of nationalism, which emerged as Persian Nationalism in the period of Reza Shah in Iran, has become the basic ideology of the state. While many factors were effective in the development of this thought, one of them was the activities of intellectuals. Mahmud Afşar, one of these intellectuals, has formed the main subject of our study.

Mahmud Afşar kept Persian in the forefront under the name of the unity and integrity of the country and frequently reflected this in her writings. For this purpose, she started to publish Ayende magazine in 1925 with the goal of creating a national identity. In this magazine, which was published in three different periods, it was emphasized that the spread of Persian among Azeri, Arab, Kurdish, Baluch, Turkmen and many other non-Persian ethnic groups, changing the non-Persian place names,

changing the traditional clothes of the tribes and establishing a uniform society by making them settled.

Giriş

Çeşitli toplum ve fikir insanları tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olan “millet” ve “milliyetçilik” kavramları bu farklı yorumlamaları toplumların tarihi derinliği, kültürel mirası, dini aidiyeti ve ekonomik şartlarına göre almıştır. Ayrıca millet ve milliyetçilikle ilgili oldukça geniş bir literatürün işaret ettiği üzere her zaman ve her yerde kabul gören, sınırları, niteliği ve esasları tam olarak belirli olan bir millet ve milliyetçilik anlayışı bulunmamaktadır (Özcan, 2005: 84).

Ernest Gellner, milliyetçiliği siyasi ve ulusal öğelerin uyum içerisinde olmasını sağlayan politik bir ilke olduğunu dile getirmiştir (Gellner, 2006: 1). Ayrıca ona göre milliyetçilik bir sezgi ve bir akım halinde bu ilke ile çok iyi bir şekilde açıklanabilmektedir. O, milliyetçi sezginin bu ilkenin tahrifata uğraması sonrasında ortaya çıkan öfke hissi olduğunu veya bu ilkenin başarılabilmesinde doğan tatmin olma duygusu olarak nitelemiştir. Bununla birlikte milliyetçi bir hareketin böyle bir sezgiyle atağa geçen bir hareket olarak karşımıza çıktığını ve ulusal birimin etnik bir grupla eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. Özet olarak milliyetçiliği etnik sınırlar ile siyasi sınırların birbiri ile kesişmesini engelleyen siyasi bir meşru kılma kuramı olarak tanımlamıştır. Başka bir deyişle Gellner ve onun haricindeki fikir insanlarının milliyetçilik ile ilgili düşüncesi etnisite ve devlet arasında özel bir bağ olduğu kanısına dayanmaktadır (Eriksen, 2010: 119).

E. J. Hobsbawm da Ernest Gellner’in tanımıyla benzerlik gösteren bir tanımda bulunarak milliyetçiliği politik birim ile milli birimin uyum içerisinde olması gereken bir ilke olarak ifade etmiştir (Hobsbawm, 1990: 9). Kedourie, milliyetçiliği bir öğreti, Calhaun ise siyasi bir söylem olarak tanımlamıştır (Niyazi, 2005: 110). Öte yandan milliyetçilik araştırmalarının en etkili teorisyenleri arasında gösterilen Hans Kohn, milliyetçiliğin bireyin yüksek sadakatinin ulus-devlet kaynaklı hissedilen bir ruh hali olduğunu belirtmiştir (Caporaso, 1979: 6).

Milliyetçiliğin bir din olarak ortaya çıktığını ifade eden Carlton J. H. Hayes, dinin tarihte çok önemli bir yeri olduğunu belirtmiş ve sekülerizmin, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin çağdaş insanın dinden uzaklaşmasına sebebiyet verdiğini savunmuştur. Bu durumun daha çok Hristiyanlık dini üzerinde etkili olduğunu vurgulayan Hayes özellikle Sanayi Devrimi gelişmelerinin Avrupa ve Amerikalı entelektüeller üzerinde bir etki bırakarak onların Hristiyan dini mirasını reddetmelerine ve böylece çağdaş toplumlar için hükümsüz bir dinin ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Bu dini hükümsüzlüğün oluşturduğu dini boşluğun yeni bir inanç ile doldurulması arzusu entelektüellerin yönlendirmesi sonucunda toplumun komünizm ve milliyetçilik gibi düşüncelere yönelmelerini sağlamıştır (Hayes, 2017: 14).

Milliyetçilik alanında önemli çalışmaları olan Tom Nairn, milliyetçiliği modern kalkınma tarihinin hastalıklar bilimi olarak görmekle birlikte insanlarda rastlanan nevroz gibi kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Nairn, milliyetçiliğin köklerini dünyaya dayatılan çaresizliğin ikilemelerinde bulduğunu ve nevroz gibi onun da asli olarak karmaşık olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca içinde tedavisi olmayan büyük bir hastalığı da barındırdığını ifade etmiştir (Anderson, 2006:5).

Anthony D. Smith ise milli kimliklerin ve milletlerin oluşum serüvenlerine yer verdiği “National Identity” adlı eserinde milliyetçilik ile ilgili çeşitli tanımların olduğunu belirtmiş ve onları şu şekilde sıralamıştır: (Smith, 1991: 72).

- Millet ve milli olan devletlerin kurulması ve kendisini idame ettirme süreci.
- Ulusa ait olma bilincine sahip olmak ve milletin güvenlik ve huzuru ile ilgili hassasiyete sahip olmak.
- Millet ve onun rolüne dair bir dil ve sembolizm.
- Milletler ile milli irade hakkında kültürel bir öğreti ve milli hedeflerin gerçekleştirilmesini amaçlayan bir ideoloji.
- Milletin hedeflerine ulaşmayı ve millet iradesini gerçekleştirmeyi amaç edinen toplumsal ve siyasal hareket.

Smith, milliyetçilik ile ilgili tanımları sıraladıktan sonra kaleme aldığı “Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach” adlı eserinde milliyetçilik

kavramının bir millet teşkil ettiğine inanılan bir topluluk adına özerklik, birlik ve kimlik kazanmak olarak tanımlandığını, fakat milliyetçiliğin ne paylaşılan bir duygu ne de bilinçten ibaret olmadığını ve bu kavramın millet ideolojisi ve sembolizmden ilham alan faal bir hareket olduğunu ifade etmiştir (Smith, 2009: 61).

Smith'in ifade ettiği bu milliyetçilik tanımı etno-sembolizm kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kuram, milliyetçiliği modern çağın bir ürünü olarak kabul etmesiyle birlikte milletlerin yüzyıllar boyunca dayanan etnik kimlikler ve kültürlerin modern kuramlarla akrabalığı sonucu meydana geldiğini savunmuştur. Dolayısıyla bu kuram tarihsel kökene, temel değerlere, sembol ve mitlere vurgu yapmasından dolayı yirminci yüzyıl İran'ında Fars milliyetçiliğini savunan Mahmud Afşar'ın düşünceleriyle örtüşmektedir.

1. Mahmud Afşar ve Fars Milliyetçiliğine Dair Düşünceleri

On dokuzuncu yüzyıl; Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu zihinsel ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği ekonomik etkilerin dünyaya yansıdığı bir yüz yıl olmuştur. Emperyalist çağ olarak anılan bu yüzyılda teknolojiye değişimler meydana gelmiş, rekabet anlayışı ön plana çıkmış, ulus-devlet anlayışı gelişmiştir. Aynı zamanda ham madde kaynağına ulaşmak, mamul maddelerin pazar arayışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sömürgecilik gibi faaliyetler bu yüzyılın ortaya çıkan gelişmeleri arasında yer almıştır. Yirminci yüzyıl ise Hobsbawm'ın ifade ettiği üzere "Kısa Yüzyıl" ya da "Aşırılikler Çağı" olarak anılmıştır. "Milliyetçilik Çağı" olarak da anılabilecek bu dönem geniş kesimleri etkisi altına almış, örgütlü eylemlere dönüşmüş ve insanlar arasında çatışmaya sebep olmuştur (Martal, 1997: 213).

Bu milliyetçilik dalgasının ortaya çıktığı yerlerden biri de İran olmuş ve kendisini burada Fars milliyetçiliği şeklinde göstermiştir. İran'da bu düşüncenin gelişmesinde birçok etken etkili olduğu gibi bu düşüncüyü destekleyen birçok ilim adamı da yer almıştır. Rıza Şah Pehlevi döneminde hâkim ideoloji haline gelen Fars milliyetçiliği düşüncesine Feth Ali Şah'ın oğlu Celaleddin Mirza-ye Kacar, S. Hasan Takîzade, H. Kazımzade İrânşehr'e Tebrizî, S. Ahmet Kesrevî, E. Azad Merageî, Taki Arânî, Timurtaş,

D. Rızazade Şafak gibi Türkler ve Mirza Melkum Han, Melikü’ş-Şuara Bahar, M. Ali Furûgi gibi isimler öncülük etmişlerdir (Gökdağ ve Heyet, 2004:56).¹

Fars milliyetçiliği düşüncesini söylemlerinde sıkça vurgulayan isimlerden biri de Mahmud Afşar’dır. Afşar, zengin bir tüccar ailenin oğlu olarak 1893 yılında Yezd şehrinde dünyaya gelmiştir. O, İran edebiyatı ve kültürüyle derinden ilgilenen İranlı entelektüel, yazar ve şair olarak ön plana çıkmıştır. Bombay’da eğitim görmüş ve Birinci Dünya Savaşı esnasında sürgünde olan bazı akademisyen ve yazarla tanışmıştır (Gurney, 2011: 5). 1919 yılında İsviçre’de Lozan Üniversitesi’nde siyaset ve sosyal bilimler alanında doktorasını tamamlamış, 1921 yılında ise ülkesine dönmüştür. (Azizi MD, 2011: 303).²

1.1. Ayende Dergisinin Çıkarılması

Rıza Şah döneminde çıkan ve onu çeşitli yönleriyle etkileyen birçok yayın organı ortaya çıkmıştır. Bu yayın organlarından Kave, İranşehr ve Farangistan Almanya’da Ayende ise İran’da çıkarılmıştır. Çıkarılan bu yayınların seküler milliyetçi söylemin temsilcileri olmaları, Rıza Şah’ın iktidarını meşrulaştırmaları ve onun ulusal ideolojisini şekillendirmeleri açısından ortak yönleri bulunmaktadır. Diğer bir ortak özellik ise bu süreli yayınların yazarlarının yirminci yüzyıl İran’ında önde gelen politikacı, bürokrat, akademisyen ve edebi şahsiyetleri olmaları yer almaktadır. (Tandfonline, August 9, 2021).

Mahmud Afşar İran’a geri döndükten sonra bahsi geçen bu yayınlar içerisinde Ayende dergisi üzerinde durmuş ve bu derginin yayım hayatına başlamasında etkili olmuştur. Dergide de belirtildiği üzere bu yayın organı Mahmud Afşar tarafından çıkarılmaya başlanmıştır (Âyende, 1304: 1). Türkçe’de “Gelecek” anlamına gelen

¹ Rıza Şah oluşturacağı yeni ulusal kimlik için finansal anlamda bu fikri savunulara destek de vermiştir. Bkz. (Bademci, 2018: 639-640).

² 1925 yılında Medrese-ye Tejarat (İşletme Okulu)’nu kurmuştur. Bu okulda müdürlük de yapan Afşar daha sonra Adalet ve Kültür Bakanlıklarında çalışmıştır. Tahran’da Dr. Mahmud Afşar adına bir vakıf kurulmuş ve 1958 yılında kurulan bu vakıf 2011 yılına kadar İran edebiyatı ve tarihi alanında 150 civarında kitap yayımlamıştır. Ayrıca İran, Tacikistan, Afganistan, Hindistan, Mısır, Pakistan, Çin, Japonya, Fransa, İngiltere, ABD, Hollanda ve Avusturya gibi çeşitli ülkelerden araştırmacılara ödüller verilmiştir. Kurulan bu vakfın faaliyetleri Mahmud Afşar’ın oğlu İraj Afşar tarafından devam ettirilmiştir. Bkz. (Azizi MD, 2011: 303).

Ayende dergisi 1925 yılında Tahran’da çıkarılmaya başlanmıştır. Dergi esas olarak merkezi bir devlet ve ulusal bir kimlik oluşturma ihtiyacına odaklanmıştır (Abrahamian, 1982: 123-125).

Mahmud Afşar dergiyi “İlk Arzumuz: İran’ın Ulusal Birliği” başlıklı bir makaleyle başlatmıştır. Bu makalede milli birliği geliştirme ve güçlendirme amacının olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan Almanya, İtalya, Polonya ve Romanya’yı örnek olarak gösteren Afşar bu devletlerin ulus-devletler olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca milli birlikten kastının İran’da yaşayan tüm insanlar arasında kültürel, sosyal ve siyasi dayanışma sağlamak olduğunu ifade ederken sözlerinin devamında bunun nasıl yapılması gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Milli birlikten ne anlıyoruz? İran’ın mevcut sınırları içinde yaşayan tüm insanlar arasında kültürel, sosyal ve siyasi dayanışmanın oluşmasını kastediyoruz. Ulusal birliği nasıl sağlayacağız? Fars dilini vilayetlere yayarak bunu elde edeceğiz. Bölgesel kostümleri ortadan kaldırıp yerel ve feodal otoriteleri yok etmeliyiz. Ayrıca İran’da yaşayan Kürtler, Lurlar, Kaşkaylar, Araplar, Türkler, Türkmenler ve diğer topluluklar arasındaki geleneksel farklılıkları ortadan kaldırmalıyız. Fars ve İran tarihini kitlelere öğretecek okullarımız olmadığı sürece milletimiz tehlikede yaşamaya devam edecektir. Ülkenin çeşitli bölgelerini birbirine bağlayacak demiryolları yok ve insanlar zengin İran mirası hakkında bilgilendirecek kitap, dergi ve gazete yok. Bunlarla birlikte İran’daki birçok Farsça olmayan yer adının yerini alacak Farsça eşdeğeri yoktur. Dolayısıyla bunların tümü gerçekleştirilmelidir”.* (Afşar, 1304b: 5-6).

Fars milliyetçiliği düşüncesi çerçevesinde öne sürdüğü bu fikirlerle birlikte o dönem bu düşünceye kaynaklık eden dergilerden biri olan Ayende dergisinin eyaletlere yayılması gerektiğini savunmuştur. Azınlık dillerini yok etmekle ilgili de çeşitli argümanlar sunmuştur (Abrahamian, 1982: 407).³ Bu argümanlar kendisinin öne sürdüğü şu ifadelerde yer almıştır: *“Fars dilinde binlerce düşük fiyatlı ilgi çekici kitap ve*

³ Fars milliyetçiliği ile ilgili hedeflerin gerçekleştirilmesi adına Mahmud Afşar tarafından Ayende dergisinin eyaletlere gönderilmesi gerektiği düşüncesine karşılık Pishevari kültürel azınlıklara hoşgörü göstermeyi reddeden tüm “şovenleri” kınamış ve Azerbaycan’ın dil meselesinden asla taviz vermeyeceğini bildirmiş ve sözlerine şunu ilave etmiştir: *“Siyasi konularda uzlaşmaya hazırız, çünkü siyaset bizim için hayati değil. Ama dil konusunda taviz veremeyiz, çünkü dilimizi kullanma hakkı bizim için çok önemli.”* (Abrahamian, 1982: 407)

risale, başta Azerbaycan, Huzistan, Belucistan, Kürdistan ve Türkmen bölgeleri olmak üzere ülke genelinde dağıtılmalıdır.⁴ Yavaş yavaş, ülkenin en ücra köşelerinde küçük, ucuz gazetelerin ulusal dilde yayınlanması imkânları sağlanmalıdır. O bölgelerde Farsça öğretimi teşvik edilmeli ve bunun için öğretmenler gönderilmelidir. İran'ın bütün noktaları birbirine yollarla bağlanarak orada yaşayan ırkların kaynaşması sağlanmalıdır. Bütün bunlar devletin yardımını gerektirir ve düzenli bir plana göre yapılmalıdır. Farsça konuşan bazı kabileler yabancı dilin konuşulduğu bölgelere gönderilerek oraya yerleştirilebilirken, o bölgenin yabancı dil konuşan kabileleri Farsça konuşulan bölgelere nakledilip yerleştirilebilir. Yabancı dillerdeki coğrafi isimler Farsça isimlerle değiştirilmelidir. Ulusal birlik hedefine ulaşılabilecekse, ülke idari açıdan bölünmelidir.” (Afşar, 1306: 567-568).⁵

Ayende'de vurgulanan konulardan biri de de Farsça'nın Türkçe ve Arapça sözcüklerden arındırılması ve bu alanda dil-bilim çalışmalarına ağırlık verilmesi olmuştur. Bu durum, sadece dil alanında vuku bulmamış aynı zamanda İran tarihi alanında da ortaya çıkmıştır. Böylece yabancı ve gayri resmi unsurlardan arındırılmış bir İran tarihi oluşturulması amaçlanmıştır. Bu düşünce kapsamında sarı ve yeşil tehlike olarak atfedilen Türkler ve Araplar yeni ulusal kimlikte ötekiler olarak yer almıştır. Dergi bununla birlikte Fars milliyetçiliğinin önemli bir unsuru olan İslam öncesi İran değerlerine de atıfta bulunmuştur (Atabaki, 2006: 134). Hatta Afşar, dergide İslam öncesi efsane ve kahramanlarına atıfta bulunan ve Fars milliyetçiliğinin sembollerinden olan Firdevsi ve Şehnamesi'ne de yer vermiştir (Afşar, 1304c: 3). Şehname'de yer alan İran ve Turan mücadelesine de değinen Afşar, dergide Moğolların, Osmanlıların İran'a müdahale etmesi meselelerine karşı verilen cevaplara da değinmiştir (Afşar, 1304d: 384).

Ayende dergisi Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliği düşüncesini birçok yerden desteklemiş ve milli birliğin sağlanması, Fars dilinin tüm ülkede yerleşmesi; giyim,

⁴ Rıza Şah döneminde birçok kitap basılmış ve İran'ın çeşitli yerlerine, özellikle de Fars olmayan kesimin yaşadığı bölgelere, gönderilmiştir. Bkz. (Resuli vd., 2018: 150).

⁵ Arap ve Türk karşıtı düşüncenin başlatıcısı olarak görülen Mahmud Afşar'ın Arapların sıklıkla yaşadığı Huzistan ve Türklerin yaşadığı Azerbaycan üzerinde yoğunlaşması bunu desteklemektedir. Bkz. (Tahta Pod, 12 Temmuz 2021).

gelenek ve benzeri farklılıkların ve yerel kabile reislerinin ortadan kalkması gibi konuları dile getirerek bu desteğini göstermiştir (Crane vd., 2008: 45).

2. Teoriden Pratiğe: Fars Milliyetçiliğine Dair Uygulamalar

Rıza Şah⁶, ulus-devlet oluşum sürecinde savunduğu Fars milliyetçiliği düşüncesi çerçevesinde bazı uygulamalara başvurmuş ve bunu yaparken de bu düşüncüyü savunan ideologlardan feyz almıştır. Özellikle Mahmud Afşar'ın Tahran'da Ayende dergisini çıkarması ve bu dergide Fars milliyetçiliğine dair vurgusu Rıza Şah'ın düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlayan etkenlerden biri olmuştur. (Medium, 27 Mayıs 2019). Rıza Şah'ın ilk uygulaması Afşar'ın da belirttiği gibi Fars dili hakkında yapılan çalışmalar olmuştur. Yönetime gelir gelmez kendisini Pers-Sasani krallıklarıyla ilişkilendiren ve İran'da Fars olmayan tüm kesimlere karşı sert politikalar izleyen Rıza Şah 1930 yılında Farsça'yı resmi dil ilan etmiş ve diğer dillerin okullarda kullanılmasını yasaklamıştır. Birçok yere gönderdiği gibi Azerbaycan'a da fazlaca Fars dili öğretmeni göndermiş ve ayrıca bedava Farsça kitaplar dağıtmıştır (Medium, 27 Mayıs 2019).

Azerbaycan'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerde, Türkmen Sahra'da yerel dillerde ders veren okullar kapatılmış, okullarda Farsça eğitim vermeye başlanmış ve ders aralarında dahi Farsça konuşan çocuklara para cezası uygulanmıştır (Yenisey, 2008: 114). Farsça dışında hangi azınlık dili olursa olsun yasaklanmış ve bu yasak sadece eğitim alanında kalmayıp hayatın diğer alanlarında da uygulamaya konulmuştur. Azınlıkların dilinde yapılan tüm yayınlar yasaklanmış ve bulunan yayınlar polisler tarafından yakılmış, sokakta dahi Farsça dışında bir dilin konuşulması yasaklanmıştır (Akdevelioğlu, 1999: 76).

⁶ Rıza Şah Pehlevi, köylü bir Fars ailenin üyesi olarak 1870'lerin sonlarında Mazenderan'a bağlı Sefid Rud bölgesindeki Elaşt Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Bkz. (Hambly, 2008: 219). O, on iki yaşına geldiğinde Kazak Tugayı'nda subay olarak görev yapan amcası Nasrullah Han'ın yanında bir süre kalmıştır. On beş yaşına geldiğinde ise amcası tarafından askerlerin tugaya gelmemesi durumlarında onların yerine görevlendirilmiştir. Rıza Han, Sevadkuh'ta bulunan karargâhta cüzi bir miktar para karşılığında bir süre çalıştıktan sonra üç tümen maaş bağlanarak askeri kadroya dâhil edilmiştir. Bkz. (Karadeniz, 2013: 296). Böylece Kazak Tugayı'nda kendine yer bulan Rıza Şah 1921 yılında gerçekleştirmiş olduğu bir darbe ile İran'da tahta oturmuş, 1941 yılında ise İngiliz-Sovyet işgaliyle tahtını oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakmıştır. Bkz. (Ferdost, 1369: 82-86).

Rıza Şah bu düşünce çerçevesinde Mahmud Afşar'ın da öneri olarak sunduğu dil konusu ile ilgili bazı girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinde gözlemlendiği gelişmeler İran'da bu anlamda 1935 yılında önemli bir gelişmenin yaşanmasını sağlamıştır (Zibakelam, 1398: 241). Bu gelişmeyle alakalı olarak akademi anlamına gelen Ferhengistan adlı kurum İran'da kurulmuştur (Kanar, 2015: 663). Academie Française⁷ örnek alınarak oluşturulan bu kurum Arapça, Türkçe, Moğolca gibi dillerin Farsça'dan çıkarılması üzerinde durmuştur (Kavala, 2019: 59). Bu kurum ayrıca Farsça'nın sadeleştirilmesi, modern terimlerin karşılıklarının tespit edilmesi amacı içerisinde olmuştur (Yazıcı, 1995: 391). Bazı durumlarda ise makul alternatif kelimeler oluşturulmuştur (Katouzian, 2009: 217). Bunlarla birlikte kurum kelime taramaları gerçekleştirmiş, Farsça-Türkçe sözlük oluşturmuş ve yeni ders kitaplarının çıkarılmasında etkili olmuştur (Metin, 2011: 308).

Mahmud Afşar'ın öne sürdüğü ve Rıza Şah'ın da uygulamaya koyduğu diğer bir faaliyet ise göçebelerle alakalı olmuştur. Önemli göçebe nüfusuna sahip olan ülkelerden biri olan İran, Rıza Şah döneminde de bu özelliğini devam ettirmekteydi. Modern bir devlet kurma amacında olan Şah ülkede bu kadar göçebenin olmasından oldukça rahatsızlık duymaktaydı (Akdevelioğlu, 1999: 79). Böylece devletin başına geçtikten sonra aşiretler üzerinde yoğunlaşmış ve onları derinden etkileyecek bazı uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bu uygulamalar arasında göçebe aşiretlerin zorunlu olarak yerleşik hayata geçirilmesi, zorunlu askerlik, aşiret kimliğinin sembolik ifadesini tehdit eden kıyafet kanunları yer almıştır (Cronin, 2009: 369-370).

Öncelikle göçebe olan nüfus yerleşik hayata geçirilmeye başlanmıştır. Mahmud Afşar, bu durumla ilgili olarak güçlü merkeziyetçi bir devlet yapısının kurulması, Fars olmayanlar arasında Farsça'nın yayılması, Türkler ve Arapların sınır bölgelerinden iç bölgelere doğru göç ettirilmesinin Fars milliyetçilik anlayışının temel bir görevi olduğunu vurgulamıştır (Dishkedouki, 2009: 94).

Öte yandan Rıza Şah aşiretlerin özerk bir şekilde hareket etmeleri, siyasi olarak örgütlenmeleri ve askeri kabiliyetlerini merkezi devlete aykırı bulmaktaydı. O, büyük

⁷ Academie Française (Fransız Akademisi) 1635 yılında kurulan ve Fransızca'nın İngilizce karşısında korunması ve geliştirilmesi amacı taşıyan bir kurumdur. Bkz. (Söylemez, 2019: 170).

aşiretlerin liderlerini kişisel bir şekilde kendisine birer tehdit olarak algılamakta ve İran'da siyasi lider anlamında potansiyel rakipler olarak görmekteydi (Garthwaite, 2005: 230-231). Rıza Şah bu sebeplerle birlikte aşiretlerin yerleşik hayata geçmemiş olmasını aynı zamanda kendi milliyetçilik anlayışının önünde bir engel olarak görmekteydi. Tüm bu sebeplerden dolayı göçebe olan aşiretlere zorunlu bir iskân uygulanmıştır (Bademci, 2018: 607).

Yerel yönetim alanından da Fars milliyetçiliğine dair bazı adımlar atılmıştır. Rıza Şah döneminde Fars milliyetçiliğini vurgulayan isimlerden biri olan Mahmud Afşar'ın 1926 yılında İran'daki Araplar için uygulanan politikaların İran Azerbaycan'ı için de uygulanması gerektiği konusundaki şu düşünceleri Farsların dışındaki etnik gruba uygulanan politikanın programını yansıtır niteliktedir: *“Türk (Azeri) dili yasaklansın, Türk dillilerin bir kısmı İran'ın diğer bölgelerine sürülsün, idari taksimat yeniden çizilerek, Azerbaycan sınırları değiştirilsin, adı ise atılsın.”* (Blaga, 1997: 111).

Afşar'ın da belirttiği gibi faaliyete geçirilen uygulamalardan biri de idari taksimat ile ilgili olmuştur. 1906 Anayasası'nda İran'ın federatif bir devlet olduğu ve her federe devletin bir yürütme organına sahip olduğu belirtilmiştir. Rıza Şah döneminde bu durum değişerek İran tarihinde ilk defa geniş eyaletler yerine merkeze bağlı valiler tarafından yönetilen küçük eyalet örgütlenmesi kurulmuştur (Akdevelioğlu, 1999: 78). Hatta 1938 yılına kadar dört büyük eyaletten oluşan İran bu tarihten itibaren on eyalete bölünmüştür (Ünal, 2019: 49). Bu bağlamda Azeri ve Kürtler gibi kalabalık etnik grupların yaşadığı bölgeler birçok eyalete bölünmüş ve bu küçük eyaletlere o etnik grubu yansıtan Kürdistan, Batı Azerbaycan, Belucistan-Sistan gibi isimler verilerek yaşadıkları bölgelerin küçük olduğu gösterilmeye çalışılmıştır (Akdevelioğlu, 1999: 78).

Sonuç

Yirminci yüzyıl dünya açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Özellikle milliyetçiliğin geliştiği bu süreçten birçok devlet etkilenmiştir. Zira etkilenen bu devletlerden biri de İran olmuştur. Rıza Şah'ın tahta geçmesiyle milliyetçiliğin Fars milliyetçiliği olarak baş gösterdiği bu süreçte birçok milliyetçi

ideolog Rıza Şah'ı etkilemiştir. Bu isimlerden biri olan Mahmud Afşar, İran'da Rıza Şah dönemi Fars milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli derecede etkili olmuş ve buna yönelik birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlar arasında ön plana çıkan en önemli faaliyet Mahmud Afşar'ın bir dergi çıkarması ve bu dergi aracılığıyla fikirlerini yayması olmuştur.

Afşar, 1925 yılında Tahran'da merkezi bir devlet ve ulusal bir kimlik oluşturma hedefine odaklanan Ayende adında bir dergi çıkarmış ve bu dergide fikirlerini beyan eden birçok yazı kaleme almıştır. Bu dergide milliyetçiliğin temel unsurlarından birçoğuna değinmiş ve ulusal birlik adı altında Fars milliyetçiliğinin oluşumuna dair birçok fikir öne sürmüştür. Bu bağlamda Afşar'ın düşüncelerinden de hareketle Rıza Şah tarafından bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalar arasında İran'da Azeri, Arap, Kürt, Beluç, Türkmen ve daha birçok Fars olmayan etnik kesim arasında Farsça'nın yayılması, aşiretlerin geleneksel kıyafetlerinin değiştirilmesi ve bu farklılığın ortadan kalkması yer almıştır. Ayrıca Farsça olmayan yer adlarının değiştirilmesi, aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi veya Fars bölgeleriyle karıştırılması gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap, Makale ve Tezler

ABRAHAMİAN, E. (1982), *Iran Between Two Revolutions*, New Jersey: Princeton University Press.

AFŞAR, M. (1304), "Ağâzname (Gozeşte-İmrûz-Âyende)", *Âyende*, (1), 3-15.

AFŞAR, M. (1304), "Ağâzname (Metlûb Mâ: Vahdet-i Millî İran)", *Âyende*, (1), 3-15.

AFŞAR, M. (1304), "Nezer-i Ba Veza'-ı Siyasi", *Âyende*, (6), 384-390.

AFŞAR, M. (1304), "İran ve Turan", *Âyende*, (6), 384.

AFŞAR, M. (1306), "Mes'ele-i Milliyet ve Vahdet-i Millî İran", *Âyende*, 2(8), 559-569.

AKDEVELİOĞLU, A. (1999), *İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ANDERSON, B. (2006), *Imagined Communities (Reflections on the Origin and Spread of Nationalism)*, London-New York: Verso Books.

ATABAKI, T. (2006), "Pan-Turkism and Iranian Nationalism", ed. T. ATABAKI, *Iran and the First World War (Battleground of the Great Powers)*, London and New York: I. B. Tauris.

Âyende, (1304), Şomare 1.

AZİZİ MD, M. H. (July 2011), "In Memory of Iraj Afshar (1925-2011), A Renowned Scholar of Iranian Studies", *Archives of Iranian Medicine*, 14(4), 303-307.

BADEMÇİ, A. (2018), *İran'da Türklerin Bin Yılı (Siyasi ve Sosyal Tarih)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

BLAGA, R. (1997), *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.

CAPORASO, J. (1979), "What is The New Nationalism or Is There A New Nationalism", ed. W. LINK and Werner J. F. *The New Nationalism (Implications for Transatlantic Relations)*, New York: Pergamon Press.

CRANE, K., LAL, R., MARTİNİ J., (2008), *Iran's Political, Demographic and Economic Vulnerabilities*, Santa Monica: Rand Corporation.

CRONIN, S. (Jun 2009), "Re-Interpreting Modern Iran: Tribe and State in the Twentieth Century", *Iranian Studies*, 42(3), 357-388.

DISHKEDOUKI, H. A. (2009), *İran'da Güney Azerbaycan Türklerine Uygulanan Asimilasyon (Farslaştırma) Sürecinin Gündelik Yaşamda Görünümleri: Tebriz Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ERİKSEN, T.H. (2010), *Ethnicity and Nationalism (Anthropological Perspectives)*, London-New York: Pluto Press.

FERDOST, H. (1369), *Zuhûr ve Sukût-i Saltanat-ı Pehlevî*, Tahran: y.y.

GARTHWAITE, G. R. (2005), *The Persians*, Oxford: Blackwell Publishing.

GELLNER, E. (2006), *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press.

GÖKDAĞ, B., HEYET, M. R., (Yaz 2004), “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilig*, (30), 51-84.

GURNEY, J. (2011), “İraj Afshar 1925-2011”, *Iran (Journal of the British Institute of Persian Studies)*, 49(1), 5-9.

HAMBLY, G. R. G. (2008), “The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921-1941” ed. P. AVERY vd. *The Cambridge History Of Iran (From Nadir Shah to the Islamic Republic)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

HAYES, C.J.H. (2017), *Nationalism: A Religion*, New York: Routledge.

HOBBSAWM, E.J. (1990), *Nations and Nationalism Since 1780 (Programme, Myth, Reality)*, New York: Cambridge University Press.

KANAR, M. (2015), “Ferhengistân”, *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.

KARADENİZ, Y. (2013), “İngiltere’nin İran’da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi’yi İktidara Getirmesi (1921)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 292-306.

KATOUZİAN, H. (2009), *The Persians (Ancient, Mediaeval and Modern Iran)*, New Haven and London: Yale University Press.

KAVALA, C. F. (2019), *İran: Modern Tarih*, İstanbul: Doğu Kitabevi.

MARTAL, A. (1997), “İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm”, *Tarih ve Milliyetçilik (I. Ulusal Tarih Kongresi)*, Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

METİN, C. (2011), *Emperyalist Çağda Modernleşme: Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*, Ankara: Phoenix Yayınları.

NİYAZİ, M. (2005), *Millet ve Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÖZCAN, A. (2005), “Milliyetçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, (s. 84-87), İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

RESULİ, H., DEHKANİ, R., KARİMİ, A., (2018), “Vakoneş-i Âhâlî-yi Kurdistan be Gosteriş-i Âmuziş-i Nevin der Devre Reza Şah”, *Pejuheşname-yi Tarihha-yı Mehelli-yi İran*, 6(11), 149-162.

SMİTH, A. D. (2009), *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, London and New York: Routledge.

SMİTH, A.D. (1991), *National Identity*, London: Penguin Books.

SÖYLEMEZ, İ. (2019), “Modern İran Kimliğinin İnşasında Dilin Rolü”, ed. H. UYGUR, A. REXHEPİ, *İran Düşünce Tarihi*, (s. 155-188), Ankara: İram Yayınları.

ÜNAL, S. (2019), *Yakın Dönem İran Tarihi: Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YAZICI, T. (1995), “Ferhengistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, (s. 391-392), İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

YENİSEY, G. (2008), *İran’da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ZİBAKELAM, S. (1398), *Reza Şah*, Tahran: Rozene, 1398.

Çevrimiçi Kaynaklar

Mahmud Afşar https://www.xwhos.com/person/mahmoud_afshar_yazdi-whois.html (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2021).

Medium, Oğuzhan Batur, “Turan’ın Anahtarı (Türkmençay’dan Günümüze Güney Azerbaycan Milli Hareketi)”, <https://medium.com/@oguzkhanbatyr/turanin-anahtari-t%C3%BCrkmen%C3%A7ay-dan-g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-g%C3%BCney-azerbaycan-milli-hareketi-ca69fd421fe8>. (Erişim Tarihi: 27 Mayıs 2019).

Naseraddin Alizadeh, “İbrat, Hasra tor Tahdid: Turkish Modernity in the Eyes of Iranian Nationalist Modernists in the Qjar-Pahlavi İnterregnum”, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683849.2020.1788943>. (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2021).

Yücel Tanay, “Safevilik İran Kimliğine Hizmet Etmiştir”, Tahta Pod, tahtapod.com/tarih/safevilik-iran-kimligine-hizmet-etmistir. (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2021).

EKLER

EK-1

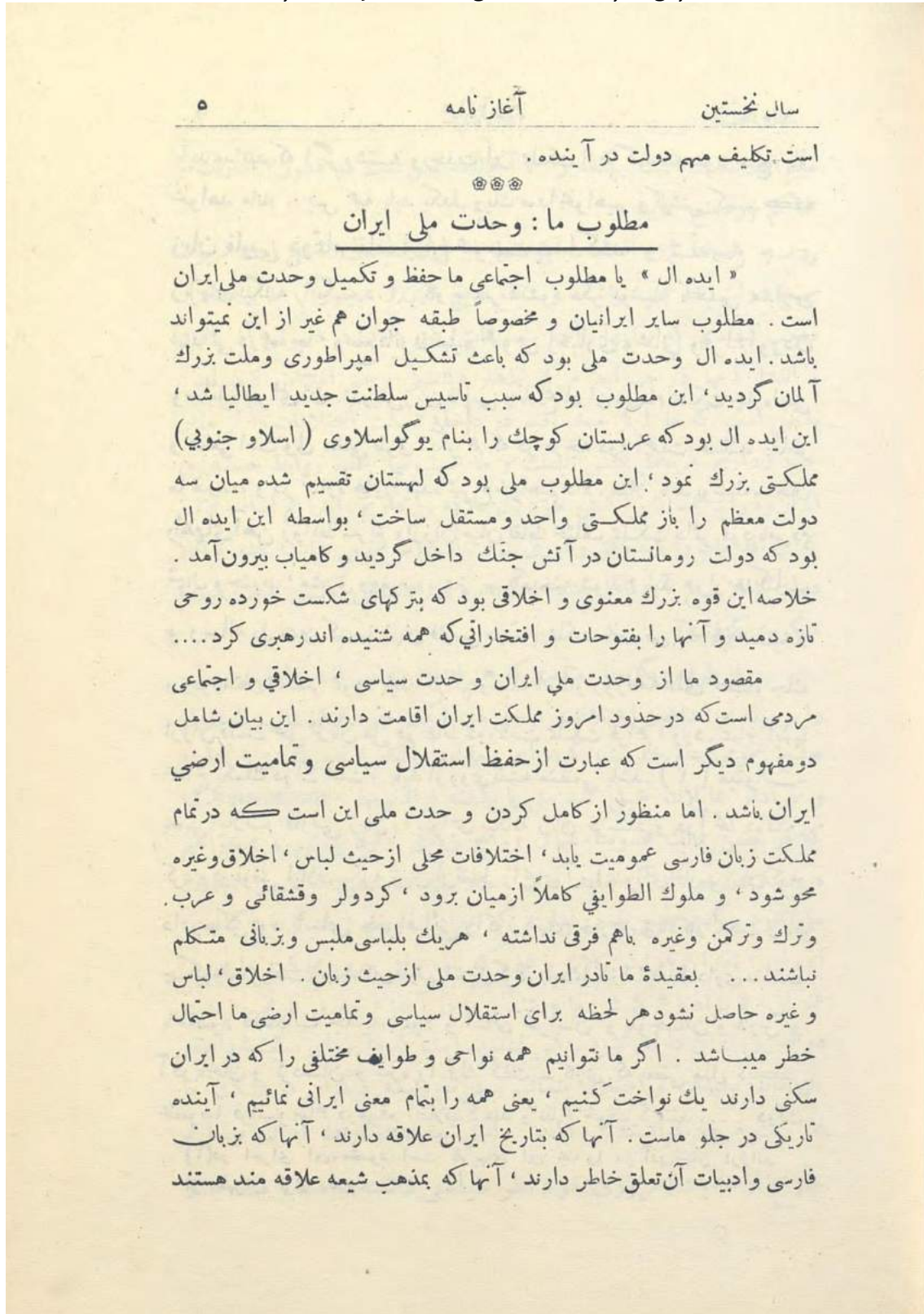
Mahmud Afşar

Kaynak: Mahmud Afşar (https://www.xwhos.com/person/mahmoud_afshar_yazdi-whois.html Erişim Tarihi: 13 Ekim 2021).

EK-2

Mahmud Afşar'ın Ayende Dergisi'ndeki Başlangıç Makalesi

۵

آغاز نامه

سال نخستین

است تکلیف مهم دولت در آینده .

مطلوب ما: وحدت ملی ایران

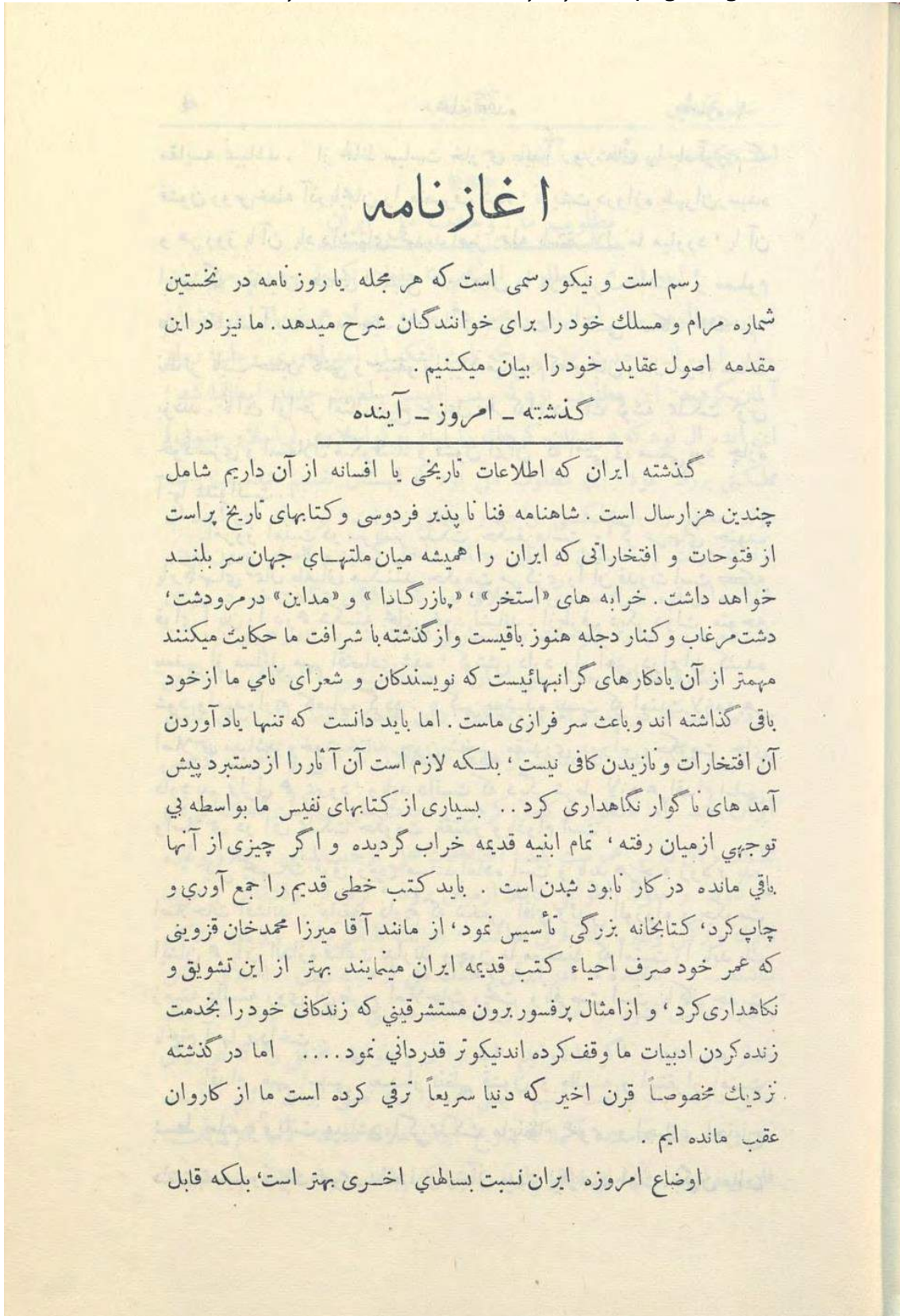
« ایده ال » یا مطلوب اجتماعی ما حفظ و تکمیل وحدت ملی ایران است . مطلوب سایر ایرانیان و مخصوصاً طبقه جوان هم غیر از این نمیتواند باشد . ایده ال وحدت ملی بود که باعث تشکیل امپراطوری و ملت بزرگ آلمان گردید ، این مطلوب بود که سبب تاسیس سلطنت جدید ایتالیا شد ، این ایده ال بود که عربستان کوچک را بنام یوگوسلاوی (اسلاو جنوبی) مملکتی بزرگ نمود ، این مطلوب ملی بود که لهستان تقسیم شده میان سه دولت معظم را باز مملکتی واحد و مستقل ساخت ، بواسطه این ایده ال بود که دولت رومانیستان در آتش جنگ داخل گردید و کامیاب بیرون آمد . خلاصه این قوه بزرگ معنوی و اخلاقی بود که بترکهای شکست خورده روحی تازه دمید و آنها را بفتوحات و افتخاراتی که همه شنیده اند رهبری کرد

مقصود ما از وحدت ملی ایران و وحدت سیاسی ، اخلاقی و اجتماعی مردمی است که در حدود امروز مملکت ایران اقامت دارند . این بیان شامل دو مفهوم دیگر است که عبارت از حفظ استقلال سیاسی و تمامیت ارضی ایران باشد . اما منظور از کامل کردن و وحدت ملی این است که در تمام مملکت زبان فارسی عمومیت یابد ، اختلافات محلی از حیث لباس ، اخلاق و غیره محو شود ، و ملوک الطوائفی کاملاً از میان برود ، کردولر و قشقائی و عرب و ترک و ترکن و غیره باهم فرقی نداشته ، هر یک بلباسی ملبس و بزبانی متمکم نباشند بعقیده ما نادر ایران وحدت ملی از حیث زبان ، اخلاق ، لباس و غیره حاصل نشود هر لحظه برای استقلال سیاسی و تمامیت ارضی ما احتمال خطر میباشد . اگر ما نتوانیم همه نواحی و طوایف مختلفی را که در ایران سکنی دارند یک نواخت کنیم ، یعنی همه را تمام معنی ایرانی نمائیم ، آینده تاریکی در جلو ماست . آنها که بتاریخ ایران علاقه دارند ، آنها که بزبان فارسی و ادبیات آن تعلق خاطر دارند ، آنها که بمذهب شیعه علاقه مند هستند

Kaynak: Mahmud Afşar, (1304), "Ağâzname (Metlûb Mâ: Vahdet-i Millî İrân)", Âyende, (1), 3-15.

EK-3

Mahmud Afşar'ın İran'ın Kadim Geçmişine Yaptığı Vurgu

اغاز نامه

رسم است و نیکو رسمی است که هر مجله یا روز نامه در نخستین شماره مرام و مسلک خود را برای خوانندگان شرح میدهد. ما نیز در این مقدمه اصول عقاید خود را بیان میکنیم.

گذشته - امروز - آینده

گذشته ایران که اطلاعات تاریخی یا افسانه از آن داریم شامل چندین هزار سال است. شاهنامه فنا ناپذیر فردوسی و کتابهای تاریخ پرست از فتوحات و افتخاراتی که ایران را همیشه میان ملت‌های جهان سر بلند خواهد داشت. خرابه های «استخر»، «بازرگادا» و «مداین» در مردودشت، دشت مرغاب و کنار دجله هنوز باقیست و از گذشته با شرافت ما حکایت میکنند مهمتر از آن یادگارهای گرانبهایست که نویسندگان و شعرای نامی ما از خود باقی گذاشته اند و باعث سرفرازی ماست. اما باید دانست که تنها یاد آوردن آن افتخارات و نازیدن کافی نیست، بلکه لازم است آن آثار را از دستبرد پیش آمد های ناگوار نگاهداری کرد. . . بسیاری از کتابهای نفیس ما بواسطه بی توجهی از میان رفته، تمام ابنیه قدیمه خراب گردیده و اگر چیزی از آنها باقی مانده در کار نابود شدن است. باید کتب خطی قدیم را جمع آوری و چاپ کرد، کتابخانه بزرگی تأسیس نمود، از مانند آقا میرزا محمدخان قزوینی که عمر خود صرف احیاء کتب قدیمه ایران میبایند بهتر از این تشویق و نگاهداری کرد، و از امثال پرفسور برون مستشرقینی که زندگانی خود را بخدمت زنده کردن ادبیات ما وقف کرده اندیکوتر قدر دانی نمود. . . . اما در گذشته نزدیک مخصوصاً قرن اخیر که دنیا سریعاً ترقی کرده است ما از کاروان عقب مانده ایم.

اوضاع امروزه ایران نسبت بساهاهی اخیری بهتر است، بلکه قابل

Kaynak: Mahmud Afşar, (1304), "Ağâzname (Gozeşte-İmrûz-Âyende)", Âyende, (1), 3-15.

Savaş Ekonomisi Koşullarının Urfa'ya Yansımaları (1939-1945)*
Reflections of War Economy Conditions on Urfa (1939-1945)

Abdullah ORAK**

Özet

1 Eylül 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkeyi askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik yönden olumsuz etkilemiştir. Savaştan önemli ölçüde etkilenen ülkelerden biri de Türkiye'dir. Savaş sürecinde (1939-1945) Türkiye, silahlı tarafsızlık politikası izleyerek savaş dışı kalmayı başarabilmiştir. Ancak bu süreçte savaş ekonomisi koşullarında yaşamış ve çoğu zaman çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Türkiye'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi Urfa da savaş ekonomisi koşullarıyla karşı karşıya kalmış ve bunun getirmiş olduğu zorlukları yaşamıştır. Bu çalışmada İkinci Dünya savaşı sürecinde Türkiye'de uygulanan savaş ekonomisi ve uygulamalarının Urfa'ya yansımaları ele alınarak bu uygulamaların ne tür etkiler bıraktığının tespiti amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda savaş sürecinde artan fiyatlar ve tüketim mallarında aksaklıklar, ihtikâr olayları, ekmek karnesi ve varlık vergisi uygulamasının Urfa'da görüldüğü ve şehrin sosyo-ekonomik hayatını derinden etkilediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Urfa, Savaş Ekonomisi, İhtikâr Olayları, Ekmek Karnesi, Varlık Vergisi.

Abstract

The Second World War, which started on September 1, 1939, adversely affected many countries, especially European countries, in terms of military, political, social and economic aspects. One of the countries that was significantly affected by the war is Turkey. During the war (1939-1945), Turkey was able to stay out of the war

*Bu makale, Abdullah Orak tarafından 2015'te hazırlanan II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945), başlıklı yüksek lisans tez çalışmasının gözden geçirilmiş ve ilaveler yapılmış halidir.

**Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora,
abdullahorak123@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1129-2523

by following a policy of armed neutrality. However, in this process, Turkey lived under the conditions of war economy and faced various difficulties most of the time. As in other cities of Turkey, Urfa also faced the conditions of war economy and experienced the difficulties it brought. In this study, it is aimed to determine the effects of these practices by considering the reflections of the war economy and practices applied in Turkey during the Second World War on Urfa. As a result of the research, it was determined that increasing prices during the war, disruptions in consumption goods, profiteering events, bread card and wealth tax application were seen in Urfa and deeply affected the socio-economic life of the city.

Key Words: Second World War, Urfa, War Economy, Profiteering, Bread Cards, Wealth Tax.

Structured Abstract:In this study, it is aimed to determine how the economic effects of the Second World War were felt and experienced in Urfa. In this context, firstly the literature and then archive search has been done. Especially by scanning the local press archives, Yenilik, Işık and Akgün newspapers, which are among the leading newspapers of Urfa, were examined. Within the extent of the research, it was tried to determine during the war, how the problems encountered in the application of the bread cards, profiteering and price increases in urfa echoed in the local press by using the document analysis method.

In conclusion, It should be stated that the war economy and practices implemented in Turkey during the Second World War deeply affected Urfa. In this process, various problems in reaching basic nutrients in Urfa and the constant increase in prices caused the reaction of the people of Urfa. These reactions were echoed in the local press, difficulties in accessing basic nutrients and incidents of profiteering were frequently mentioned in newspaper reports. It has also been discussed whether the National Conservation Law has achieved its intended purpose in Turkey and especially in Urfa. Another discussion is on the application of bread cards. This practice has been a commitment for the people in Urfa to reach bread equally in the first place. However, problems emerged due to excessive paperwork

in the printing and distribution of bread cards. The lack of adequate infrastructure and personnel in Urfa has made it very difficult to carry out inspections and to find solutions to these problems. This situation sometimes went as far as the fact that the people could not find bread.

The fact that the bread prices determined by the price determination commissions were not considered sufficiently by the bakers or the desire of some bakers to earn more caused the bread to be produced unhealthy, tasteless and/or saltless. In short, the people of Urfa fully felt the negative conditions brought by the Second World War in their daily life and in the economic field.

Giriş

İnsanoğlunun tarihte yaşadığı en büyük acılardan biri olarak tabir edilen Birinci Dünya Savaşı [1914-1918] birçok ülkenin sınırlarını değiştiren, siyasi haritaları yeniden şekillendiren ve imparatorlukların parçalanmasına neden olan bir savaş olmuştur (Uçarol, 2013: 841). Öyle ki savaş sonrası oluşan kaosu çözmek için 1919 yılında Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelen devlet adamları bu savaştan “tüm savaşları sona erdiren savaş” olarak söz etmiştir (Aydın, 2002: 400). Ancak çözümlenmeden kalmış sorunlar veya yeni gelişmelerle birlikte süreç farklı bir noktaya taşınmıştır. Özellikle 1930'lu yıllardan itibaren Avrupa güçler dengesinde çeşitli gelişmeler meydana gelmiş, statükocu devletler ile statükonun değişmesini isteyen devletlerarasındaki siyasi, ekonomik ve askeri mücadeleler ülkeleri yeni bir dünya savaşına sürüklemiştir. Nitekim Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı [1939-1945] başlamış ve bu savaş öngörülenin aksine “Avrupa savaşı” olmanın ötesine geçerek beş kıtadan dördünü doğrudan etkisi altına almıştır (Uçarol, 2013: 841; Aydın, 2002: 400).

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı andan itibaren Türkiye'nin temel gayesi ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne herhangi bir zarar gelmeden bu badireyi atlatmak olmuştur (Aydın, 2002: 399). Bu duruma bağlı olarak savaş sürecinde izlediği dış politika kendisini sıcak savaşın tahribatından korumuştur. Ancak bu süreçte savaş ekonomisi koşullarında yaşamak zorunda kalmış (Sönmezoğlu, 2011: 406; Şahin,

2009: 81) ve bu koşullar genelde Türkiye özelde ise Urfa'da toplumsal hayatı derinden etkilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'de uygulanan savaş ekonomisi uygulamalarının Urfa'ya yansımalarına değinen başlıca çalışmalar arasında Abdullah Orak'ın "II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)" başlıklı yüksek lisans tez çalışması yer almaktadır. Mustafa Nargülü tarafından hazırlanan "II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa'nın Nüfus Yapısı" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında ise Urfa halkının ekonomik faaliyetlerine genel olarak değinilerek yer yer savaş sürecinde yaşanan sıkıntılar kaleme alınmıştır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sürecinin ekonomik koşullarının Urfa'ya yansımalarını müstakil olarak ele alan bir çalışmaya ise rastlanılamamıştır. Buradan hareketle bu araştırmada savaşın ekonomik etkilerinin Urfa'da nasıl hissedildiği ve yaşandığının tespiti amaçlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle literatür ve ardından arşiv taraması yapılmıştır. Özellikle yerel basın arşivi taraması yapılarak Urfa'nın önde gelen gazetelerinden olan *Yenilik*, *Işık* ve *Akgün* gazeteleri incelenmiştir. Araştırma kapsamında savaş sürecinde Urfa'da baş gösteren fiyat artışları ve tüketim mallarında yaşanan aksaklıklar, ihtikâr olayları, ekmek karnesi ve varlık vergisi uygulamasında karşılaşılan sorunların yerel basında nasıl yankı bulduğu doküman analizi yöntemiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Türkiye'de Savaş Ekonomisi Koşulları ve Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sona ermesine kadar gerek müttefik gerekse mihver devletleri stratejik konumundan dolayı Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokabilmek için çaba harcamıştır. Türkiye ise bu süreçte sıcak savaşa girmeme ve ülkeyi savaşın tahribatından koruma yönünde bir dış politika izlemiştir (Armaoğlu, 2014: 366; Sander, 2014: 147). Bu nedenle savaş sürecinde bir taraftan hem müttefik hem de mihver devletleri ile çeşitli diplomatik ilişkilerde bulunmuş (Sönmezoğlu, 2011: 406) diğer taraftan da her an savaşa girebilme ihtimali karşısında askeri tedbirler almıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin savaş sürecinde izlemiş olduğu silahlı tarafsızlık politikası kendisini sıcak savaşın tahribatından korunmuştur. Ancak bu politika Türkiye'yi savaş sürecinde savaş ekonomisi şartlarında yaşamaya sevk etmiştir (Şahin, 2009: 81).

Askeri seferberliğin ilan edilmesi nüfusun önemli bir kısmının silahaltına alınmasına ve üretim alanından çekilmesine neden olmuştur (Metinsoy, 2007: 56). Büyük bir hızla artan askeri harcamalar¹ sağlam finansman kaynaklarından karşılanamadığından açık finansman kaynaklarına başvurulmuştur. Bu durum devlet harcamalarının savaş dışı herhangi bir ekonomik ya da sosyal amaca yöneltme imkânını ortadan kaldırmıştır (Yaşa, v.d., 1980: 646). Savaş sürecinde üretim ve buna bağlı olarak ulusal gelir hızla düşmüştür (Karluk, 2007: 184; Boratav, 1993: 63).

Bir taraftan savaşın devam etmesi diğer taraftan da savaş ekonomisi koşullarının yaşanması Türkiye'nin dış ticaretinin büyük ölçüde aksamasına hatta tıkanmasına neden olmuştur. Savaş süresince ithal edilen malların üretildiği ülkelerdeki fiyatlarının yükselmesinden dolayı yeterli mal sağlanamamış ve bu malların iç piyasada da bulunmamasından dolayı fiyatlar artma eğilimi göstermiştir. Türkiye'nin ihraç mallarına artan yüksek fiyatlı dış talep, bu malların iç piyasadaki dengelerinin bozulması yönünde bir baskı yaratmıştır. Bu durum ise ülke içindeki üretim ve tüketim dengesinin kurulmasını zorlaştırmıştır (Tekeli ve İlkin, 2014: 84). İthalatın güçleştiği ve üretimin aksadığı bir sırada para tedavülünün de genişlemesi şiddetli bir enflasyona sebep olmuştur (Yaşa, vd., 1980: 87-88).

Yukarıda sıralanan savaş ekonomisindeki olumsuz etkiler ekonomik dengeleri sarsmakta gecikmeyerek Türkiye ekonomisinde kısa sürede mal darlığı ve fiyat artışlarına neden olmuştur (Şahin, 2009: 82). Savaş sürecinde hükümet politikalarının temel hedefi, ordunun ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması, piyasada görülen fiyat artışları ve karaborsacılığın önlenmesi olmuştur (Boyko, 2008: 248). Bu bağlamda hükümetin savaş sürecinde ekonomi politikasını yönlendirmek için kullandığı en önemli mekanizma 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu (MKK) ve buna dayandırılarak çıkarılan kararnamelemler olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2014: 97).

¹ Savunma harcamalarına ayrılan pay 1938'de %39 iken 1939'da %50'ye ve 1942'de ise %66'ya yükselmiştir. İktisadi ve sosyal harcamalara ayrılan pay 1937 ve 1938'de %27'dir ve 1942'de ise %15'e düşmüştür. Dolayısıyla savunma harcamalarına ayrılan payın artması iktisadi ve sosyal harcamalara ayrılan payın azalmasına neden olmuştur (Tezel, 2002: 446-448).

1.1. Milli Koruma Kanunu (18 Ocak 1940)

MKK'nın çıkarılmasının temel gerekçesi olarak bir taraftan Türkiye'nin her an savaşa girme ihtimali karşısında hazırlık içerisinde olması, diğer taraftan da savaş ekonomisi koşullarında olumsuz bir tablonun yaşanması gösterilebilir (Goloğlu, 1974: 63). MKK ile getirilen düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir:

- “Hükümet özel kişilere ait sanayi ve madencilik tesislerinin hangi malları ne kadar üreteceğini belirleyebilecektir.
- Hükümet vatandaşlara madenlerde ve yol yapımında zorunlu çalışmaya yükümlülüğü uygulayabilecektir.
- Hükümet gerek gördüğü kuruluşlara bir tazminat ödeyerek el koyabilecektir.
- Tarımda ne ekileceğini devlet tayin edecek ve 500 hektarın üzerindeki araziyi gerekirse bir tazminat ödeyerek bizzat devlet işletebilecektir.
- Özel kişilere ait taşıt araçları devletçe belirlenecek fiyatlarla istenilen yerlerde çalıştırılabilecektir. Gerekli görülürse bu araçlar devlet tarafından satın alınabilecektir.
- Özel kesimin yatırımları izin alma şartına bağlanmış ve hükümetin denetimine tabi tutulmuştur.
- Kanun Hükümete özel kişilere ait üretim birimlerinin atıl halde tutmasını önlemek amacıyla, el koyma, çalışmaya zorlama yetkisi vermiştir.
- Hükümet gerekli gördüğü işletmelere kredi, malzeme, uzman eleman ve işçi sağlayacaktır.
- İç ve dış ticarete fiyat kontrolü sistemi getirilmiş, devlet piyasalara alıcı olarak girebilecek ve bizzat ithalat yapabilecektir. İhtiyaç duyulan mallara el koyabilecek ve bunların dağıtımını gerçekleştirecektir” (Şahin, 2009: 82-83).

1.1.1. Milli Koruma Kanunu'nun Uygulanışı

Hükümet hızla artan fiyatları ve ihtikâr olaylarını dizginlemek için MKK'nın kendisine verdiği yetkilere dayanarak çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri 20 Şubat 1940 tarih ve 2/12679 sayılı kararnameyle; Milli Müdafaa,

Maliye, İktisat, Ziraat, Münakalât [ulaştırma] ve Ticaret vekillerinden oluşan bir Koordinasyon Heyeti'nin kurulması olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2014: 107).

Koordinasyon Heyeti 14 Şubat 1941'de aldığı kararla Ticaret Vekâleti'ne bağlı bir müsteşarlık kurulmuştur. Bu müsteşarlığın görevi; iaşe işlerini düzenlemek, idare etmek ve denetlenmesini sağlamaktır. Buna göre merkezde Ticaret Vekilinin emrinde bir müsteşar, müsteşar yardımcısı ve dört genel müdürlük kurularak bu müdürlükler ayrı ayrı işlere bakmakla görevlendirilmiştir. Ticaret Ofisi,² Petrol Ofisi,³ Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)⁴ ve daha sonra aynı amaçla kurulmuş olan ofislerin işleri burada görülmüştür (Tekeli ve İlkin, 2014: 118; Metinsoy, 2007: 85).

MKK'ya dayandırılarak getirilen bir uygulama da 16 Mart 1942 tarihinde Dağıtım Ofisi'nin kurulmasıydı. Bu ofis halkın ve milli müdafaanın gereksinimlerini karşılamak için hükümetin belirlediği her türlü maddeyi tedarik edip stoklayarak bunların satış ve dağıtımını sağlamıştır. Dağıtım işlevini yerine getirebilmek içinse birlikler oluşturulmuş ve bu birlikler şehirlerde 250 evlik ya da 1.000 nüfusluk her bir bölgede "Halk Dağıtım Birliği" adıyla kurulmuştur. Halk Dağıtım Birliği'nde 1 reis ve 4 azadan oluşan 5 kişilik bir idare heyeti bulunmuş ve bu birlikler hükümetin dağıtımını belirlediği konulardaki kartların ve malların hak sahiplerine verilmesini sağlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2014: 120).

Savaş sürecinde hem temel gereksinimlerin karşılanması hem de temel malların fiyatlarının aşırı yükselmesinin engellenmesi için çok yönlü bir çalışma başlatılmıştır. Bu bağlamda öncelikle ekmek yapılacak unun randımanı ve unun içinde ne tür hububatın hangi oranlarda bulunması gerektiği belirlenmiş; daha sonra da unlu mamullerin ve ekmeklerin kişi başına düşen tüketim miktarı sınırlandırılarak 13 Ocak 1942'de ekmek dağıtımında karne sistemine geçilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2014: 125-126). Karne sistemi, savaş ya da ekonomik kriz gibi olağanüstü durumların yaşandığı

² Her türlü iaşe madde ve malzemesini satın almak, stoklamak, satmak, ihraç ve ithal etmektir. Ayrıca ilgili konuda üretim yapabilecek hükmi şahsiyetler kurabilme yetkilerine de sahipti (Tekeli ve İlkin, 2014: 119).

³ Halkın ve milli savunmanın gereksinmesini karşılamak için her türlü petrol ürününü satın almak, stoklamak, satmak ve ilgili sanayi tesislerini kurmak yetkileriyle donatılmıştı (Tekeli ve İlkin, 2014: 119).

⁴ 24 Haziran 1938'de çıkarılan 3491 sayılı yasayla kurulmuştur. TMO, buğday ile diğer hububat üretimi ve tüketimini himaye etmekle, silo, ambar inşa etmek ve işletmekle sorumlu olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2014: 88-89).

dönemlerde insanların zorunlu ve piyasada az bulunan bir tüketim maddesine görece eşit bir şekilde ulaşmasını sağlamada bir araç olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla ekmeğin dağıtımında karne sistemine geçilmesiyle birlikte ekmeğin tüketimi sistemli bir şekilde kısıtlanmış ve kontrol altına alınmıştır (Metinsoy, 2007: 105-106).

En nihayetinde MKK'ya dayandırılarak getirilen uygulamalar ve başvuru alan önlemler istenilen sonuçları doğurmamıştır. Dr. Refik Saydam'ın vefatı üzerine Şükrü Saraçoğlu tarafından kurulan yeni hükümet, savaş ekonomisini yönetme stratejisini değiştirmiş ve MKK uygulamasını kısmen durdurmuştur. Yeni Ticaret Bakanı Behçet Uz'un bu süreçte piyasayı liberalleştirme politikasını uygulama çabasının doğal bir sonucu olarak fiyat artışları sürmüştür. Bu durum karşısında hükümet çareyi vergilendirme alanında aramış ve TBMM, 11 Kasım 1942 tarihinde "4305 sayılı Varlık Vergisi Hakkında Kanun" adını taşıyan yasayı kabul etmiştir (Kayra, 2011: 49-50; Aktar, 2000: 135).

Varlık vergisi, servet ve kazanç sahiplerinin varlıklarından ve olağanüstü kazançlarından bir defaya mahsus olmak üzere alınacaktı. Belirlenen miktardaki vergi borçlarını bir aylık süre zarfında ödemeyen mükellefler memleketin herhangi bir yerinde genel hizmetlerde çalıştırılacaktı. Hükümet sonunda bu vergiyle umulan amaca ulaşamayacağını anlamıştı. On bir aylık uygulamadan sonra varlık vergisi 17 Eylül 1943 tarih ve 4501 sayılı üç maddelik bir yasayla yürürlükten kaldırılmıştır (Kayra, 2011: 50-51; Goloğlu, 1974: 173-177).

2. Savaş Ekonomisi Uygulamalarının Urfa'ya Yansımaları

Türkiye, belirtildiği üzere İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş ekonomisi koşullarında yaşamıştır. Bu koşullar yurdun dört bir yanı gibi Urfa'ya da fiyat artışları ve tüketim mallarında aksaklık, ihtikâr olayları, ekmeğin karneyle verilmesi ve varlık vergisi şeklinde yansımıştır.

2.1. Artan Fiyatlar ve Tüketim Mallarında Aksaklık

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Urfa'da tüketim mallarının fiyatları sürekli artmış ve halk bu mallara ulaşma noktasında çoğu kez sorunlarla karşılaşmıştır. Şehirde yaşanan bu sorunlar genel olarak yerel gazetelere yansımıştır. "Tuz Bulunmuyor"

başlıklı haberde gerek lokantacıların gerekse halkın önemli bir kısmının şehir merkezindeki çarşı ve pazarlarda sofralık tuz bulamadığı belirtilmiş ve bu durumdan duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir (Akgün, 30 Temmuz 1942: 1). “Tuz ve Kibrit Meselesi” başlıklı haberde bir dükkânın önünde bir çuval tuzun bulunması ve herhangi bir izdiham yaşanmadan halkın bu tuzu satın alabilmesinin mümkün olup olmadığı okuyucuya sorulmuş ve eleştirel bir yaklaşımla tuz sorunu dile getirilmiştir. Haberin devamında da kibrit satın almada yaşanan sıkıntılara yer verilmiştir (Akgün, 6 Mart 1943: 1-2). “Et Meselesi” başlıklı haberde savaş öncesinde gazetelerin birçoğunda etin faydaları hakkında yazıların yer aldığını ve birçok uzmanın etin faydalarını saymakla bitiremediğini ancak savaş döneminde hiçbir uzmanın et ile ilgili herhangi bir şeyden bahsetmediği belirtilerek et sorunu ironik bir şekilde ele almıştır (Akgün, 11 Mart 1943: 1).

Savaş sürecinde yerel gazetelerde yayımlanan haberlerin çoğu Urfa yağı, çay ve şekerin temini ile ilgilidir. Buna göre Urfa yağının fiyatının yükseldiği (Akgün, 5 Haziran 1943: 1), piyasada çay satışının olmadığı (Yenilik, 22 Birinci kânun 1944:1) ve şekerin fiyatının yükseldiği gibi bir de bulunamadığı haberleri yer almıştır (Işık, 13 İkinci teşrin 1940: 1; Işık, 14 İkinci teşrin 1940: 1; Işık, 17 Ağustos 1942: 1; Işık, 16 İkinci teşrin 1942: 1). Bu dönemde fiyatı aşırı bir şekilde artanların arasında temel gıda maddelerinin yanı sıra inşaat malzemeleri de yer almaktadır. Gazetede inşaat malzemelerinin savaş öncesine kıyasla fiyatlarının dört misli arttığı ve bu durumun inşaatlarda kullanılan malzemelerde kısıntıya gidilmesine sebebiyet verdiği belirtilmiştir (Akgün, 5 Şubat 1943: 1).

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Urfa'nın sosyo-ekonomik hayatının derinden etkilendiği ve halkın bu durumdan çokça şikâyetçi olduğunu belirtmek gerekir. “İaşe maddeleri üzerinde iktisadî elden bırakmayalım” başlıklı haberde bu konu ele alınarak halk bilgilendirilmiştir. Haberde dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu savaş haline dikkat çekilmiş, Urfa halkının ülkenin içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurmalarının ve bu şartlara uyum sağlamalarının gerekliliğine işaret edilmiştir. İmkânlar ne kadar kısıtlı olursa olsun, şartlar ne kadar zorlaşırsa zorlaşsın bu durumun bile sıcak savaşa girmekten çok daha iyi olduğu ifade edilmiştir. Haberin devamında

vatandaşların ekonomi anlamında mevcut durumu savaş öncesindeki durumla kıyaslamasının yanlış olacağı belirtilmiştir. Mevcut durumun içinde bulunan koşullara göre değerlendirilmesinin daha sağlıklı bir sonuca götüreceği ve mümkün olduğunca iaşe maddelerinde tasarrufa gidilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir (Akgün, 5 Ağustos 1942: 1-2).

Savaş sürecinde Urfa'da fiyat artışlarının yaşanmasının nedenleri arasında halkın ihtiyacından fazlasını satın alması da gösterilebilir. “İhtiyacımızdan fazlasını almayalım” başlıklı haber bu durumun önemli bir göstergesidir. Haberde vatandaşların bir haftalık veya bir aylık yerine bir yıllık ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda tuz almaya çalışmalarının kısa sürede tuz fiyatlarının yükselmesine veya tuzun piyasada tükenmesine neden olduğuna değinilmiştir (Akgün, 14 Ağustos 1942: 1). Esasen bu dönemde birçok maddenin piyasada bulunmaması sadece halkın bu maddeleri çok talep etmesi ya da bu maddelerin sınırlı sayı ve miktarda üretilmesinden kaynaklı değildir. Bu durumun yaşanmasının başka bir nedeni de MKK'nın hükümete verdiği yetkilere dayandırılarak iaşenin temin edilebilmesi için oluşturulan prosedürlerden dolayı aşırı kırtasiyecilik ve bürokrasi kaynaklı gecikmeler olduğunu belirtmek gerekir (Akgün, 6 Son Teşrin, 1943: 4).

2.2. İhtikâr Olayları

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Urfa Belediye Başkanı Ömer Alay'dır. Bu dönemde şehrin içme suyu sorunu bulunmaktaydı ve Ömer Alay ismi daha çok bu konuyla gündeme gelmiştir. (Eser, 2020: 501-517). Bununla birlikte şehirde halkın gündemini önemli ölçüde işgal eden ve halkı doğrudan etkileyen ihtikâr⁵ olayları yaşanmaktaydı. Satıcıları denetlemek ve bu olaylara engel olma konusunda belediyeye sorumluluklar düşmekteydi (Akgün, 4 Ağustos 1942: 1-2; Yenilik, 5 Mayıs 1943: 1).

⁵ Narh fiyatına (temel ihtiyaç maddeleri için belirlenen ve her yerde geçerli olan fiyat için kullanılan tabir) ve önceden belirlenmiş kâr hadlerine uymayan fiyatlar, mal imalatındaki hileler, eksiklikler, fatura hileleri ve satılması yasak olan bir mamulü satmak ihtikâr olarak adlandırılmıştır. Metinsoy, 2007: 82; Hatiboğlu, 1993: 39).

Savaş sürecinde alım gücü yüksek olan kişilerin ellerindeki parayı zaman kaybetmeden mala çevirmesi ve ileride bu malların fiyatlarının yükseleceği öngörüsüyle stok yapması önemli bir sorun oluşturmuştur. Bu durum mal darlığı/kıtlığını beraberinde getirerek fiyatların hızla yükselmesine ve ihtikâr olaylarına sebebiyet vermiştir (Tekeli ve İlkin, 2014: 95). “Gazetelerde ihtikâr haberlerini okurken” başlıklı haberde Urfa’da yaşanan ihtikâr olaylarına değinilerek satıcıların daha fazla kazanma hırslarının halka zulüm ettiğine, memleketin içinde bulunduğu durumu fırsata çevirmenin elle tutulur bir tarafı olmadığı ifade edilmiştir. Ardından ihtikâr olaylarına karşı halkın topyekûn hareket etmesi durumunda bu sürecin daha makul koşullarda yaşanılacağına değinilmiştir (Akgün, 28 Ağustos 1942: 1-2).

Urfa halkı savaş yıllarında tüketim mallarına ulaşma noktasında büyük zorluklar yaşamaktaydı. Bütün zorlukların yanında bir de muhtekirin (vurguncunun) faaliyetleri sürecin daha çetin yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki ihtikâr faaliyetleri içerisinde olanlar için şu cümleler sarf edilmiştir: “Muhtekir, yollu kazancın üstünde kâr arayan bu gözü aç adama insafsız demek için insan hiç tereddüt etmiyor. Mahdut, malum bir gelir vüsatında yaşayan bir vatandaşa ihtiyacı olan eşyaları satarken onun kesesini bütçesini alt üst eden ve satılan malın hakiki bedelinin kat kat üstünde bir fiyat olarak servetini arttırmak isteyen bir insan hiç şüphesiz insafsızdır ve vicdansızdır.. Vicdanını, insafını kapu dışarı etmiş olan muhtekir, vurguncu çok dar düşünceli ve etrafını da görmeyen gözü bir âmadır. Çünkü vurguncu etrafını görse, vatandaşlarına karşı yaptığığın ne olduğunu düşünebilse para hırsının dört açtığı gözlerini kapar ve o fiili yapmaktan vazgeçer. Vurguncu bugünkü dünya durumu karşısında Ulus için yurd için en fena ve tehlikeli bir insandır. Böyle insanları kanun pençesine teslim etmek ve cezalandırmak bu hususta hiçbir vatandaşın yüreğinde merhamet olmamalıdır” (Yenilik, 29 Eylül 1942: 1).

“Yine Şeker Bulunamaz Oldu” başlıklı gazete haberinde Urfa’da ihtikâr olaylarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Haberde şehirdeki dükkânların hemen hemen hepsinde şeker satışının olmadığı ve bunun bir ihtikâr faaliyeti olduğu belirtilmiştir. Haberin devamında muhtekirin (vurguncunun) daha fazla kazanma hırsının halkı zor durumda bıraktığına değinilerek satıcıları denetlemekle görevli kişi

ve kurumların bu konuyla ilgilenmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Yenilik, 27 Mayıs 1943: 1). “Şekere Bir Çare Bulmak Lazım” başlıklı haberde de aynı sorun ele alınmıştır. Satıcıların şekeri satıştan kaldırıp stokladığına değinilerek şekerin daha sonra yüksek fiyatlarla satılacağı ve bu durumun da bir ihtikâr olayına yol açacağı belirtilmiştir. Haberin devamında “..az gelirli yurttaşların cılız çocuklarının bir parça şeker gıdasını alabilmeleri için ve şekere ihtiyacı olan her yurttaşın hakkını hasis keselerini doldurmak için ihtikâr yoluyla çekmek suretiyle faaliyet gösterenlere karşı alâkadarların göz açtırmamalarını tekrar dileriz” (Yenilik, 28 Mayıs 1943: 1) denilmiştir.

MKK'nın verdiği yetkilere dayandırılarak getirilen bir uygulama da satıcıların satışı ne şekilde yapacağıydı. Bu uygulama ile satıcılara ticarethanelerindeki mallara etiket koyma ve fiyat listelerini açıkça görülebilecek yerlerde bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca satıcılara alışveriş esnasında eğer satın alınacak mal kalmamış ise müşterinin talep etmesi halinde o malın kalmadığına dair bir vesikayı gösterme mecburiyeti getirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2014: 101).

Alım-satım esnasında yaşanabilecek çeşitli sorunlar ile ilgili yapılan düzenlenmelerin denetlenmesi de ayrı bir önem taşımıştır. “Etiket Meselesi” başlıklı bir gazete haberinde belediye yetkililerinin esnafı denetlemekle görevli olduğunun altı çizilmiştir. Fiyat belirleme komisyonluklarının belirlediği fiyattan daha yüksek bir fiyatla satış yapan veya ürünün üzerinde satış fiyatını gösteren bir etiketi bulundurmayan bir satıcının cezai yaptırıma tabi tutulması gerektiği yetkililere hatırlatılmıştır. Sıkı denetimlerin olması halinde satıcıların halka yüksek fiyat ile ürün satma durumunun ortadan kalkacağına ve bu şekilde ihtikâr faaliyetlerinin de önüne geçileceğine değinilmiştir. Haberin devamında belediye görevlilerinin denetimi sırasında bir satıcının ürünün üzerine etiket koymadığı ve bu durumdan dolayı satıcıya ceza kesildiği örneğine yer verilmiştir. Böylece Urfa halkı fiyat etiketleri konusunda bilgilendirilmiş ve ihtikâr faaliyetlerinin önüne geçilmesi için belediyenin satıcıları sıkı denetimlere tabi tutmasının gerekliliğine işaret edilmiştir (Akgün, 4 Ağustos 1942: 1-2).

İhtikâr faaliyetlerinin önüne geçilmesi için yerel gazetenin bu konuda halkı bilgilendirmesi önemli bir çabadır. Ancak daha sonraki süreçte satıcıların fiyat

belirleme komisyonluklarının belirlediği fiyatlara pratikte riayet etmemesi Urfa halkının iaşe maddelerini yüksek fiyatlarla almasına neden olmuştur. Belediye görevlilerinin de yerinde ve etkin denetim yapamaması şehirde ihtikâr olaylarının devam etmesine yol açmıştır. Bu durum ise halkın savaş sürecini daha çetin yaşamasına sebep olmuştur. (Akgün, 3 Şubat 1943: 1).

MKK'nın verdiği yetkilere dayandırılarak getirilen bir başka uygulama ise fatura sistemi olmuştur. Bu uygulama ile satış tutarı 100 kuruştan fazla ise satılan malın miktarını ve fiyatını gösteren bir faturanın satıcı tarafından müşteriye verilmesi yükümlülüğü getirilmiştir. Fakat bu uygulamaya pratikte bazen uyulmamış ve satıcılar yapmış oldukları satışları faturaya çok az yansıtmıştır (Metinsoy, 2007: 96-97). Öyle ki Urfa'nın Sarayönü Mahallesi'nde bir satıcının satışını yaptığı şekerin faturasını müşteriye vermemesi şikâyet konusu olmuştur. Mahkemeye intikal edilen bu olayın neticesinde, satıcının suçu sabit görülmüş ve satıcı cezai yaptırıma tabi tutulmuştur (Akgün, 3 Şubat 1943: 2).

İaşe temininde bir sistemin oluşturulması ve bu sistem dâhilinde halka ihtiyaç maddelerinin sağlanması savaş ekonomisi koşullarında önemli bir konudur. Ancak bu sistemin yeterli alt yapısının oluşturulamamasından dolayı sistem bazı kişiler tarafından suiistimal edilmiş ve halk çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır (Akgün, 6 Nisan 1943: 1). Yerel gazetede yayımlanan bir haber tam da bu konuya örnek teşkil etmektedir “...Günden güne düşen buğday fiyatını hesaba katmadan buğdayın pahalı olduğu zamanlarda verilmiş olan ekmeğin narhı idame edilecek olursa gün ekmeğini furunlarda tedarik etmek zaruretinde bulunan halkın hakkı mahdut kimselere yedirilmiş olur kanaatindeyiz. Bugünkü fiyata ve düşmesi kati olan yarınki buğday ve odun fiyatına üç yüz gramlık bir ekmeğin yirmi dört kuruşa satılmakta olması halkın lehine olmadığı hususi belediyemizin dikkat nazarından kaçmaması gerekir...” (Yenilik 5 Mayıs 1943: 1). Haberden de anlaşılacağı üzere ihtikâr faaliyetlerinin engellenebilmesi için belediye yetkililerince yeterli ve etkin denetimin yapılması büyük önem taşımaktadır. Savaş sürecinde Urfa'da halkın şikâyet ettiği bir başka konu ise ekmeğin karneyle verilmesi ve buna bağlı olarak uygulamada ortaya çıkan sorunlardır.

2.3. Ekmek Karnesi Uygulaması

Savaş ekonomisi koşullarında MKK çerçevesinde iaşe teminine yönelik olarak alınan kararlarla ekmek tüketimi sınırlandırılmış ve ekmek dağıtımında karne sistemine geçilmiştir. Ekmek karnesi uygulamasına önce İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde başlanılmış ve daha sonra da diğer şehirlerde devam edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2014: 126-127). Ekmeğin karneyle verildiği şehirlerden biri de Urfa'dır. Burada bu uygulamaya 1 Eylül 1942 tarihinden sonra geçilmiştir (BCA, 30.10/185.273.23).

Aile nüfuslarının kalabalık olması ve yemek kültüründe ekmeğe verilen önemden dolayı ekmeğin karneyle verilmesi uygulaması Urfa'da çeşitli şikâyetlere neden olmuştur. Cumhuriyet döneminde daha önce böylesi bir uygulama ile karşılaşmamış olan Urfa halkı doğal olarak ilk etapta bu duruma alışmamıştır. Tarımla ön plana çıkan ve üstelik buğday üretiminin zengin olduğu bu şehirde ekmek tüketimi kısıtlamasının olması Urfa halkına ağır gelmiştir. Konuyla ilgili yerel gazetede yer alan "Ekmeğin Urfada da karne usulü ile dağıtılması işi şimdiye kadar bu hususta hiçbir tahdide alışmamış bulunan Urfa için ilk anda biraz ağır geldi. Onun için, buğdayı bu kadar bol olan bir mıntıkada bu maddenin serbest satışının men edilmesini garip ve manasız bulanlar var.." ifadeleri tam da bu durumu yansıtmaktadır. Yine de halkı bilinçlendirmek amacıyla haberin devamında ekmeğin karneyle verilmesinin temel nedenlerine değinilerek dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu durum hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. (Yenilik, 3 Ağustos 1943: 1)

Şehirlerde ekmeğin karneyle verilmesi uygulamasının yürütücüleri vali ve belediye başkanıydı. Bu görevliler gerekli ve yararlı gördükleri tedbirleri alma noktasında tam yetkiyle donatılmıştır. Dolayısıyla ekmek karnesi uygulaması valilik ve belediye koordinasyonunda yürütülmüştür (BCA, 30.10/185.273.23). Urfa'da ekmeğin karneyle verilmesiyle birlikte prosedür ve kırtasiyecilikten kaynaklı olarak uygulamada bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Ekmek karnelerinin temininde aksaklıkların yaşanmasından dolayı burada iki gün üst üste ekmek alımında sorun yaşanmıştır. Ancak Vali Hasip Koylan bu sorunla ilgilenererek ekmek karnelerini temin etmiş ve ilgili kişilere ulaşılmasını sağlamıştır (Yenilik, 9 Temmuz 1943: 1).

Savaş sürecinde ekmeğe konulan narh fiyatı fırıncılar tarafından oldukça düşük görülmüş ve fırıncılar zaman zaman ekmeğin fiyatına zam yapılmasını talep etmiştir. Zam yapılmadığında ise çeşitli şekillerde işleri yavaşlatarak direnmişlerdir. Böyle durumlarda ya bazı semtlerdeki fırınlarda belirli bir saatten sonra ekmeğin satışı yapılmamış ya da kalitesi oldukça kötü ve az sayıda ekmeğin üretilmiştir (Metinsoy, 2007: 123). Ekmeğin konusunda yaşanan sıkıntılardan dolayı Urfa halkının tepkisi şu ifadelerle dile getirilmiştir: *“İşittiğimize ve öğrendiğimize göre dün de furunlardan ekmeğin alabilmek çok müşkül olmuş ve birçok vatandaşlar günlük ekmeklerini alamamışlardır. Takdir edilir ki ekmeğin ihtiyacı semizotu veya 2 metre bez ihtiyacı gibi değildir. Furundan günlük ekmeğin ihtiyacını temin eden bir vatandaş bu ihtiyacını bir gün gideremez olursa aç kalır. Bu gün ekmeğin alamadım, yarın bulur alırım! denemez. Öteden beri bir türlü tamamen düzenine girdirilemeyen şehrimizin şu furunlar derdini, bol mahsullü böylesi bir senenin yeni mahsul başlağıcı mevsimi olan bu günlerde olsun bir parça daha düzenli bir yola koymaları alâkadarlardan beklenen önemli bir memleket derdine meselesidir. Bunun hallini istiyoruz...”* (Yenilik, 23 Mayıs 1943: 1).

Ekmeğin karneyle verilmesi uygulamasının başarılı olabilmesi için ekmeğin üreticilerine ve fırıncılara büyük sorumluluk düşmüştür. Bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için de yetkililerin, fırıncıları yerinde ve etkin denetlemesi hayati derecede önem taşımıştır. Fırıncıların daha fazla kazanabilmek için kendilerine ayrılan ekmeğin kapasitesinin büyük çoğunluğunu lokantacılara ayırması ekmeğin temininde aksaklıkların yaşanmasına yol açmıştır. Halk ekmeğin alabilmek için sabahın erken saatlerinde fırınların önünde ekmeğin sırasına girmiş ve hatta bazı günler ekmeğin alamamıştır. Bu durumda şikâyetler artmış ve Urfa halkı yetkililerden bu soruna bir çözüm bulmasını istemiştir (Akgün, 29 Mart 1943: 1-2).

Ekmeğin konusunda yaşanan diğer bir sorun da kazançlarını arttırmak isteyen fırıncıların başka bir yola başvurmalarıdır. Genel itibarıyla fırıncılar fiyat belirleme komisyonlarının belirlediği fiyattan daha yüksek bir fiyatla satış yapamadıklarından dolayı ekmeğin maliyet fiyatını başka yollarla azaltma yoluna gitmiştir. Ekmeğin yapılanına daha fazla çavdar, arpa ve bazı durumlarda kepek, bulgur ve fasulye unu katmışlardır. Dolayısıyla ekmekler sağlıklı ve tatsız bir şekilde üretilmiştir (Metinsoy,

2007: 124-125). Urfa'da bu sorunun ciddi boyutlara ulaştığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “Şehrimiz furunlarının çıkardığı ekmeklerin ne halde olduğu halkımızca malumdur. Rengi esmerdir fakat bu renk, yüzde 25 arpa karıştırılmasından değil, buğdayın yıkanmadan taşıle toprağıle vesair yabancı maddelerle öğütülmesindedir. Yenirken ağza ve boğaza bir takım cisimler batmaktadır ki bu da unun elemeden kepeğıyle ve her türlü eşyasile katıp ve ekmek yapılmasındandır. Yılımız feyizli oldu. Altı aylık zaman içinde Urfada da buğdayın kilosu bir liradan 25 kuruşa düştü. Yalnız furunlarımız için değil ticaret için bile istendiğı kadar buğday temin etmek şimdilik Urfa'da müşkül değildir. Böyle olmakla beraber, furunlarımızın çıkardığı ekmek, alâkadarlar olmaları lâzım gelenlerinin nedense gözlerinden kaçmış bulunuyor!. Rica ederiz, ekmeğın rengi düzelmiyorsa eskisi gibi kalsın.! Yalnız şu ağza ve boğaza batan arpa kenetlerinin bir santimetre uzunluğuna yakın kabuklarına ekmekten uzaklaştırmasına bir çare yapalım” (Yenilik, 24 Birinci teşrin 1943: 1).

2.4. Varlık Vergisi

Türkiye'nin birçok şehrinde olduğu gibi Urfa da varlık vergisi uygulamasından etkilenmiştir. Bu verginin alınmaya başlanmasıyla birlikte Urfa'nın yerel gazetesi halkı bu konuda bilgilendiren haberler yayımlamış ve tarh olunan vergiyi ödemeyen kişilerin iş mükellefiyetine değinmiştir. (Yenilik, 19 İkinci Kânun 1943: 2; Yenilik, 21 İkinci Kânun 1943: 2; Yenilik, 22 İkinci Kânun 1943: 1; Yenilik, 23 İkinci Kânun 1943: 1-2). Urfa'daki varlık vergisi mükellefleri bu vergiyi ödeme noktasında önemli ölçüde zorlanmışsa da bunların tamamına yakını vergi borçlarını ödemiştir. Bu dönemde varlık vergisine tabi olup da vergi borcunu ödemeyen mükellefler bir başka ifadeyle Urfa'da vergi borcu nedeniyle devletin çalışma zorunluluğı getirdiğı işlerde çalışmaya gidenler olduğuna dair bir bilgiye ulaşılmamıştır (Yenilik, 16 İkinci Kânun 1943: 1; Yenilik, 5 Mart 1943: 1).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'de uygulanan savaş ekonomisi ve uygulamalarının Urfa'yı derinden etkilediğini belirtmek gerekir. Bu süreçte Urfa'da temel besin maddelerine ulaşmada çeşitli sorunlarla karşılaşılması ve fiyatların da sürekli olarak artması halkın tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler yerel basında yankı

bulmuş; gazete haberlerinde temel besin maddelerine ulaşmada yaşanan zorluklar ile ihtikâr olaylarından sıklıkla bahsedilmiştir. Türkiye genelinde ve Urfa özelinde Milli Koruma Kanunu'nun hedeflenen amaca ulaşip ulaşmadığı da tartışılmıştır. Diğer bir tartışma da ekme karnesi uygulaması üzerinedir. Bu uygulama Urfa'da, ilk etapta halkın eşit bir şekilde ekmeğe ulaşması noktasında bir taahhüt olmuştur. Bununla birlikte karnelerin basımı ve dağıtımında aşırı kırtasiyecilikten kaynaklı sorunlar ortaya çıkmıştır. Urfa'da yeterli alt yapı ve personelin yokluğu ise bu sorunlarla ilgili denetim yapılmasını ve bunlara çözüm getirilmesini oldukça zorlaştırmıştır. Bu durum bazen halkın ekme bulamaması gibi sonuçlara kadar gitmiştir.

Fiyat belirleme komisyonlarının belirlediği ekme fiyatlarının fırıncılar tarafından yeterli görülmemesi veya kimi fırıncıların daha fazla kazanma arzusu ekmeğin sağlıklı, tatsız ve/veya tuzsuz üretilmesine neden olmuştur. Kısacası Urfa halkı, İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu olumsuz koşulları gündelik hayatta ve ekonomi alanında iyiden iyiye hissetmiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv

BCA, 30.10/185.273.23.

B. Gazeteler

Akgün, 30 Temmuz 1942.

Akgün, 4 Ağustos 1942.

Akgün, 5 Ağustos 1942.

Akgün, 14 Ağustos 1942.

Akgün, 28 Ağustos 1942.

Akgün, 3 Şubat 1943.

Akgün, 5 Şubat 1943.

Akgün, 6 Mart 1943.

- Akgün, 11 Mart 1943.
Akgün, 29 Mart 1943.
Akgün, 6 Nisan 1943.
Akgün, 5 Haziran 1943.
Akgün, 6 Son Teşrin, 1943.
Işık, 13 İkinci teşrin 1940.
Işık, 14 İkinci teşrin 1940.
Işık, 17 Ağustos 1942.
Işık, 16 İkinci teşrin 1942.
Yenilik, 29 Eylül 1942.
Yenilik, 16 İkinci Kânun 1943.
Yenilik, 19 İkinci Kânun 1943.
Yenilik, 21 İkinci Kânun 1943.
Yenilik, 22 İkinci Kânun 1943.
Yenilik, 23 İkinci Kânun 1943.
Yenilik, 5 Mart 1943.
Yenilik 5 Mayıs 1943.
Yenilik, 23 Mayıs 1943.
Yenilik, 27 Mayıs 1943.
Yenilik, 28 Mayıs 1943.
Yenilik, 9 Temmuz 1943.
Yenilik, 3 Ağustos 1943.
Yenilik, 24 Birinci teşrin 1943.
Yenilik, 22 Birinci kânun 1944.

C. Kitap ve Makaleler

- AKTAR, A. (2000), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARMAOĞLU, F. (2014), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- AYDIN, M. (2002), *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*, Ed. B. ORAN, *Türk Dış Politikası*, c. 1, (s. 399-476), İstanbul: İletişim yayınları.
- BORATAV, K. (1993), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ESER, G. (2020), *Urfa Belediye Başkanlığı'nda Ömer Alay Dönemi (1933-1946)*, Ed. M. YILMAZ-A. AKSU, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cemal Aksu Armağanı*, (s. 501-517), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- GOLOĞLU, M. (1974), *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara: Kalite Matbaası.
- HATİBOĞLU, Z. (1993), *Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- KARLUK, S. R. (2007), *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- KAYRA, C. (2011), *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- METİNSOY, M. (2007.), *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- SANDER, O. (2014), *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi.
- SÖNMEZOĞLU, F. (2011), *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- ŞAHİN, H. (2009), *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- TEKELİ İ., İLKİN, S. (2014), *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, c. 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEZEL, Y. S. (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- UÇAROL, R. (2013), *Siyasi Tarih (1789-2012)*, İstanbul: Der Yayınları.
- YAŞA, M. v.d., (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

D. Tezler

BOYKOY, S. (2008), *II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

NARGÜLÜ, M. (2019), *II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa'nın Nüfus Yapısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ORAK, A. (2015), *II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Sosyolojik Açıdan Güvenlik Kavramını Yeniden Okumak: Küreselleşme, Göç,
Covid-19 ve Farklılaşan Güvenlik Algısı**
*Rereading the Concept of Security from a Sociological Perspective: Globalization,
Migration, Covid-19 and Differentiating Perception of Security*

Kenan TAZEFİDAN*

Özet

Dünya gittikçe ‘küreselleşen bir köy’ haline geliyor. Bu küreselleşme, refahın habercisi olduğu gibi bununla birlikte sorunların da habercisi olmuştur. Dünyanın birçok yerinde siyasi, insani krizler gün geçtikçe kaotik bir şekle bürünüyor. Günümüz küresel dünyanın en önemli problemlerini sıralayacak olursak: siyasi istikrarsızlık, yaşanan çatışma ve şiddet olaylarından kaynaklanan göç olgusudur. Özellikle geride bıraktığımız 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 toplumun sosyo-ekonomik yaşamını dramdan drama sürüklemiştir. Hareket halindeki milyonlarca insan, adını bile duymadığımız hastalıkları birbirine bulaştırabiliyor. Marshall McLuhan’ın ‘küresel köy’ metaforu bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. Bu ‘küresel köy’ denilen ve bütün toplumları sınır gözetmeksizin sarmaya devam eden bu durumu tecrübe etmiş bulunmaktayız. Bütün dünyayı aynı anda saran ve Covid -19 adıyla bilinen salgının, her gruptan, her yaştan insanı kendi içine hapsedmiştir. Covid-19 Pandemisi toplumun her kesiminden insanı bir şekilde etkisi altına alabilmektedir. Bu yüzden biz hangi sınırları çizersek çizelim, hangi duvarları örsek örelim bu durumdan kaçışın pek mümkün olmadığı görünmektedir. Bu çalışmanın amacı, küresel dünyanın beraberinde getirmiş olduğu Göç, Covid-19 ve benzeri, insan yaşamında derin izler bırakan olayları değişen dünya düzeniyle birlikte farklılaşan güvenlik algılarıyla yeniden düşünmektir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Küreselleşme, Küresel Köy, Farklılaşma,
Covid-19.

* İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, kenant.fidan@hotmail.com,
ORCID: 0000-0001-6054-0576.

Abstract

The world is increasingly becoming a 'globalizing village'. This globalization has been the harbinger of prosperity as well as problems. Political and humanitarian crises in many parts of the world are taking a chaotic form day by day. If we list the most important problems of today's global world: political instability, the phenomenon of migration arising from conflict and violence. Particularly, the covid-19 that emerged in 2019, which we left behind, has dragged the socio-economic life of the society from drama to drama. Millions of people on the move can infect each other with diseases that we have not even heard of. Marshall McLuhan's 'global village' metaphor best explains this situation. We have experienced this so-called 'global village', which continues to surround all societies without borders. The epidemic, known as Covid-19, which engulfs the whole world at the same time, has imprisoned people of all ages and groups within itself. The Covid-19 Pandemic can affect people from all walks of life in one way or another. Therefore, no matter what borders we draw or what walls we build, it seems that it is not possible to escape from this situation. The aim of this study is to rethink the events that have brought with it the global world, such as Migration, Covid-19, and similar events that leave deep traces in human life, with the perception of security that differs with the changing world order.

Keywords: Security, Globalization, Global Village, Differentiation, Covid-19.

Giriş

Toplumların geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş süreçlerinde veya kendisini geliştirirken bilerek ya da bilmeyerek doğaya karşı yaptığı müdahaleler birtakım hastalıklarla yüzleşmesine neden olmuştur. O yüzden “hastalıklar yaşamın kendisi kadar eski bir biyolojik süreçtir” sözünü rahatlıkla ifade edebiliriz.

19. yüzyılda Andrew Nikiforuk'un ‘insanlar neden hastalanırlar?’ sorusuna, Prusyalı tıp reformcusu Rudolf Virchow'un net olarak cevap verdiği “Değişen yaşam koşulları” fikrindedir. Bakteriyolog Virchow, mikroplar hakkında uzun

araştırmalarından sonra, hastalığın en iyi ve kısa izahını yapmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi, “Değişen yaşam koşulları” yemek alışkanlıkları, ticaret, seyahat, ev yaşamı, giysiler ve hava durumu neticede tüm çevredir. Yaşam şartlarına müdahale edildiği zaman, insanlar ile mikroplar arasındaki ilişkinin önceden ön görülmeyen, çoğunlukla da ölümcül bir sonuca doğru farklılaşacağını ileri sürmüştür. Modern salgın hastalıklar biliminin otorite ismi olan Virchow, bu fikirlerini ilk kez, 1848 yılında, bugünkü Çekoslovakya ile Almanya’nın parçası olan Yukarı Silezya’da yoksul pamuk işçileri arasında yayılan tifüs salgını araştırdığı dönemlerde söylemiştir. Ziyaretinin akabinde hazırladığı raporda, tifüs mikrobusunun sebebini çok şiddetli yağmurlar, kötü hayat şartları ve yoksulluğu sorumlu tutmuştur (Özdemir, 2010: s. 6).

Ortaçağ Avrupa’sında görülen sıtma, çiçek, kızamık, skorbüt, uyuz, difteri, grip, tifo, tifüs, dizanteri, ergotizm, cüzzam, frengi, tüberküloz, veba ve günümüzde ortaya çıkan Covid-19 salgınları insanların hastalıklarla uzun ilişkilerinde en çok kayıp verdiği süreçlerden birisini oluşturur. Ortaçağ Avrupa’sından bu yana insanoğlunun en sadık arkadaşları ilginç bir şekilde hastalıklar olmuştur. Dünya üzerinde adeta bir hayalet gibi dolaşıp yalnızca toplu ölümlere sebep olmayan bu hastalıklar ayrıca dünyanın toplumsal yapısını da derinden etkilemiştir. Bu noktada olaylara tarihsel arka planıyla bakıldığında, günümüzün ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeleri geçmişle bağlantılıdır. Bu yüzden günümüzün olaylarının daha iyi analizi için, geçmişin olaylarını bilmemiz elzemdir. Geçmişte yaşanan birtakım gelişmelerin bazıları günümüz olaylarını teğet geçerken, bazıları da çok derinden etkili olmuştur. Küreselleşme, göç, salgın hastalıklar vb. toplumu derinden sarsan değişim ve dönüşüm faaliyetleri beraberinde çağımızın siyasal düşünüşüne, ekonomik yapısına önemli değişimlere sebebiyet vermiştir.

Bütün dünyayı etkileyen Covid-19 adıyla bilinen salgın, her gruptan, her yaştan insanı kendi içine hapsedmiştir. Bütün insanları sınır gözetmeksizin vurmaya devam eden bu salgın dünyada üretimin durduğu, nüfusun yarısına yakınının kısmen veya tamamen içeriye kapandığı, toplumsal ilişkilerin en aza indiği bir küresel karantina halinin yaşanmasına yol açmıştır. Sadece sağlık ve ekonomik açıdan değil, aynı

zamanda siyasal, kültürel ve insani varoluş bakımından bir alt üst oluşun bunalımına yol açmıştır. Bu noktada, virüs için “İnsanlar nefesleriyle her yere ölüm getirdiler ve tanıştıkları herkese verdiler” sözü söylenebilir.

1-Modern Toplumda Güvenlik Sorunsalı

Modernite sorunsalı, bu sorunsalın geçmişten günümüze dek geçirdiği gelişim ve günümüzde aldığı kavramsal şekiller 21. yüzyıl başlarında yeniden çok önemli sosyolojik bir sorun olarak ortaya çıktı. Sosyoloji ve modern kurumların oluşumu arasındaki ilişkiler uzun zaman önce kabul edilmiştir. Fakat günümüzde sadece bu bağlantıların önceliklerden daha sofistike ve sorunlu olduklarını değil, aynı zamanda modernitenin doğası mevzusunda bir yeniden düşünme girişiminin sosyolojik analizinin temel öncüllerinin tekrardan ele alınmasını önemli kılmıştır. Modern kurumlar, önceki tüm toplumsal düzen şekillerinden dinamikleri, geleneksel alışkanlıklar ve adetleri aşındırma seviyeleri ve küresel seviyedeki etkileri açısından diğerlerinden ayrılır. Fakat bunlar kapsamlı dönüşümler değildir. Modernite gündelik toplumsal yaşamın doğasını derinden etkiler. Kurumsal seviyede ele alınması gereken modernitede kurumlar köklü dönüşümlere neden olsa da; bireysel yaşamla iç içe geçtiği unutulmamalıdır. Gerçekte, moderniteye has özelliklerden birisi, ‘karşıt’ faktör yayılcılık ve niyetlilik, yani küreselleştirici etkileri ile kişisel ihtiyaç tutumları arasında gittikçe artan çift yönlü bağlantıdır (Giddens, 2010: s. 11).

Toplumsal manada güvenliğin reel şartlarının ötesinde algılarla da yönetilebilen bir durumun olduğu göz önünde alındığında, her toplumsal dönemin kendine özgü tehditleri ve bu tehditler çerçevesinde şekillenen bir güvenlik kaygısının var olduğu düşünülebilir. Bu anlamda güvenlik kavramının modern toplumun olgunlaşma süreci içerisinde nasıl şekillendiğini kavramak için, modernliğin temellerinin atıldığı Ortaçağ sonrası dönemden günümüze, güvenlik hakkındaki temel yaklaşımları belli evrelere ayırarak ele almak yerinde bir karar olacaktır. İlk olarak, toplumsal düzenin sağlanamadığı, din ve mezhep farklılıklarına dayalı çatışmaların ve savaşların sürdüğü modernlik öncesi Ortaçağ dönemi, güvenliğin siyaset ilişkisinin kurulamadığı bir dönem olarak var sayılabilir. Ortaçağ’da güvenlik algısı, istilacı ve

yağmacılardan gelecek tehditlere karşı bireylerin varlığını muhafaza etme mücadelesi etrafında oluşmuştur. Bu anlamda Hristiyanlık'taki mezhepsel farklılıklar üzerine üretilen 'ötekiler' temel güvenlik tehditleri arasında yer almış, 'öteki dinden' olmak tehditle karşı karşıya kalmayı da beraberinde getirmiştir. Dahası, feodal ilişkilerin hüküm sürdüğü bu dönemde şiddet, günlük yaşamın her alanında söz konusudur ve şiddet kullanımına dayanan feodal ilişkiler, toplumda güvensizliği tetikleyen önemli bir başka tehdit unsuru olarak algılanmaktadır (Elmas, 2013: s. 6).

İkincisi, modern toplumun siyasi zeminin filizlenmesinde mihenk taşı rolündeki Vestfalya Antlaşması¹, modernliğin olgunlaşması bakımından oldukça önemlidir. Özellikle 17. yüzyılda sonrasında Hristiyanlık dinin Avrupa'daki egemenlik ve güvenlik problemini çözümünde birleştirici bir güç olmadığı fark edilmiştir. Bu noktada, devletin kendini ulusa ait belli toprak parçası üzerindeki tek hâkim güç olarak görmesiyle iç ve dış siyaset ayrılmıştır. Üçüncüsü, modernliğin güvenlik hakkındaki tutumunu kavramak açısından bir diğer önemli köşe taşı Fransız İhtilali'dir. Güvenliğin tesis edilmesi noktasında devletin temel amacı olduğu ve güvenliğin diplomatik ve askeri yöntemlerle sağlanabileceği fikri, İhtilal ile beraber daha da kuvvetlenmiştir. Bu anlamda Avrupa özelinde güvenlik, büyük oranda 'devlet-diplomasi-ordu' arasındaki ilişki çerçevesinde kabul edilmeye başlanmıştır. Ulusal ve askeri boyutun önemine işaret edildiği Fransız İhtilali ile adalet ve eşitlik gibi kavramlarla birlikte güvenlik de siyasi bir mana kazanmıştır. Bu yönüyle toplumsal düzen ve kararlılık, ulus-devlet himayesi altında ve sadece askeri tekniklere dayalı bir ulusal güvenlik anlayış ile inşaa edilebileceği öngörüsü bu dönemde ön plana çıkmış ve bu yaklaşım yakın zamana

¹Yüzyıllar süresince dünya hâkimiyeti sınırları belirlenmiş hükümler devlet üzerine inşa edilen Vestfalya Barışının normatif hâkimiyetini gösterdi. Netice itibarıyla, her devletleri her biri sınırları dâhilinde ileri derecede otoriteye hâkimdi. Diğer devletlerin de bu haklarına saygı göstermeliydi. Modern uluslararası hukuk diğer devletlerle diplomatik ilişkilere girme yetkisini de kapsayan bu formel eşitlik öncülünden ortaya çıktı. Hükümlerlik, devletlerin, kendi rızasına bağlı kalmaksızın bağlayıcı olan 'tabii hukuk' üzerinde inşa edilenler dışında, hiçbir hukuki vazifeye tabi olmadığı şeklinde yorumlandı. Bu formelleştirilmiş dünya düzeni anlayışının, bir siyasi topluluğun dini bağını uluslararası çekişmelerden uzaklaştırma yönünde bir tarihi eğilim açığa vurduğunu hatırlamakta fayda vardır. Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen dini savaşların sonucunda Vestfalya Barışı imzalanmıştır. Ayrıca bu antlaşma laikleştirici tutumların ekonomik ve siyasi alanlarda yükselen etkisini de yansıttı. Bkz. (Falk, 2001, s. 25-26).

kadar önemini korumuştur. Vestfalya Antlaşması² ile temelleri atılan günümüz modern siyasi sistemin güvenlik hakkındaki endişeleri, çoğunlukla devlet çıkarları merkezinde ve ulusal güvenlik kavramı çerçevesinde şekillenmiştir (Elmas, 2013: s. 6-7).

Modern çağın soyut sistemleri gündelik yaşamın sürekliliğiyle bağlantılı nispeten güvenli büyük alanlar yaratır. Risk kavramları içinde düşünmek kesinlikle huzursuz edici özelliklere sahiptir. Fakat ayrıca sonuçları istikrarlı kılmaya çalışma aracı, bir geleceği kolonileştirme şeklidir. Modern kurumlara has nispeten sabit, kapsamlı ve hızlı değişme ivmesi, yapılaşmış refleksiviteyle birlikte, felsefi yorum seviyesinde olduğu kadar gündelik pratikler düzeyinde de hiçbir şeyin sorgulanmadan benimsenemeyeceği manası taşır (Giddens, 2010: s. 173). J. Rousseau'a göre, Modern toplumda: *“Konuştuğumuz insanlar, asla görüştüğümüz insanlar değildir; duyguları hiçbir zaman yüreklerinden gelmez, ışıkları hiçbir zaman kafalarının içinde değildir, konuşmaları hiçbir zaman fikirlerini temsil etmez; onların yalnızca yüzleri seçilir ve bir toplumda neredeyse hareketli bir tablo önünde oluruz: Orada rahat seyirci kendisinden başka kimseyi heyecanlandırmaz”* (Rousseau, 1999: s. 266).

Rousseau'nun belirttiği gibi modern toplumda bireylerin çok soğuk bir duruş sergilediğini içindeki fikirlerle bunların dışa yansıması arasında çok derin tutarsızlıkların olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda, Modern toplumun soyut, donuk, çelişkili ve tutarsız bireyi küresel dünyada bir güven sorununu doğurmuştur. Kimsenin

² Vestfalya Barışı (Peace of Westphalia) Katolik ve Protestan devletlerarasında Otuz Yıl Savaşları olarak anılan (1618-1648) çatışmaları sonlandıran bir barış antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın mahiyeti; uluslararası ilişkiler disiplini açısından çok büyüktür. Bu anlaşma, Modern uluslararası sistemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Savaşı sonlandıran bu Antlaşma ile günümüz Avrupa'sının Laik Devletleri ve Modern Uluslararası Sistemi inşa edilmiştir. Vestfalya Barışı ile özgür bir ortam oluşmuş, böylece devletlerin mezhep seçimi ve ibadetleri gerçekleştirebilmeleri kolaylaşmıştır. Bunun sonucunda Avrupa'da din savaşları yaşanmamış ve günümüz uluslararası ilişkilerini içeren egemen ve laik ulus devletlerin temelleri atılmıştır. <https://beynelmilepost.com/vestfalya-antlasmasi-nedir-onemi-sonuclari/> Küresel politikanın post-Vestfalyan görüntüsünün ehemmiyetini kavramak için öncelikle işe Vestfalya gerçekliğini mümkün olduğunca kapsamlı şekilde açıklamakta fayda vardır. Kısacası, Vestfalya uluslararası otoritenin devlet merkezli, egemenlik yönelimli, belli bir toprak parçasıyla sınırlı çerçevesini belirleyen, hem de tarihin gelgitleriyle kimlik değiştiren egemen veya hegemonik siyasal aktörlerce şekillendirilen ve yönetilen, hiyerarşik şekilde yapılandırılmış bir dünya düzenini tanımlayan bir kısaltma olarak kullanıldığından, karmaşık bir yapı teşkil eder. Vestfalya bir olay olarak, dar anlamda Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) sonlarında yapılan Avrupa barış antlaşmasıdır. Bkz. (Falk, 2004: s. 26).

kimseye güvenmediği insanların sürekli bir koruma/kollama ihtiyacına gereksinim duyduğu döneme doğru dönüşüm yaşanmıştır. Modern toplumun beraberinde güvensizlik günümüzde insanları güven arayışına sürüklemiştir. Günümüzde güvenli siteler, güvenlik kameralar küresel dünyanın güvenlik kaygılarının bir sonucudur. Bu anlamda, küreselleşme ile güvenliğin sağlanması arasında yakın bir ilişki vardır.

2-Küreselleşme Serüveni ve Güvenlik İlişkisi

Küreselleşme ya da Globalleşme, günlük hayatta sık kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Ancak küreselleşme ile kastedilen ya da vurgulanan 'durum' çok açık bir görünüme sahip değildir. Bazen bu kavram dünya toplumlarının birbirine benzeme aşamalarını; bununla ilişkili olarak tek bir global kültürün ortaya çıkmasını; bazen de toplumların, toplulukların ve kimliklerin kendi farklılıklarını izah etme süreçlerinde yer alabilmektedir (Keyman ve Sarıbay, 1998: s. 9).

Küreselleşme ile güvenliğin sağlanması arasında gerek şekil gerekse de öz bakımından bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkinin en yaygın izahı, devlete dışardan müdahale ettiği küreselleşmenin, onun içinde işlediği, güvenlik çerçevesini şekillendirdiğidir. Netice itibarıyla, devlet güvenlik üretiminde azalmış bir kapasiteye sahipmiş gibi yansıtılır: Güvenliğin küresel hale gelmesi ile saldırıya karşı hazırlıklı olan devlet başka bir siyasal meydan okuma sunar. Bu tür izahlar oldukça kusurlu ve yanıltıcıdır. Şapkadan, devletlerin ötesinde ve üzerinde gerçekleşen, onlardan ayrılmış bir süreç olarak ve basitçe onlara dışarıdan etki eden yeni bir kısıtlayıcı bir küreselleşme şekli çıkarırlar (Crack, 2008: s. 215).

Son yıllarda, küreselleşme sosyal bilimler alanında çok fazla tartışılan mevzuların başında yer almaktadır. Bunun nedeni, küreselleşmenin sosyal hayatın her alanını etkileyen bir yönünün olmasıdır. Küreselleşme, bir taraftan açıklanması gereken bir olgu olarak ele alınırken diğer taraftan bu olgunun sosyal gerçekliği değiştirici etkisi esas akım sosyal bilim paradigmasını da eleştirilebilir bir duruma getirmiştir. Böylece, sosyal bilimlerde, yoğun olarak yöntem tartışmaları yapılmaya başlanmış hatta sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması gündeme getirilmiştir. Sosyal gerçeklik ile onu ele alan bilim dalları arasındaki bağlantı, özne-nesne

bütünlüğü bağlamında düşünüldüğünde, yapılan yeniden yapılandırma çalışmalarının veya gayretlerinin, bu özne-nesne bütünlüğünün yeni ideolojik şekillerini üretmenin araçlarından öteye gidemediği görülmüştür. Küreselleşme, bir taraftan toplumsal gerçekliğin tekrardan kurulması özelliği taşıırken diğer yandan bu inşanın, nesnenin aldığı yeni şekil istikametinde izah edilmesi dolayısıyla da meşruluğun sağlanması için ussallaştırılmasına yönelik yeni sosyal bilim paradigmasının inşa edilmesi ve ana akım sosyal bilim paradigmasının eleştirilebilir bir duruma getirilmesi aşamasını içermektedir. Küreselleşmenin bu özelliği, onun açıklanması açısından bir sorununu ortaya koymaktadır (Akbulut, 2007: s. 17-19). Küreselliğin pek çok kılıfa bürünmesi onun neliği ve güvenilirliği konusunda ortak bir uzlaşıdan öteye götürmüştür. Gittikçe küresel bir köy haline gelen dünyanın bir yerinde meydana gelen bir gelişme diğer yerleri de etkilemektedir. Bu anlamda, küreselleşmeyi dünyanın bütünleşme süreci olarak tanımayabiliriz.

İnsanlık tarihi süresince büyük değişim ve dönüşümler birey ve toplum hayatında önemli tedirginliklere sebebiyet vermiştir. Günümüzde kürenin içinden geçtiği süreç, bu süreci ortaya koyan olay ve faktörler, güçler, yönelebileceği istikamet, farklı sosyo-ekonomik yapılarda yaratacağı değişmelere ilişkin kaygıları da beraberinde getiriyor. Bu noktada, her kuşku bir anlamda bir soruya tekabül eder (Kaya, 2007: s. 16).

Küreselleşme görünmez elin görünür olma gayretidir. Milli olmaktan çıkarılarak yöneten görünmez elin, yalnızca dünya piyasasına değil, “küre”ye hâkim olma çabası gösteren bir ideolojidir. “Görünmez el”in ekonomide görünür durumunun siyasette de yansıdığı görülmüştür. Küreselleşmenin bir tarafı dijital fareler eliyle milliyet ağlarını dışlarken, diğer taraftan görünmez elin çok kollu örümceği, küresel ağın oluşumu ile uğraşmaktadır. Dijital farelerin dışlediği milli ağlardan kopan parçalar, küresel ağa takılmaktadır. Bu açıdan cebimize giren görünmez elin, irademize de el atmasının önüne geçilmelidir. Küresel ağın bir merkezi bulunmaktadır ve merkezde kara bir delik mevcuttur. Burada devasa bir örümcek bulunmaktadır. Avları ağa takılınca çıkıp onu yer. Dolayısıyla parçalarla

beslenmektedir. Söz konusu parçalama fonksiyonunu ise küresel ölçekli demokrasi etiketi altında yürütmektedir (Tatar, 2007: s. 29).

Küresel dilin kullandığı kelimelere bakıldığında, ortak bir deneyim ve yaklaşım yapısının şekillenmesinde rol oynayan dil uygulaması Amerikalı küreselleştiricilerin sosyal bilimler, insan hakları, piyasa ve çok kültürlülük söylemlerinden oluşturulmuş kelimeler kullanmalarıdır. Küresel gündemlerin gücü ve bunların her birine has işlevsel amaçların meşruiyeti bu kelimelerin terimleriyle sağlanmakta, en derin normatif bağlılıklar bu çerçeve kapsamında şekillenerek anlam kazanmaktadır. Bu mevzuda özellikle düşünceli bir üst düzey yönetici şunları dile getirmiştir: ‘Sözlerimiz dünyamızın kurucusudur; dili kullanmaya başladığınız anda düşünce yapılarını, idealleri ve zihniyet modelleri, bir başka deyişle, dünya görüşlerini biçimlendirmeye başlıyorsunuz’. İster kamu politikaları olsun, ister tüketici araştırmaları, isterse de program değerlendirme amacıyla olsun, büyük küresel elitler gündemlerinin çerçevesini oluşturmak ve yönetime veya programa ilişkin herhangi bir problemi çözmek için sosyal bilimlerin dilinden ve tekniklerinden yararlanılır. Coca-Cola’nın ‘ön araştırma’ yapması, Nike’ın pazarlamada pek çok odak grup toplantısına başvurması... ve benzeri pek çok alanı içerir. Mesela uluslararası sivil toplum kuruluşlarının üst kadroları arasında profesyonel sosyal bilimcilerin bulunması ve çokuluslu şirketlerin bünyelerinde sosyal bilimci istihdam etmesi tesadüf değildir. Coca-cola gibi varlıklı bir şirketin kadrosunda stratejik pazarlamayla ilgili mevzularda çalışmakta olan elli kültürel antropolog, sosyolog, davranışsal psikolog ve entnograf yer almaktadır. Görüldüğü gibi sosyal bilimlerin dili her yerde kullanılmakta, ideolojik olarak birbirine karşı kuruluşların iddiaları ve misyonları bu perspektifte dile getirilmektedir (Berger, 2003: s. 344-345).

3. İnsanlığın Görünmez Düşmanlarla Savaşı: Salgın Hastalıklar, Covid-19 ve Değişen Güvenlik Algısı

“...Hastalık öyle şiddetliydi ki, kimse ne olacağını bilmiyor, tanrısal ve saygıdeğer her şeye karşı saygı kaybediliyordu. Mezarlarla ilgili eski adetlerin tümü alt üst oldu. Ölüler, elden nasıl geliyorsa öyle

gömülüyordu. Birçoğu uygunsuz mezarlara yatırılıyor, ayrıca bunca insan kaybedildiğinden beri, gerekli eşya da bulunamıyordu. Bazıları ölülerini, ellerini sahiplerinden çabuk tutarak başkalarının hazırladığı odun yığınlarının üstüne yerleştiriyor ve odunları ateşliyor, başkalarını ateşlenmiş bir yığına, öbür cesetlerini yanına atarak kaçıyorlardı.” (Thukydides, 1976: s. 118; Akt. Özdemir, 2010: s. 3).

Tarihsel arka planı bağlamıyla eski devirlerden günümüze kadar insanlık, kıyasıyla savaşa, siyasi ve sosyal olayları tecrübe etmiştir. Özellikle tarihsel süreçte yapılan savaşlar, toplumların ve devletlerin kaderini önemli derecede etkilemiştir. Dış dişe yapılan savaşta yanı sıra insanlık, gözle göremediği mikrop savaşının bir parçası oldu. Modern dönemde ‘mikrop teorisi’ ortaya atılmadan önce insanlık, hastalıkların baş sorumlusu mikropardan habersizdiler. Son zamanlarda bunlar üzerinde yapılan çalışmalar, onların çeşit bakımından çok zengin olduklarını ve varlıklarının insanlık hatta dünya kadar eski olduklarını ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda mikropların bu özelliğiyle hem biyoloji hem de tıp için önemli bir alan oluşturmuştur. Modern bilim mikropları keşfetmeden önce Çin’de, Sümerlerde, Hititlerde, Mezopotamya’da, Antik Yunan’da, Roma’da, Persler’de Mısır’da ve daha birçok uygarlıkta birtakım hastalıklar patlak vermiştir. Bu yüzden günümüzde olduğu gibi tarihin pek çok döneminde mikroplarla ilişkili toplu insan ölümleri meydana gelmiştir. İnsanların çoğunluğu hastalıklardan öldüğünden mikropların tarihi şekillendirdiği doğrudur (Karaimamoğlu, 2021: s. 9).

Tarihsel açıdan savaşlar ve salgın hastalıklar arasında nasıl bir ilişki vardır? Sorusuna bakıldığında: Savaşlar sonucunda salgınların etkin olduğu eski dönemlerde hastalığa bağlı mikropların yayılması ile imparatorlukların yıkılması arasında kayda değer bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle insanların ölüm sebeplerinin başında hastalıkların geldiği, tarihi şekillendirmede de oldukça etkili olduğu fikri yaygındır. Altı çizilen bir başka durum ise, Eski dünyada topluluklar içerisinde sadece mal, düşünce ve teknikler aktarılmamış, ‘hastalık mikropları’ da toplumdan topluma aktarılmıştır.

İlişkiler ilerledikçe, daha önce büyük ölçüde Avrasya'nın ve Afrika'nın belli bölgelerinde sınırlı kalan hastalıklar başka bölgelere de yayılmış ve daha önce hastalığın görülmediği bölgelerde büyük ölümlerin sebebi olmuştur. M.S 1. ve 2. yüzyıllarda pek çok salgın hastalığın bu toplumlara kırıp geçtiğini Çin ve Roma kayıtlarında rastlanılmıştır. Avrasya'nın ülkeler arasında ve Afrika'nın pek çok bölgesinde yoğun ilişkilerin yaydığı salgın hastalıkların Roma ve Hun İmparatorluklarında önemli etken olmuştur (Özdemir, 2010: s. 4).

Antikçağ'dan günümüze dek tarihin her döneminde sayıları yüzbinleri bulan irili ufaklı ordular kurulmuş, olayların yönünü değiştiren savaşlar yapılmıştır. Yakın zamana kadar asker sayısının fazlalığının önemli bir üstünlük sağladığı konvansiyonel ordularını aktarmak da ciddi bir sorundu. Bu durumdaki insanların hareketliliği ve savaşın doğası gereği ortaya çıkan hijyen ve sağlık problemleri, çeşitli salgınları ortaya çıkarmakla kalmamış, yayılmasına da ortam hazırlamıştır. Özellikle hastalıkların kol gezdiği, enfeksiyon girdabına yapılmış kalabalık Ortaçağ ordularında hastalıklar hiçbir zaman eksik olmamıştır. Bu ordular, buldukları bölgelerde ve yolculukları sırasında yakalandıkları hastalıkları başka bölgelere taşıırken, gittikleri bölgelerdeki endemik hastalıkları da yaşadıkları coğrafyaya götürmüşlerdir. Haçlı ordularının yaptıkları da bu yönde idi. Orta Çağ'ın en devasa kitlesel hareketlerinden birisini teşkil eden, Batı'dan Doğu'ya ve tekrar Batı'ya hareket eden Haçlı ordularını aracılığıyla olmuştur. Son derece kalabalık birliklerle hareket eden seferlerle Haçlı ordularını arasında birtakım hastalıklar çıkmış, çok sayıda insan ölmüş, hayatta kalanlar ise bu hastalıkları gittikleri yerlere yaymışlardır (Karaimamoğlu, 2021: s. 75).

Çağlar boyunca veba Avrupa'da, aynı Doğu toplumlarında görüldüğü gibi, insanların günahlarına karşılık gönderilen bir musibet olarak da düşünülmüştü. Bu noktada, salgınları ilahi bir ceza olarak değerlendirmek ilahi dinlerin ortak noktasıdır. İnsanoğlu bu toplu ölümlerin neyden kaynaklandığını tarih boyunca merak etmiştir. Ne var ki, günümüzden bir asırdan biraz daha bir süreç öncesine kadar insanlık mikroptan habersizdi. Salgın hastalıkların topraktaki ceset ve başka maddelerin çürümesi sonucu ortaya çıkan miyasmadan kaynaklandığını daha ilk çağlardan beri

hâkim kanı olmuştu ve XIX. asır sonlarında bu hastalıkların sebebinin mikrop olduğu ispatlanana kadar böyle devam etti. Vebanın asıl kaynağı hakkında özellikle Avrupa'da ilginç yaklaşımlar ileri sürüldü. İlginç bir örnek olarak, Yahudilerin havayı kirletmesi ve sulara zehir atması nedeniyle ölümlerin meydana geldiğine inanılmıştır. Pandeminin devam ettiği yıllarda Yahudiler için veba haricinde Hıristiyanlar da büyük bir tehdit oluşturmuştur. Çünkü Hıristiyanlar vebanın asıl kaynağını Yahudilerde aramışlar ve her ikisi de birbirlerini bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bu yüzden birçok şehirde Yahudiler yakılmış ve neticede Polonya ve Rusya'ya kaçıp gidenlerden sonra Ortaçağ Avrupası'nda neredeyse hiç Yahudi kalmadı. Ortaçağ'da veba feodal sistemi derinden vurmuştur. İş gücü azalınca köylü emeğinin karşılığını almaya başlamış, toprak sahipleri arazilerini bölüp köylülere kiralamışlardır. Ayrıca, kilisedeki din adamlarının ölümü ve Latincenin etiğindeki gücünün zayıflaması, kilisenin hastalığa karşı çaresiz kalması halk nezdinde itibarını yitirmiştir (Ayar ve Özçelik, 2015: s. 53-54).

On dördüncü ve on yedinci yüzyıllar arasında Avrupa'da orduların yer değiştirmesinin, vebanın yayılmasına nasıl yol açtığını izah eden pek çok kanıt rastlanılmıştır. Panzac'ın vebanın yayılması örnekleri de aynı durumu on sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu için de kanıtlanmıştır. Alman hijyen uzmanı P. Mühlens, sivil halkın ve ordunun sağlık durumunun savaşın neticesi üzerindeki etkisine işaret ederken önemli analizlerde bulunmuştur. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki savaşlar göstermiştir ki, savaş hijyeni, özellikle sıcak yerlerde savaş taktiğinin önemli bir parçasını oluşturur. Soğuk bölgelerin savaş koşullarının sıcak bölgelere göre kendine göre farklı özellikleri mevcuttur. Kışın ölümler arttığı gibi, belirli hastalıklarda da artış yaşanmaktadır. Mesela, İnfluenza salgınları kışları görülmektedir. Bu yüzden kışın hastaların sayısı en yüksek seviyesine ulaşmaktadır (Özdemir, 2010: s. 8). Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere savaşlarda ve hastalıktan ölüm sayıları verilmiştir:

Tablo 1:*1914 Öncesi Bazı Savaşlarda Kayıplar*

Ordunun Adı	Yıllar	Asker Sayısı	Çatışmada Ölüm (1)	Hastalıktan Ölüm (2)
Kırım Savaşı (Fransız)	1854-1856	301,000	20.000	75,000
Fransa-Prusya Savaşı (Prusya)	1870-1871	800.000	28,300	14,904
Rus-Japon Savaşı (Japon)	1904-1905	420,000	58.887	27,158
Rus-Japon Savaşı (Rus)	1904-1905	490,000	47,608	27,830

Şekil 1: (Özdemir, 2010: s. 8).

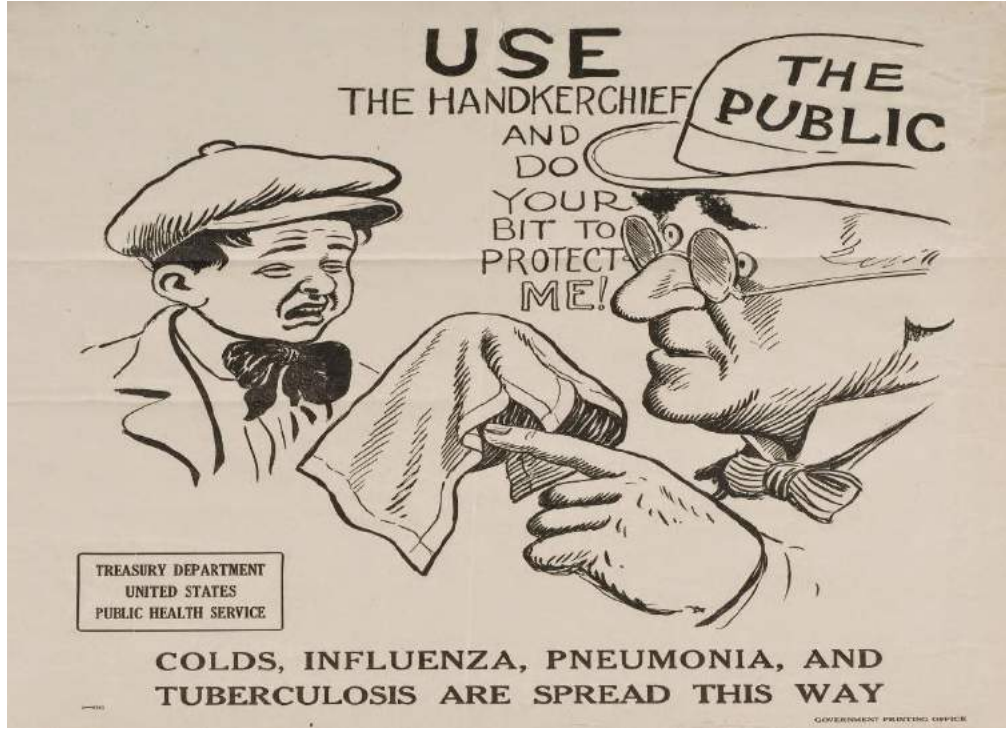
Savaş ve ordu hastalığı olarak tifo, tarihteki hemen hemen her savaşta rastlanmıştır. Dünya Savaşında Avrupa Cephesindeki bütün ordularda tifo görülmüştür. Avusturya, Fransa, Almanya'da tifoya yakalananların sayısı çok fazla iken, temizlikte titiz ve düzenli tifo aşısı yaptırdığından Amerika Ordusu'nda düşüktür. 1914 yılında İngiliz ve Fransız Ordularında, savaşlarda önemli ölüm sebebi olan hastalıkların etkisi düşmüştür. Örneğin, 1899-1902 yıllarındaki Boer Savaşı, İngilizler açısından mermilerden çok hastalıklardan ölümlerin olduğu son savaş olmuştur (Özdemir, 2010: s. 8-9). Hastalıklar bazen de salgınlar hep var olmuştur. Kara ölüm ile başlayan salgın serüveni, İspanyol Gribi ile devam etmiş, SARS, Ebola, Domuz Gribi gibi pek çok sayıda salgın ile devam etmiştir. İspanyol gribi olarak bilinen salgında iki dünya savaşında ölenlerin toplamından daha çok insan yaşamını kaybetmiştir. İnsanların hazırlıksız olarak tecrübe ettiği bu salgınların ekonomik sonuçları insanlarda derin etki bırakmıştır (Tan ve Tayanç, 2020: s. 81).

Görsel: 1'de, 12 Ocak 1890 tarihli *Le Petit Parisien*, her Pazar bir güncel olaya ayırdığı illüstrasyonlu kapağını bu sefer 1889-1890 'Rus gribi' pandemisine yer vermiş: 'İnfluenza Paris'te.' (ABD Ulusal Tıp Kütüphanesi) (Temel, 2015: s. 32).

Kapakta, en altta izahlarıyla üç farklı sahne resmedilmiştir: (1) 'Beaujon Hastanesi'nin bahçesindeki hasta çadırı Hastaların hastane dışında müstakil bir çadıra yerleştirilmiş olması, yetkililerin gribin yüksek bulaşıcılığının bilincinde olduğuna işaret etmektedir. Hemşirenin yüzündeki tebessüm ve çadırın içindeki genel sükûnet, İkinci sahnede salgını dillerine dolayan çalgıcılarla beraber, bunun çok yıkıcı bir salgın olmadığını akıllara düşürüyor. 'Yeni şarkı: İnfluenza, dünyanın her yanında!' Salgının bütün dünyaya yayılmış olduğu bildiriliyor. Çalgıcıların yanındaki çocuk, yine 'İnfluenza' manşetli bir gazete okumakta. Üçüncü ise, 'Salgın mağduru ailelere yardım malzemelerinin dağıtımı.' (Temel, 2015: s. 32). Bilim adamları 1890'lerin başındaki Büyük Rus Gribi'nin ineklerden insanlara geçen Kovid benzeri bir virüs olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Covid-19 salgınının da yarasalardan yayıldığı düşünülüyor olması iki

salgının benzer taraflarının olduğunun göstergesidir.
<https://www.theguardian.com/world/2020> (Erişim Tarihi: 16.12.2021).

Görsel 2: Kasım 1918 yıllarında yayımlanan ve meşhur karikatürist Clifford K. Berrman tarafından çizilmiş olan bir poster. (ABD Ulusal Tıp Kütüphanesi), Görselde anlatılan: Halk, aksırmak üzere olan çocuğa sesleniyor: 'Mendilini kullan ve beni korumak için üzerine düşeni yap!' Çünkü Grip, Pnömoni, Nezle ve tüberküloz bu yolla yayılıyor. (Temel, 2015: s. 103).

Pandemi; dünyada birçok ülkede ya da kıtada, geniş bir bölgede yayılan ve etkisini hissettiren salgın hastalıklara denir. Pandemi, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) tanımlamasına göre, bir hastalığın pandemi olması için genel anlamda üç kriteri yerine getirmesi gerekir. Birincisi, yeni bir virüs ya da mutasyona uğramış bir etken olması, ikincisi, insanlara kolayca geçilebilmesi, üçüncüsü, insandan insana kolay ve sürekli bir şekilde bulaşması olarak ifade edebiliriz. Pandemi ilanı, bir pandemi konusunda belirli kriterler gerçekleştiğinde DSÖ tarafından duyurulmaktadır. Bu ilanın dayanağı, bütün ülkeler için yeni virüsün insandan insana kolay bir tarzda hızlıca yayılıyor olmasıdır. Yeni çıkan Coronavirüs'ün insandan insana kolay bir şekilde hızlıca yayılıyor olması önemli bir kriterdir. Pandeminin toplum düzeyindeki vurucu etkisi virüsün

enfektivitesine, virülansına, toplumdaki bireylerin bağışıklık düzeyine, bireyler arası temas ve toplumlar arası ulaşım şekillerine, risk faktörlerinin varlığına, sunulan sağlık hizmetlerinin varlığına ve iklime bağlı olarak farklılık göstermektedir. koronavirüsün yayılma hızına ve insan sağlığı üzerindeki etkisine bakıldığında genel anlamda koruyucu önlemlerin artırılmasını sağlamak maksadıyla pandemi ilan edilmiştir (TÜBA, 2020: s. 19). Covid-19'un insandan insan kolayca yayılması insanların aklına bunun bir komplo olduğunu akıllara getirmiyor. Çünkü basındaki haberlere bakıldığında Çin'in bu olayı gizlediği, yetkililere konuşma fırsatı verdiğini söyleyebiliriz.

Zizek'e göre, Çin, ifade özgürlüğüne değer verseydi, koronavirüs krizi olmazdı. Bu noktada, Çin vatandaşlarının konuşma özgürlüğüne ve diğer temel haklarına saygı gösterilmedikçe, bu tür krizler yeniden yaşanacaktır (Zizek, 2020: s. 7). Arslan'a göre Koronavirüs'ün yayıldığı ilk dönemde devletlerin ve iktidarların takındığı tutum şu şekildedir:

“...Virüs bugüne kadar görülmedik bir şekilde öldürücüydü, normal bir grip değildi ve yaşanan panik, devletlerin icadı değildi. Yani paniğin gerçek bir temeli vardı. Henüz aşı ve ilacı geliştirmede için insanların bir çözüm bulununcaya kadar, virüsün yayılmasını engellemek ve korunmak için kendilerini izole etmekten başka çareleri yoktu. Dahası, binlerce insanın ölümünün engellenememesinin arkasında yatan neden, devletlerin ve iktidarların-aynı Agamben gibi- virüsün ciddiyetini zamanında kavrayamamaları, hatta redetmeleri ve hazırlıksız yakalanmaları bu virüse karşı, acil bir şekilde karantina tedbirleri al(a)mamış olmalarıydı. Yani sorun insanların kapatılmasında değil, zamanında “kapatılmamasındaydı”; birçok durumda, devletin olağanüstü hal (ya da evde kalma emri) ilan etmekte isteksizliği idi. Örneğin, başta Trump olmak üzere birçok lider, kapitalist şirketleri kurtarma derdine düşüp daha ölüm oranları düşmeden açılmayı tartışmaya başladılar. Bu devletlerin hayatı askıya almak gibi bir dertleri hiç olmadı, aksine eskiye dönmek ve açılmaya

odaklandılar. Diğer bir deyişle, yönetim stratejilerini hayati askıya alarak baskılama değil, açılma ve hayati normalleştirme, çalışanları işbaşına döndürme üzerine kurdular. Yine örneğin Türkiye’de, karantina egemenlerin değil, muhaliflerin talebine dönüştü. Genelde, üretime katılmayan yaş grupları için karantina politikası uygulanarak, gençlerin ve orta yaşların çalışmaya devam etmeleri sağlandı” (Aslan, 2020: s. 15).

Küresel bağlamda, bütün dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs salgının rüzgârı bütün dünyayı çok şiddetli bir şekilde vurmuştur. 1 Aralık 2019 Çin’in Vuhan şehrinde başlayıp tüm dünyaya yayılan salgının ilk vaka sayısının görüldüğü yer, hastalığın adı, virüs cinsi, varış tarihi ve ölüm sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2

Dünya’da Görülen Covid-19 Pandemisinin Ülkelere Göre Dağılımı

Bayraklar	Ülkeler	İlk Vaka	Hastalık	Virüs Cinsi	Varış Tarihi	Ölümler
	Çin’de Covid-19 Pandemisi	Vuhan	Covid-19	Sars-Cov-2	1 Aralık 2019	4.636 (%4.73)
	ABD’de Covid-19 Pandemisi		Covid-19	Sars-Cov-2	21 Ocak 2020	776.311 (%1.63)
	Almanya’da Covid-19 Pandemisi	Bavyera	Covid-19	Sars-Cov-2	27 Ocak 2020	97.221 (%2.02)

	Birleşik Krallıkta Covid-19 Pandemisi	York	Covid-19	Sars-Cov-2	31 Ocak 2020	141.862 (%1.51)
	Fransa'da Covid-19 Pandemisi	Bourdeaux	Covid-19	Sars-Cov-2	24 Ocak 2020	117.965 (%1.63)
	İtalya'da Covid-19 Pandemisi	Roma	Covid-19	Sars-Cov-2	31 Ocak 2020	132.432 (%2.75)
	İspanya'da Covid-19 Pandemisi	La Gomera	Covid-19	Sars-Cov-2	31 Ocak 2020	87.558 (%1.74)
	İran'da Covid-19 Pandemisi	Kum	Covid-19	Sars-Cov-2	19 Şubat 2020	127.551 (%2.12)
	Türkiye'de Covid-19 Pandemisi		Covid-19	Sars-Cov-2	11 Mart 2020	72.314 (%0.87)
	Brezilya'da Covid-19 Pandemisi	São Paulo	Covid-19	Sars-Cov-2	26 Şubat 2020	609.602 (%2.78)
	Hindistan'da Covid-19 Pandemisi	Thrissur, Kerala	Covid-19	Sars-Cov-2	30 Ocak 2020	461.375 (%1.34)

Şekil:2-Dünya'da görülen Covid-19 Pandemisi, <https://ourworldindata.org/coronavirus-data>, https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemisi, (Erişim Tarihi: 1. 12. 2021).

Şekil 2’i incelediğimiz zaman en fazla ölümün görüldüğü ülkenin ABD, olduğu görülmektedir. Dünyada, eskiden beri salgınlar görülmüş ve gelecekte de görülmeye devam edecektir. Bu salgınların ortaya çıkma ihtimalini ortaya koyan bazı faktörler vardı. Bu faktörlerden bazıları “Küreselleşme, nüfus artışı, savaşlar ve terör olayları, sanayileşme ve tüketime atmosfer ve çevre sağlığı üstündeki etkileri, uluslararası seyahat ve ticaretin giderek artması, antimikrobiyal ilaçların yanlış ve yaygın kullanımı ve aşılarla şüpheyle yaklaşan kesimin dünyada sayıca artmaya başlaması” olarak sıralayabiliriz. Ayrıca bazı devletler ve devlet dışı etkenler tarafından kasıtlı olarak bir biyolojik savaş (biyoterörizm) aracı olarak kullanılabilmesine dair senaryoların da sık sık dile getirildiği görülmektedir (Taştan, 2020: s. 7-8). Bunun yanında birçok toplumda Covid-19 Pandemisi’nin büyük güçler tarafından ortaya çıkarıldığı görüşü de savunulmaktadır. (Gülerce v.d., 2021). Dolayısıyla bu pandemiyle birlikte çeşitli komplot teorilerinin de yaygınlaştığı ifade edilebilir.

Koronavirüs tıbbi olarak bulaşıcı olduğu gibi ekonomik olarak da bulaşıcıdır. Bu salgından ilk olarak ülkelerin sağlık sistemleri etkilenmiştir. Pek çok hükümet genel olarak halk sağlığının korunabilmesi ve salgının kontrol edilmesi için sokağa çıkma yasağı, sınırların kapatılması ve sosyal yaşamı kısıtlayıcı birçok tedbir almışlardır. Alınan bu tedbirler aynı zamanda bu sağlık krizinin etkilerinin hızla ekonomi, eğitim ve sosyal yaşam gibi birçok alana yayılmasına sebep olmuştur (Akdoğan, 2021: s. 17). Özellikle salgınlardan sonra meydana gelen nüfus kayıpları ticareti etkilemiş, vergileri gelirlerini düşürmüş, üretimi durdurmuş, enflasyonu artırmış ve asker temininde problemlere neden olmuştur. Bunun yanında kitlesel göçler meydana gelmiş ve birçok bölgenin demografik yapısının birden değişmesine neden olmuştur (Pesen v.d.,2021: s. 246). Virüs toplumsal yaşamın her alanını etkisi altına alan bir özelliğe sahiptir. Bu noktada, koronavirüs’ün hayatın her alanına tesir etmesi toplumları bu salgınla mücadele etmeye ve hayatın tekrardan normalleşmesi konusunda birlikte hareket etmeye sevk eder.

Koronavirüsün herkesin yaşamına az ya da çok sınır koyması, “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak”, hepimiz aynı gemideyiz”³ şeklindeki söylemlere sebep oldu. Üretim ve tüketimin mecburiyetten dolayı durma aşamasına gelmesi, küresel ısınmanın yavaşlaması, bazı devletlerin bölüştürücü adalet mekanizmalarını devreye koyarak kitlesel işsizliğin ve yoksulluğun önüne geçmeye çalışılması, salgının ön görülmeyen bir sonucu olarak küresel kapitalizmle reform vizyonunun güçleneceği algısını ortaya attı. Dahası, sistemin temel kurum ve kurallarının değişmeyeceğini ileri sürenler, salgın süresince sağlık çalışanlarının, fabrika işçilerinin ve servis sektöründe çalışanları güvencesiz iş şartları ve düşük ücretlerle adeta ölüme terk etmişlerdir. Sosyal mesafeyi korumanın herkesin uyabileceği genel geçer bir sağlık tedbiri olmaktan ziyade toplumsal hiyerarşileri yeniden üreten bir ayrıcalık olduğu bizlere anımsattı (Bakıner, 2020: s. 134-135). Yanardağ’a göre, Pandemi, tıbbi bir olgu olmasının yanında birey, aile ve toplumu kayda değer ölçüde etkileyen bir problemdir. Salgın ve benzeri felaketler, sağlık yönünden bir tehlike teşkil etmesinin yanında insanları ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan da olumsuz etkilemektedir. İnsan davranışı ve sosyal iletişim, hastalığın şiddetine bağlı olarak tedavi arayışı süresince, hem hastaları hem de ebeveynlerin yaşam kaliteleri üzerinde önemli bir rol oynamaktadır (Yanardağ vd., 2021: s. 39). Pandemi, birey aile ve toplumda önemli ölçüde korku yaratmıştır.

Küresel Pandemi sürecinin oluşturduğu müphemlik ve güvensizlik, gündelik yaşamda birtakım davranışlarda ciddi değişimlere sebep olmuştur. Örneğin; insanlar daha önce marketten aldığı ambalajlı bir şeyi eve getirir getirmez ambalajı açıp hemen kullanırken, salgınla birlikte dışarıdan alınan ürünlerin pek çoğu eve getirildiğinde deterjanla yıkama, alkollü bezle silme gibi aşamalardan geçirildikten sonra kullanılmaya başlanmıştır. Bu ve benzeri olarak çoğu yerde temizlikle ilgili oluşan üst düzey tedbirler, tek kullanımlık malzemelerin kullanımdaki artış gibi pek çok yeni tedbirlerin küresel panik ve korku ile yaşamımıza giren ‘yeni normlar’ haline geldiğini vurgulamak gerekir (Türk, 2020: s. 131-132).

³ Bu başlık Slavoj Žižek’in *Pandemic! Covid-19 Shakes the World, Or Books*, New York and London, 2020, adlı çalışmasında “We are All in the Same Boat Now” başlığı adı altında geçmektedir.

4. Göç ve Farklılaşan Güvenlik Anlayışı

Toplumsal bir olgu olan göç, günümüzde genellikle Batı ülkelerine doğru görünmekle birlikte son zamanlarda Türkiye'yi de önemli oranda etkileyen bir mevzu olmuştur. Türkiye devamı olduğu Osmanlı devletinden bu yana farklı göç hareketleri ile karşı karşıya kalmış ve bu anlamda milyonlarca insana kapılarını açan bir ülke olmuştur. Dünyanın çoğu bölgelerinde elzem ve çözülmesi zor olan konularından birisi de göçtür. Eskiye nazaran günümüzde kitle iletişim ve ulaşım imkânlarının daha güzel olması ve belli bölgelerde süren çatışma, yoksulluk, gibi itici faktörler her sene binlerce insanı bir yerden başka bir yere göçe mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla göçler ulaştığı bölgelerde siyasal, kültürel, etnik, gibi birçok problemlere sebep olmuştur. Göç edenler gittikleri bölgelerde yaşayan insanlarla uyum problemi yaşamakta ve göç eden nüfusun gıda, barınma, istihdam, sosyal yaşam ve kültür üzerinde yaptığı etkinin oranı yüksektir. Toplumun ciddi manada etkisi altına alan bu tür durumlardan dolayı şunu ifade edebiliriz ki: Göç olgusundan en fazla etkilenen kentler ve kent yönetimleri olduğu gerçeğidir. Çünkü göçle gelenlerin öncelikle yerleştikleri yerler kent merkezleri veya çevreleridir (Tazefidan, 2020: s. 506). Kasım 2019'da Çin'nin Wuhan şehrinde Covid-19 salgınının patlak vermesiyle birlikte salgının daha da yaygınlaşmaması noktasında insan hareketliliğinin önüne geçilmesine yönelik devletler sıkı güvenlik önlemleri alınmıştır. İnsanların bir yerden bir yere gitmesi bulaşıcı hastalıkların da taşıyıcısı olmuşlardır. Covid-19 pandemisiyle mücadele kapsamında uygulanan karantina politikalarıyla bu salgınının bulaşıcılığının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bulaşıcı hastalıkların niteliği ve 21. yüzyıl teknolojileriyle virüsün gittikçe genişleyen haritaları oluşturdukça daha net ortaya çıkmaktadır. İnsanların bir yerden bir yere hareketiyle dünyaya dağılan virüsler, insan mobilitesinin haritasını takip eder durumdadır. Bu nedenle insanların en çok hareket ettiği, mobilitenin doğal limanları, yenedünyanın şehir devletleri olan metropoller ilk aşamada salgının merkezlerini oluşturmaktadır. Koronavirüsün Avrupa'da gelişimine bakıldığında, bu metropollerde sıkı sosyal mesafelendirme uygulanıp emek talebi düşünce, hastalık göç akınlarının tersine dönüşmesiyle, epidemi Avrupa çerçevesinde yükselme trandine girmiştir.

Başta, küresel sistemin mobil unsurları ve bu unsurların hareket yolları, hastalığın yayılımı anlamında yardımcı olan güzergâhlar olmuştur. Günümüz yirmi birinci yüzyılda ilk pandemisini en şiddetli salgının şimdi olduğunu düşündüğümüzde, insanoğlunun son yirmi yılda, pek çoğu güvensiz ve güvenliksiz yüz milyonlarca insanı evlerinden ve kliniklerinden uzakta mobilize ettiğini hatırlamak gerekir (Özen, 2020: s. 182). Bu anlamda, insanların bir yerden bir yere doğru göç hareketleri kültürel, sosyal, dinsel ve benzeri birçok sorunu beraberinde getirdiği gibi Covid-19 ve benzeri pek çok hastalığın da aktarılmasında bu insan hareketliliği önemli rol oynamıştır. Bu yüzden günümüzde yaşanan koronavirüs salgınının önüne geçilmesi için devletler ve iktidarlar toplumu bir karantina sürecine itmişlerdir.

Sonuç

Küreselleşen dünyayla birlikte bireylerde ve toplumlarda hayatı tehdit eden birtakım olaylar farklı şekillerde meydana gelerek onları etkiler. Özellikle doğal afetler, göç, terör saldırıları, salgın hastalıklar gibi tehlikeler toplumda kaos yaratabilir. Gündelik hayatı alt üst eden olaylar bireyi ve toplumu derin etkiler; tehdit olarak adlandırılan bu durumlar karşısında toplumlar top yekûn savunmaya geçer. Şu anda, Türkiye’de ve dünyada etkisi hala sürmekte olan koronavirüs tehdit algısı yaratmıştır. Dünya üzerinde adeta bir hayalet gibi dolaşan pandemiyle birlikte biz insanlara verdiği en önemli mesaj: İnsanı yalnızca toplumsal yapılar tarafından gelen savaş, göç ve benzeri yapılar değil, görünmeyen ve doğadan gelen biyolojik güçler nedeniyle tehditlerin de görülebileceği bir kez daha anlaşılmıştır. Küreselleşmeyle birlikte sınırların kalktığı, etkileşimin en üst seviyede olduğu, adeta küçük bir köy haline gelen dünyamızda bir yerde ortaya çıkan bir problemin diğer yerleri de etkilemesi kaçınılmazdır. Ülkemizde ve dünyada hızla yayılan, Covid-19 pandemisiyle birlikte dünya genelinde ülkelerin ekonomisi, sağlık sistemi, eğitim sistemi, üretim ve benzeri pek çok alanlarda sarsıntılar meydana gelmiştir. Ülkeler bu olumsuzlukları en aza indirmek ve mevcut durumun korunmasına yönelik yeni tedbirler almışlardır. Sosyolojik anlamda toplumu derinden sarsan Pandemi, göç ve farklılaşan güvenlik tedbirleri sosyal ilişkileri de olumlu/olumsuz anlamda etkilemiştir.

Küreselleşme, Göç, Covid-19 ve Farklılaşan Güvenlik anlayışlarını sosyolojik bağlamıyla ele aldığım bu çalışmada konuyu özellikle bu kavramlar etrafında şekillendirmem elbette ki tesadüf değildir. Bu anahtar kavramlar üzerinde düşünüldüğünde görülecektir ki: bunların birinde meydana gelen bir değişiklik domino etkisi oluşturacaktır. Nasıl ki domino taşlarının birinde meydana gelen bir hareketlenme sırasıyla diğerlerini de harekete geçiriyorsa, bu kilit kavramların birinde meydana gelen hareketlilik diğerlerini de harekete geçirecektir. Örneğin, toplumun ilk domino taşı olan göç olgusunu hareketlendirdiğinizde, bu hareketin ikinci taşı olan salgınların yayılımına neden olacaktır ve salgınların yayılımı da üçüncü domino taşı olan küresel durumu ortaya çıkaracaktır. En sonuncusu ise, güvenlik sorunsalını doğurmuş olacaktır. Sosyolojik anlamda bakıldığında matruşka özelliği gösteren bu kilit kavramların birine dokunulduğunda diğerlerini de ortaya çıkaracaktır. Bu anlamda, Sosyolojik bağlamıyla güvenlik kavramını küreselleşme, Göç, Covid-19 ve sözü edilen kavramlar neticesinde değişen güvenlik anlayışı etrafında oluşan bir çerçeveye oturtmak istememiz bu sebeptir. Netice itibariyle, küreselleşen dünyada meydana gelen bir durumdan toplumun her kesimden insanın olumlu/olumsuz pay alması kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ö. (2007), *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*, Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Akdoğan, D. (2021), “Covid-19 Sürecinde Davranışsal İktisat Yaklaşımının Sağlık Politikalarına Uygulanması”, *Covid-19 İzdüşümünde Ekonomik, Sosyal ve Politik Yazılar*, Ed. Gamze Yıldız Şeren, Ankara: Gazi Kitapevi, 1-28.
- Aslan, Z.B. (2020), “Salgının İcadı Olur Mu? Agamben ve Büyük Körlüğü”, *Toplum ve Bilim*, 152: 158-167.

- Ayar, M. ve Özçelik, T. (2015), "XIX. Asır Ortalarına Kadar- Osmanlı'da Veba Salgınlarının Tarihçesi", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Ed. İbrahim Başoğlu vd., İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 47-79.
- Bakiner, O. (2020), "Koronavirüs günlerinde Ölümün Yönetimi", *Toplum ve Bilim*, 152: 134-140.
- Berger, P. (2003), *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Clack, I. (2008), "Güvenlik Devleti", *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, (i.ç), Haz. David Held- Anthony Mcgrew, Ankara: Phoenix Yayınevi, 215-228.
- Elmas, M.S. (2013), *Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik*, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları.
- Falk, R. (2001), *Yırtıcı Küreselleşme: Bir Eleştiri*, Çev. Ali Çaksu, İstanbul: Küre Yayınları.
- Falk, R. (2004), *Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, Çev. Neşenur Domaniç-Nusret Arhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2010), *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, İstanbul: Say Yayınları.
- Karaimamoğlu, T. (2021), *Ortaçağ Avrupa'sında Salgın Hastalıklar*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kaya, Y. (2007), *Kürenin Halleri*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

- Keyman, F. ve Sarıbay Y. (1998), “Küreselleşme, Siyaset ve Toplumsal Yaşam”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Der. E. Fuat Keyman-A. Yaşar Sarıbay, Konya: Vadi Yayınları.
- Özdemir, H. (2010), *Salgın Hastalıklardan Ölümler: 1914-1918*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özen, İ.C. (2020), “Çözüm mü, Çözülme mi? İnsanlığın Koronavirüs Kavşağı”, *Toplum ve Bilim*, 152: 172-189.
- Pesen, B. vd. (2021), “Geçmişten Günümüze Bazı Salgın Hastalıkların Toplum Üzerindeki Etkisi”, *Zeitschrift Für die Welt der Türken: Journal of World of Turks (ZfWT)*, 13 (1): 227-248.
- Rousseau, Jean-J. (1999), *Yeni Heloise (I)*, Çev. Hüseyin Portakal, Ankara: Öteki Matbaası.
- Tan, M., ve Tayanç, M. (2020), “Pandemi ile Gündelik Hayatı Yeniden Düşünmek”, *Covid-19 Salgının SosyoEkonomik Etkileri*, Ed. Mahir Özhan- Mehmet Dağ, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Taştan, C. (2020), *Kovid-19 Salgını Sonrası Psikolojik ve Sosyolojik Değerlendirmeler*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Tatar, T. (2007), “Küreselleşme Efsanesinin Demokrasi Kılıfı”, *Kürenin Halleri*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Tazefidan, K. (2020), “Geçici Koruma Altındaki Sığınmacıların Sosyo-Kültürel Durumunun Değerlendirilmesi: Şanlıurfa Örneği”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (KÜSBD)*, 10(2): 505-518.
- Temel, M. Kemal (2015), *Gelmiş Geçmiş En Büyük Katil 1918 ‘İspanyol’ Gribi*, İstanbul: Hayat ve Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı Beşikçizade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi.

TÜBA, (2020), *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).

Türk, E. (2020), “Küresel Salgınla (Covid-19) Mücadelede Bir Model: Vefa Sosyal Destek Grupları Örneği”, *Covid-19 Salgınının SosyoEkonomik Etkileri*, Ed. Mahir Özhan- Mehmet Dağ, Ankara: Gazi Kitapevi.

Yanardağ vd. (2021), “Kronik Üveit Hastalığı Olan Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Covid-19 Pandemisi Sürecine İlişkin Deneyimleri”, *TSHD Tıbbi Sosyal Hizmetler Dergisi*, 17: 38-58.

Zizek, S. (2020), *Pandemic: Covid-19 Shakes the World*, Published by OR Books, New York and London.

<https://beynelmillepost.com/vestfalya-antlasmasi-nedir-onemi-sonuclari/>

<https://ourworldindata.org/coronavirus-data>, https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemisi.

<https://www.theguardian.com/world/2020/may/31/did-a-coronavirus-cause-the-pandemic-that-killed-queen-victorias-heir>.